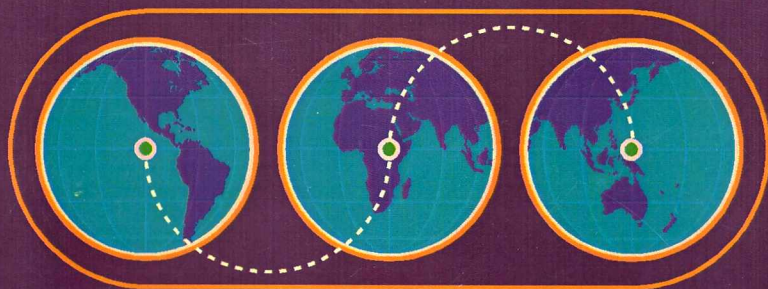

Б 65.5
Р24

С. А. Рахимова, Д. Д. Ахметова

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА

TORAIGHYROV UNIVERSITY

ТҰРАЙҒЫРОВ БАСПАСЫ

ПАВЛОДАР

865.5

P24

Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

10

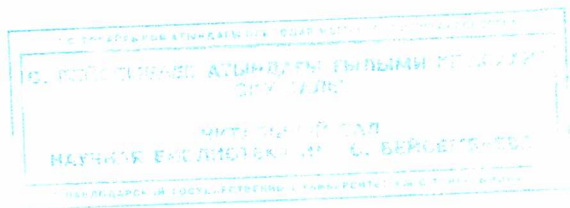
2/3-1

A6-9

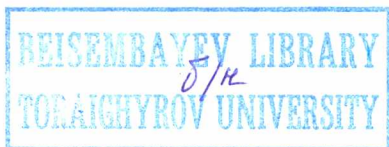
С. А. Рахимова, Д. Д. Ахметова

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА

«Экономика» мамандығының
студенттеріне арналған оқулық

Павлодар
Toraighyrov University
2020

ӘОЖ 330.1+339.9 (075.8)

КБЖ 65.5я73

Р 24

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды**

Пікірсарапшылар:

А. А. Арупов – эконом. ғылымд. докторы, профессор, халықаралық экономика және халықаралық қарым-қатынастар институтының директоры;

А. А. Абайдуллаева – PhD докторы, «TACIS ABC Bank» оқу орталығының директоры;

А. А. Нургалиева – эконом.ғылымд. кандидаты, С. Торайғыров атындағы ПМУ профессоры.

С. А. Рахимова, Д. Д. Ахметова

Р 24 Халықаралық экономика : «Экономика» мамандығының студенттеріне арналған оқулық / С. А. Рахимова, Д. Д. Ахметова -- Павлодар : Toraighyrov University, 2020. – 177 с.

ISBN 978-601-345-064-3

Бұл оқулық халықаралық экономиканың теориялық негіздерін зерттеуге арналған. Ол халықаралық экономика мен халықаралық экономикалық қатынастар негіздерін игеруге мүмкіндік беретін 13 тақырыпты қамтиды.

Оқулық «Экономика» мамандығының студенттеріне ұсынылады.

ӘОЖ 330.1+339.9 (075.8)

КБЖ 65.5я73

ISBN 978-601-345-064-3

© Рахимова С. А., Ахметова Д. Д., 2020

© Toraighyrov University, 2020

Материалдардың дұрыс болуына, грамматикалық және орфографиялық қателерге авторлар мен құрастырушылар жауапты

Кіріспе

Бұл оқулық «Халықаралық экономика» пәнін зерделейтін «Экономика» мамандығының студенттері үшін арналған. «Халықаралық экономика» пәні халықаралық өндіріс, тауарлармен және қызметтермен алмасу, өндірістік факторлардың қозғалысы, валюта курстарының және мемлекеттердің халықаралық экономикалық саясатының қалыптасу саласындағы әр түрлі елдердің шаруашылық етуші субъектілерінің өзара әрекеттесу заңдылықтарын зерттеу үшін арналған.

Халықаралық экономика теориясын зерттеу тауарлық және қаржы нарықтарының тереңдеп бара жатқан интернационалдандырылуы және жаһандануы, әрбір жеке елдің дамуына әсер ететін ұлттық экономикалардың күшейіп жатқан өзара байланысы мен өзара тәуелділігі жағдайларында ерекше өзектілікке ие болады.

Тұрақты өсу кезеңінде бола отырып, халықаралық экономика өзіне негізгі экономикалық теорияның да, сондай-ақ қолданбалы бизнес пәндердің маңызды элементтерін көбірек қамтиды, біртіндеп әлем елдерінің көбі үшін де, сондай-ақ олардың экономикалық өзара әрекеттесу салалары үшін де қолданылатын ашық экономиканың әмбебап теориясына айналып келеді.

Халықаралық экономика – бір бірімен халықаралық экономикалық қатынастар жүйесімен байланысқан әр түрлі ұлттық шаруашылықтармен ұсынылған жаһандық шаруашылық етуші механизм. Заманауи әлем шаруашылығы біртекті емес. Оған әлеуметтік құрылымымен, саяси ұйымдастырылуымен, өндірістік күштердің және өндірістік қатынастардың даму деңгейімен, сондай-ақ ауқымдарымен, нысандарымен ерекшеленетін ұлттық шаруашылықтар енеді. Әлемдік нарықта ұлттық мүдделерді жүзеге асыру ұлттық нарықтың әлемдік нарыққа бірігу механизмдерін түсінуді талап етеді. Ұлттық экономика әлемдік шаруашылықтың ішкі ұйымдық бөлігіне айналады. Шаруашылық процестердің жаңа үлестірілуі жаңа жағдайларда елдің ең үздік позицияларын таңдау бойынша зерттеуді және ұсыныстарды талап етеді. Халықаралық экономиканың мәні жыл сайын үздіксіз өсіп келеді. Әрбір елдің тұтынушылары да, өндірушілері де халықаралық экономикаға қатыстылығын анығырақ сезіне бастады, оны соңғы жылдардың статистикасы айқын көрсетіп келеді.

Қазақстан өзінің ұлттық мүддесіне нұқсан келтірмей, әлемдік шаруашылық ету жүйесіне бірігуге ұмтылады және сондықтан жоғары оқу орындарында халықаралық экономика теориясын зерттеу өзекті

болып табылады. Әлем нарығының толық құқылы қатысушысына айналу үшін, ең алдымен, нарық әрекет ететін заңдарды зерттеу, жетекші шетел компаниялары тәжірибелерінде нені басшылыққа алатындарын, халықаралық ұйымдардың қызметінің негізінде жатқан қағидалардың қандай екендіктерін түсіну керек.

Қазақстанның экономикасын сыртқы экономикалық байланыстар жүйесіне ендіру бірегей шешімдерді талап ететін мәселелерді, оларды терең зерттеуді тудырады. Қазақстандық компаниялардың жаһандық экономикаға кең ендірілуі олардың басшылары оның дамуының заңдары жөнінде толық түсінікке болған жағдайда ғана тиімді болуы мүмкін.

«Халықаралық экономика» оқулығы пәнді зерделеу барысында қол жеткізілуі және шешілуі тиіс мақсаттарға және міндеттерге сәйкес келеді.

Пәнді зерделеу мақсаты: Халықаралық экономика саласында теориялық білімді, дағдыларды және тәжірибелік машықтарды, халықаралық экономикалық қатынастарды жүзеге асыру нысандарын, әдістерін және механизмдерін қалыптастыру.

Оған сәйкес келесі негізгі міндеттер қойылады:

- халықаралық экономиканың құрылымымен танысу, «халықаралық экономика», «халықаралық экономикалық қатынастар» және «әлемдік экономика» терминдерінің ара қатынасын анықтау;

- халықаралық сауда саласында теориялық және тәжірибелік мәселелердің мәнін қарастыру;

- халықаралық экономиканың төлем балансымен және валюталық-қаржылық жүйесімен танысу.

- заманауи халықаралық экономикалық өмірде өтіп жатқан оқиғаларды, процестерді және құбылыстарды кәсіби талдау, жалпы ел экономикасы, оның салалары мен кәсіпорындары үшін олардың салдарларын бағалау үшін барлық қажетті теориялық негіздерді алу.

Осы оқулық бойынша пәнді зерделеу студенттерге келесі түсінік алуға мүмкіндік береді:

- халықаралық экономиканың мәні туралы;

- халықаралық сауданың рөлі және мәні және оның даму қарқындары жөнінде;

- сыртқы сауданы талдау құралдары туралы;

- өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы жөнінде (еңбектің, капиталдың, технологиялардың);

- халықаралық валюталық-қаржылық жүйенің мәні және рөлі туралы;

- елдің төлемдік балансын есептеу қағидалары және әдістемесі

жөнінде;

«Халықаралық экономика» оқулығы бойынша пәнді зерделеу білім алушыларға келесілерді білуге мүмкіндік береді:

- халықаралық экономиканың әрекет етуінің құрылымын және негізгі қағидаларын;

- халықаралық экономикалық қатынастардың мазмұнын және ерекшеліктерін;

- халықаралық сауда, өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы, халықаралық валюталық және қаржылық қатынастардың саласында теориялық және тәжірибелік мәселелердің мәнін;

істей білу:

- халықаралық экономика теориясы саласындағы білімді ұйымдардың халықаралық экономикалық байланыстарын және сыртқы экономикалық қызметін ұйымдастыруға және басқаруға қатысты пайдалану;

- заманауи халықаралық экономикалық өмірде өтіп жатқан өзгерістерді талдау және олардың салдарларын бағалау.

дағдыларға ие болу:

- әлемдік сауданың заманауи жағдайын теориялық тұжырымдамалардың көмегімен түсіндіру;

- сыртқы саудадан түскен ұтыстың үлестірілуін талдау;

- әр түрлі жағдайларда сауда саясатының оптималды әдістерін таңдау;

- өндіріс факторларының қозғалысының қарқындарын сипаттау;

- ашық экономика жағдайларында макроэкономикалық саясатты үлгілеу.

Халықаралық экономиканы зерделеу заты салыстырмалы түрде дербес және экономикалық теорияның басқа құрамдас бөліктерін зерттеу объектілерінен ерекшеленеді. Ол ұлттық экономикалардың өзара әрекеттесуінің жүйесі ретінде халықаралық экономика, елдер арасында экономикалық өзара байланыстарды мемлекеттік және халықаралық реттеу мақсаттары және әдістері болып табылады.

Халықаралық экономикада пайдаланылатын үлгілік және санаттық аппарат «Микроэкономика» және «Макроэкономика» пәндерін талдау әдістеріне және санаттарына сәйкес келеді.

Экономикалық ғылымның ерекше саласы ретінде халықаралық экономика теориясы мемлекетаралық экономикалық қатынастар саласындағы білімнің жинақталу мен жүйелендірілу шамасына қарай қалыптасты. Халықаралық экономика теориясының негіздері экономикалық ғылым классиктерінің еңбектерінде қамтылған, олар: А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Милль, А. Маршалл. Одан да ерте кезеңде -

XVI-XVIII ғғ. – меркантилизм мектебінің шеңберінде халықаралық саудаға және елдің төлем балансына алғашқы пікірлер айтылды.

Халықаралық экономика теориясының белсенді дамуы халықаралық экономикалық қызмет саласының жылдам өсуі және кеңеюі барысында XX ғасырдың екінші жартысында орын алады. XX ғасырда халықаралық экономиканың заманауи теориясының мазмұнын құрайтын Э. Хекшердің және Б. Олиннің, Ф. Эджуорттың, Г. Хаберлердің, Д. Мидтің, Дж. М. Кейнстің, В. Леонтьевтың, П. Кругманның, Р. Вернонның, М. Портердің, П. Самуэльсонның, С. Линдердің, Б. Балассаның, Р. Манделланың және т.б. тұжырымдамалары мен теориялары пайда болды. Бұл және басқа сұрақтар «Халықаралық экономика» оқулығында қамтылған.

«Халықаралық экономика» пәні тауарлармен және қызметтермен, капиталдармен, жұмыс күшімен, технологиялармен және валютамен халықаралық алмасу саласында әр түрлі мемлекеттік қатыстылыққа ие экономикалық субъектілердің өзара әрекеттесу саласын зерттеу үшін арналған.

Қазіргі уақытта шаруашылық өмірдің интернационалдануының және жаһандануының әсерімен бұл теория экономикалық ғылым жүйесінде жетекші пәндердің біріне айналды. Халықаралық экономика заңдарын білмей, елдің тиімді макроэкономикалық саясатын пысықтау, кәсіпорындардың және фирмалардың сыртқы экономикалық қызметін ұйымдастыру спецификасын анықтау, олардың сыртқы экономикалық байланыстарын басқару саласында дұрыс шешімдерді қабылдау мүмкін емес.

1 Халықаралық экономика: пәні, мәні және құрылымы

1.1 Халықаралық экономика: пәні, мәні және құрылымы

«Халықаралық экономика» курсының пәні және құрылымы. Халықаралық экономиканың объектілері және субъектілері. «Халықаралық экономика», «халықаралық экономикалық қатынастар» және «әлемдік экономика» терминдерінің байланысы.

Қазіргі заманғы халықаралық экономиканың негізгі сипаттамалары. Ұлттық экономиканың дамуындағы ашықтық қағидаты.

Халықаралық экономика құрылымы. Халықаралық еңбек бөлінісі. Халықаралық экономикалық қатынастардың жекелеген нысандары. Халықаралық экономиканы реттеу. Халықаралық микро және макроэкономика.

«Халықаралық экономика» курсының пәні және құрылымы.

Халықаралық экономика – бұл тауарларды, қызметтерді, еңбек, капитал мен басқа да өндіріс факторларын халықаралық алмасу саласында әр түрлі мемлекеттердің шаруашылық субъектілері арасындағы өзара әрекеттесу моделін зерттейтін пән.

Халықаралық экономика тақырыбы – сауда, өндірістік, инвестициялық және ақша-несие және қаржы қызметіне байланысты өз субъектілері арасында дамып жатқан экономикалық қатынастар.

Халықаралық экономиканы зерттеудің мақсаты - бүкіләлемдік немесе әлемдік экономика.

Әлемдік экономика – бұл халықаралық еңбек бөлінісіне қатысатын және халықаралық экономикалық қатынастар жүйесіне қосылған жеке елдердің жиынтығы.

Халықаралық экономиканың объектілері халықаралық саудада айналысатын тауарлар мен қызметтер болып табылады. Халықаралық экономикадағы тауарлармен және қызметтермен алмасу үлкен көлемде, ассортименттің кеңеюімен және сападағы сараланумен ерекшеленеді.

Халықаралық экономика теориясы курсы 2 бөлімнен тұрады:

- халықаралық микроэкономика әлемдік нарықтағы қатысушылардың мінез-құлқын қалыптастырады, олардың мүдделері мен мүмкіндіктерімен анықталады;

- халықаралық макроэкономика ішкі балансты төлем теңгерімінің жай-күйімен салыстырып тексеру үдерісін зерттеуге арналған. Ол мыналарды көрсетеді:

- төлем балансының бюджетті-салықты және ақша-несие

саясатымен қалай байланысатыны;

- үкіметтің және орталық банктің ішкі нарықты түзету әрекеттеріне сыртқы әлемдегі өз позициясын өзгерте алатыны.

Халықаралық микроэкономика - бұл нақты тауарлардың шет елдік қозғалысы мен оларды өндіру факторларын, сондай-ақ олардың нарықтық сипаттамаларын (сұраныс, ұсыныс, баға және т.б.) зерттейтін халықаралық экономика теориясының бөлігі.

Халықаралық макроэкономика – халықаралық нарықтық экономиканың жаһандану жағдайында жалпы ұлттық экономикалардың және әлемдік экономиканың жұмыс істеу модельдерін зерттейтін халықаралық экономика теориясының бір бөлігі.

Халықаралық экономикалық қатынастар (ХЭҚ) – мемлекеттер, аймақтық топтар, трансұлттық корпорациялар және әлемдік экономиканың басқа да субъектілері арасындағы экономикалық қатынастар. Ақшалай және қаржылық, сауда, өндірістік, еңбек және басқа қатынастарды қамтиды. Халықаралық экономикалық қатынастардың жетекші түрі ақша-несие және қаржы қатынастары болып табылады.

Ұлттық экономика – экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік және ғылыми-техникалық аспектілерді қамтитын тәуелсіз жүйе. Ол өзінің қызметі барысында жинақталған жеке әлеуеттерден тұратын жалпы экономикалық тиімділікпен сипатталады. Әлеуеттер қатарында өнеркәсіптік, табиғи-ресурстық, еңбек, ғылыми, инновациялық және тағы басқаларды белгілеуге болады.

Ашық экономика – әлемдік экономикалық қатынастарға және еңбек бөлінісінің халықаралық деңгейіне барынша қатысуға бағытталған экономикалық жүйе.

Әлемдік экономика – халықаралық экономикалық қатынастар жүйесі арқылы халықаралық еңбек бөлінісі негізінде әлем елдерінің ұлттық экономикаларын біріктіретін көп деңгейлі, жаһандық экономикалық жүйе.

Жалпы алғанда, әлемдік экономика халықаралық қатынастармен біріктірілген ұлттық экономикалардың және мемлекеттік емес құрылымдардың үйлесімі ретінде анықталуы мүмкін.

Әлемдік экономика өндірістің бөлінуіне (яғни, халықаралық мамандандыруға) және оның ассоциациясына – ынтымақтастыққа әкеліп соққан халықаралық еңбек бөлінісі есебінен пайда болды.

Халықаралық еңбек бөлінісі – бұл елде өндіріс факторлары арзанырақ және басқа елдермен салыстырғанда артықшылықты жағдайға ие тауарлардың жекелеген түрлерін шығаратын елдердің

мамандануы. Осындай мамандандырылған елдердің қажеттіліктері өз өнімдерімен, сондай-ақ халықаралық сауданың арқасында орындалады. Кәсіпорындағы еңбек бөлінісінің негізгі түрлері: функционалды, технологиялық және пәндік.

Халықаралық экономиканың болуы оның нақты формалары, заңдары, механизмдері және дамуының үрдістерін мұқият зерттеу тақырыбы болып табылады. Халықаралық экономиканың шартты құрылымы төмендегідей болуы мүмкін:

- Әлемдік нарық пен әлемдік экономика арқылы халықаралық экономиканың тұжырымдамасына халықаралық еңбек бөлінісі мен өндірістің басқа да факторларынан бастап халықаралық экономика негізіндегі негізгі ұғымдар мен тұжырымдар. Бұл деңгей негізінен дерексіз болып табылады және негізінен кейінгі теориялық талдауда концептуалды және тұжырымдамалық аппаратты құрайды.

- Мемлекеттердің экономикалық саясаты, тұтастай алғанда экономиканы мемлекеттік реттеу механизмдері және оның сыртқы аспектілері. Халықаралық экономиканы ұлттық микро деңгейде реттеудің негізгі түрлері сыртқы сауда қызметін мемлекеттік реттеу (тарифтік және тарифтік емес әдістер), өндіріс факторларының қозғалысын мемлекеттік реттеу (капитал, еңбек және технологияларды экспорт-импорттау), ал ұлттық макроэкономикалық деңгейде - ашық валюта мен макроэкономикалық бағдарламаларды қоса алғанда, қаржылық реттеу.

- Халықаралық экономикалық қатынастардың өзіндік үлгілері халықаралық сауда (тауарлар мен қызметтер), өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы (капитал, еңбек, технология), қаржы құралдарымен халықаралық сауда (валюта, бағалы қағаздар, туынды қаржы құралдары және қарыздар), халықаралық есептеулерді құрайды.

- Халықаралық реттеу және қадағалау халықаралық экономикалық және қаржылық ұйымдардың қызметін қамтиды, олар халықаралық экономиканы немесе оның жеке элементтерін бақылау және реттеу үшін арнайы құрылған.

Сұрақтар:

1 Халықаралық экономика пәні, экономикалық ғылымдар жүйесіндегі рөлі мен орны қандай?

2 Халықаралық экономика, оның мәні, қалыптасуы мен дамуы?

3 Халықаралық экономика құрылымы?

4 Халықаралық экономика функционалды қандай түрлерге бөлінеді?

1-тапсырма – Халықаралық экономика және оның пәні

1 ХЭ анықтамасы	
2 ХЭ ториясының пәні	
3 ХЭ белгісі	
4 ХЭ қалыптасу кезеңдері	
5 ХЭ бөлімдері	
6 ХЭ тауарлар бөлінеді..	

2-тапсырма – Жаңа терминдердің сөздік қорын олардың мағынасын түсіндіріп құрыңыз.

- 1 Халықаралық экономика
- 2 Халықаралық сауда
- 3 Сауда айналымы
- 4 Сауда сальдосы
- 5 Сыртқы сауда
- 6 Халықаралық макроэкономика
- 7 Жиынтық сұраным
- 8 Халықаралық еңбек бөлінісі
- 9 Жалпы еңбек бөлінісі
- 10 Жеке еңбек бөлінісі
- 11 Бірыңғай еңбек бөлінісі
- 12 Өндірістік факторлар
- 13 Өндірістік факторларды халықаралық бөлу.
- 14 Әлемдік шаруашылық
- 15 Экспорт
- 16 Импорт
- 17 Сауда тауарлары
- 18 Саудалық емес тауарлар
- 19 Жиынтық ұсыным

Сөздік:

Халықаралық экономика – бұл тауарларды, қызметтерді, еңбек, капитал мен басқа да өндіріс факторларын халықаралық алмасу саласында әр түрлі мемлекеттердің шаруашылық субъектілері арасындағы өзара әрекеттесу моделін зерттейтін пән.

Экспорт – тауарлар мен қызметтерді елден немесе мемлекеттен шығару деген сөз.

Импорт – тауар, сауда (негізінен сыртқы), коммерциялық істер бойынша сапарлар-экспорттауды қайтару жөніндегі міндеттерінсіз, тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің, интеллектуалдық қызметтің нәтижелерін және т.б. шет мемлекеттің немесе шетелдің

кеден аумағына әкелу.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік (МЖӘ) – мемлекет пен бизнестің ортақ және ұзақмерзімді өзара әрекеттесудің әлеуметтік маңызы бар міндеттерін шешуге арналған өзара әрекеттесу формаларының жиынтығы.

Тауарлар мен қызметтер – бұл адамның еңбегінің нәтижесі болып табылатын экономикалық игілік. Тауарлар – экономикалық игілік. Қызметтер – материалдандырылған нысаны жоқ экономикалық игілік болып табылады; олар мақсатты тиімділік немесе қызмет түрінде қажет адамдарға беріледі.

Экономиканың мемлекеттік секторы – мемлекеттің меншігінде тұрған және мемлекеттік органдар немесе олар тағайындаған тұлғалар басқаратын кәсіпорындар, ұйымдар, мекемелер.

Үй шаруашылықтары секторы – бұл барлық үй шаруашылықтары, олардың еншілес ұйымдары және үй шаруашылықтарымен құрылған квази-корпорациялар.

Еңбекті халықаралық-құқықтық реттеу – еңбекті қорғау, оның жағдайын жақсарту, қызметкерлердің жеке және ұжымдық мүдделерін қорғау мәселелерімен байланысты, мемлекеттердің халықаралық келісімдерінің көмегімен (көп жақты және екі жақты келісімдер) және басқа да халықаралық-құқықтық құжаттардың көмегімен реттеу.

Халықаралық есеп айырысулар, халықаралық сауда операциялары бойынша есеп айырысулар – халықаралық валюта-несие қатынастарының нысаны болып табылады. Бұл әртүрлі елдерден контрагенттер арасындағы сауда-экономикалық мәмілелерді есептеудің әртүрлі формалары мен әдістерінің үйлесімі.

Капитал – ерікті айырбастау негізінде өндірістік және шаруашылық қызмет арқылы артық құнды алу үшін пайдаланылатын құн.

Жалпы ішкі өнім – экономиканың барлық секторларында тұтыну, экспорт және жинақтау үшін жыл ішінде өндірілген барлық түпкілікті тауарлар мен қызметтердің нарықтық құнын көрсететін макроэкономикалық көрсеткіш. Бұл тұжырымдаманы 1934 жылы Саймон Кузнец ұсынған болатын.

Трансұлттық компания (корпорация) (ТҰК) – бірнеше елдерде өндіріс орындарына иелік ететін компания (корпорация). Басқа көздерге қарағанда, трансұлттық компанияның анықтамасы: маңызды халықаралық бизнес.

2 Халықаралық сауда теориялары

2.1 Халықаралық сауданың классикалық және неоклассикалық теориясы

Халықаралық сауда классикалық теорияларының негізгі бөліктері. Меркантилистік теория. А. Смиттің абсолюттік артықшылықтар үлгісі, олардың шектеулері.

Д. Рикардоның салыстырмалы артықшылықтар үлгісі. Бірнеше тауар саудасында салыстырмалы артықшылық теориясын қолдану. Халықаралық сауда үшін құндылық.

Ерекше факторлар және табыстарды бөлу. Белгілі факторлардың моделі бойынша халықаралық сауда. Сауда-саттықтан кірістер мен пайданы бөлу.

Хекшер-Олинның ресурстары және сауда үлгісі. Өндіріс факторларының қатынасы теориясының мәні. Өндірістің абсолютті және салыстырмалы қауіпсіздік факторлары. Халықаралық сауда иелерінен өндірістің түрлі факторларының пайда болуы. Өндірістік факторлардың қатынасы теориясындағы кірістерді бөлу. Өндіріс факторларының ара қатынасы теориясының эмпирикалық сынағы. Леонтьевтің парадоксы және оның түсіндірмесі.

Хекшер-Олин-Самуэльсонның теоремасы. Столпер-Самуэльсон теоремасы. Рыбчинский теоремасы. «Голландтық ауру» Рыбчинский теоремасының жеке жағдайы ретінде.

Халықаралық сауда классикалық теорияларының негізгі бөліктері. Меркантилистік теория.

Халықаралық сауда теориясынан алғаш XVI-XVIII ғасырларда дамыған және іске асырылған меркантилист теориясы пайда болды. Бұл теорияны қолдайтын елдер елдегі халықаралық еңбек бөлінісі барысында шетел тауарларын және қызметтерді импорттаудан алған артықшылықтарын есепке алмады және тек экспорт экономикалық негізделген деп саналды.

Сондықтан меркантилистер ел импорты (шикізат импортын қоспағанда) шектеуі керек және барлық нәрсені өздері жасауға тырысуы қажет деп санайды, сондай-ақ валютаның ағынын қамтамасыз ете отырып, дайын өнімді экспорттауды ынталандыру. Оң сауда балансы нәтижесінде елге алтын түсуі капиталдың жинақталу мүмкіндігін арттырып, осылайша экономикалық өсуге, жұмыспен қамтуға және еліміздің өркендеуіне ықпал етті.

Бұл теорияның негізгі жетіспеушілігі орта ғасырларға жататын меркантилистердің кейбір сауда-саттық қатысушыларының экономикалық пайдасы (бұл жағдайда экспорттаушы елдер) басқа

елдерге (импорттаушыларға) экономикалық зиян келтіреді деп санауы. Меркантилизмнің басты артықшылығы – оның экспорттық қолдау саясаты, алайда белсенді протекционизммен және отандық монополистердің қолдауымен біріктірілген. Ресейде ең танымал меркантилист, бәлкім, Петр I, ресейлік индустрияны және тауарлар экспортын қатты ынталандырды, соның ішінде жоғары импорттық баждар, отандық монополистерге артықшылықтарды бөлу.

А. Смиттің абсолютті артықшылықтар үлгісі, оның шектеулері.

Адам Смиттің абсолютті артықшылықтары теориясы белгілі бір тауарды өндіруде абсолютті артықшылықтарға негізделген елдердің мамандануын анықтаудан тұрады. А. Смиттің қорытындылауы бойынша, «... егер қандай да бір шет ел бізді кез-келген тауарды арзан бағамен қамтамасыз ете алатын болса, бізде кейбір артықшылығы бар аймақта қолданылатын, өзіміздің өндірістік еңбек өнімдерінің бір бөлігіне оларды сатып алу әлдеқайда жақсы».

Абсолютті артықшылықтар екі жолмен сипатталуы мүмкін:

- басқа елдермен салыстырғанда осы елдегі осы өнімнің бірлігін арзан өндіруге (тауар бірлігіне уақытша шығындар салыстырылады);

- немесе басқа елмен салыстырғанда осы өнімнің осы өнімді пайдалану тиімділігін жоғарылату (уақыт бірлігіне өндіріс көлемі салыстырылады).

Осылайша, абсолютті артықшылықтар теориясы негізінде мамандандыруды анықтау үшін сол және басқа елдегі бір өнімдегі өндіріс (немесе еңбек қарқындылығы немесе өнімділігі) салыстырылады.

Д. Рикардоның салыстырмалы артықшылықтар үлгісі. Бірнеше тауар саудасында салыстырмалы артықшылық теориясын қолдану.

Д. Рикардо А. Смиттің сыртқы сауда теориясын дамытты, оны «салыстырмалы өндірістік шығындар» теориясымен толықтырды (басқаша ол «салыстырмалы артықшылықтар» теориясы деп аталады). Әлемдік сауда дамуының үлгілерін абсолютті шығындар шамасына түсіндіруде шешуші мәнге ие болған А. Смитке карағанда, Д.Рикардо абсолютті шығындар халықаралық алмасудың міндетті шарты емес деп санайды.

Д. Рикардоның айтуынша, ұлттық мемлекеттер экономикалық тиімділікке ие, олар құны арзан тұратын тауарлардың өндірісі мен экспорты мен шетелде шығарылатын тауарлардың импорты ел ішінде карағанда арзанырақ. Ол осы принципті Португалия мен Англия арасындағы мата мен шарап саудасымен түсіндіреді. Сауда баламалы негізде жүзеге асырылады деп болжануда. Англияда мата өндірісінің

құны Португалияға карағанда әлдеқайда жоғары болса да, шарап өте жоғары болса, осы елдер арасындағы мата мен шараптың сыртқы саудасы өзара пайдалы (А.Смиттің абсолютті құндық принципіне негізделген, бұл сауда Португалия үшін мағынасы жоқ ол оған пайдалы емес деп есептейді). Мысалы, Португалияда бірдей шарап шығаратын құн 100 шартты бірлікті құрайды (мысалы, фунт стерлинг), ал Англияда – 3000. Сонымен қатар, Португалияда бірдей матаны дайындау құны 300 бірлік, Англияда – 350. Содан кейін, бұл шарапты Англияға экспорттаған кезде Португалия 2 900 (3000-100) бірлікке ие болады және осы сомаға өзі үшін өте көп мөлшерде матаны сатып ала алады. Сонымен бірге, Англияның пайдасы, ол матаны Португалияға сатқан кезде өзі үшін бұл матаға карағанда әлдеқайда көп шарап сатып алатын еді.

Тауарларды өндіруге маманданған елдер салыстырмалы артықшылықтарға ие, бұл тауарларды басқа елдерге экспорттау үшін оларды әлдеқайда көп көлемде және сапалы өндіруге мүмкіндік береді, сонымен қатар, олар импорттық тауарларды ішкі өндірілмейтін және өндірістік шығындар ел ішінде өте жоғары импорттық тауарларды импорттау арқылы ала алады.

Салыстырмалы артықшылық қағидатына негізделген мамандандырылған және оған негізделген елдер арасындағы сауда, әлемдік өндірістің жалпы көлемін арттырады. Халықаралық саудаға қатысу және халықаралық еңбек бөлінісі әр елге өзінің қажеттіліктерін тиімді және арзан бағамен қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

1817 жылы Давид Рикардо саяси экономика және салық салу принциптерін жариялады, онда ол сыртқы сауданы зерттеуді жалғастырды және елде тауар өндіруде абсолютті артықшылық болмаған жағдайларда халықаралық сауданың орындылығын көрсетті, өйткені абсолютті артықшылық принципі жалпы ереженің тек ерекше оқиғасы. Рикардо тұрғысынан алғанда, егер әртүрлі тауарлардың саны бойынша көрініс тапқан басқа елдерде өндірілген өнімнің баламалы шығындары басқа елдерге карағанда төмен болса, әрбір елдің нақты өнімді өндіруде салыстырмалы артықшылығы бар.

Смиттің «абсолютті артықшылықтар теориясы» жағдайында болғанындай, Рикардоның «салыстырмалы артықшылық теориясы» бірнеше негізгі болжамдарға негізделген, онда әлемдік сауда екі тауармен шектелетін модельді пайдаланады және екі ел арасында өндіріс шығындары жалақы бойынша ғана ұсынылады.

Оның үстіне, Рикардо қорытындысы бойынша елде өндіріс шығыны мүлдем жоғары емес, сонымен қатар оның артықшылығы басқаларға карағанда аз болатын тауарларды өндіруден бас тарту

тиімді болып табылады.

Халықаралық сауда процестерін талдау кезінде, оған елеулі әсер ететін мынадай негізгі жағдайларды ескеру қажет:

- қажетті экономикалық ресурстар (табиғи, еңбек және т.б.) түрлі пропорцияларда елдер арасында бөлінеді;
- тауарлардың неғұрлым тиімді өндірісі әртүрлі технологияларды пайдалануды және ресурстарды оңтайлы үйлестіруді қамтиды;
- экономикалық тиімділік, ол елдер әртүрлі тауарлар шығарып, уақыт өте келе өзгереді.

Неғұрлым көрнекі көрсетілім үшін, Д. Рикардоның теориясын суреттейтін жағдайды қарастырып, негізгі шарттарды шамалы өзгертетін мысалды қолданамыз.

Индустрияландырылған елде жабдықтардың бір бөлігін өндіруге жұмсалады – 1 ж.к., ал шикізат бірлігін өндіру үшін – 2 ж.к., индустриалды түрде артта қалған елде сізге қажет жабдықты өндіру үшін 3 ж.к., шикізат бірлігі үшін – 4 ж.к. қажет. Осы арақатынаста индустрияландырылған елдің жабдықты өндіруде де, шикізат өндірісінде де, шартты түрде артта қалған елге және шикізатқа экспорттау үшін абсолютті артықшылығы бар. Шартты түрде артта қалған ел үшін бұл халықаралық саудаға қатысуға ешқандай мүмкіндік жоқ деген сөз.

Өнеркәсіптік елде 1 жұмыс күні ішінде бір жұмысшы 1 бірлік техника мен шикізаттың $1/2$ бірлігіне эквивалент шығара алады. Шартты түрде артта қалған елде 1 жұмысшы 1 жұмыс күні ішінде $1/3$ жабдықты және шикізаттың $1/4$ бөлігін өндіре алады.

Өзге қарым-қатынастарды қарастырайық: индустрияландырылған елде жабдықтардың өзіндік құны арқылы көрсетілген шикізат бірлігі 2 бірлік техника болады. Бұл жағдайда шартты түрде артта қалған елде бұл мән аз болады - жабдықтың тек $4/3$ бірлігі. Индустрияландырылған елдегі ішкі нарықта шикізат сатып алғанда, құрал-жабдық өндірушісі бір бірлік шикізатқа арналған 2 бірлік техника беруге тиіс. Шартты түрде кері елде қажетті шикізатты сатып алған жағдайда жабдықтың $4/3$ бөлігін беру керек. Мұндай жағдайда осындай алмасудың пайдасы $2/3$ шикізат бірлігі болады. Шешімі айқын - шартты түрде артта қалған елден шикізат импорты, ол салыстырмалы түрде арзан болса, индустриалды ел үшін пайдалы болады.

Шартты түрде артта қалған елде шикізаттың 1 бірлігі құнымен көрсетілген жабдықтардың салыстырмалы бағасы шикізат бірлігінің $3/4$ құрайды. Индустрияландырылған елде қажет болған жағдайда, ол $1/2$ -ден аз болады.

Басқаша айтқанда, шартты түрде артта қалған елде шикізат өндірушісі жабдықты сатып алса, онда ішкі нарықта жабдықтың бірлігіне $3/4$ бірлік шикізат беруге тура келеді, ал сыртқы нарықта оны шикізаттың $1/2$ бөлігінен сатып алу керек). Осы жабдықты сатып алушының сыртқы нарықта таза пайдасы, сайып келгенде, саудасаттық қатынастарының кеңеюін анықтайтын құралдың $1/4$ бөлігі болады.

Бұл жағдайда сауда қатынастарын орнату және дамыту екі елдегі жұмысшылардың позицияларына оң әсерін тигізетіндігін атап өту маңызды, себебі шикізат пен жабдыққа сұраныстың артуы өндірісті кеңейтуге және жаңа жұмыс орындарын құруға әкеледі.

Рикардо қол жеткізген негізгі тұжырым мынадай түрде жасалуы мүмкін: егер бұл елдер экспортталатын тауарларды өндіруде салыстырмалы артықшылығы болса, халықаралық сауда әрбір елдің пайдасына әкеледі.

Экономиканың дамуы кезінде салыстырмалы артықшылық теориясы Д. Миллдің «Саяси экономика принциптері» жұмысында одан әрі дамыды. Атап айтқанда, тауарлардың салыстырмалы бағасы тауардың саудаға дейін болған бағалары арасындағы аралық мәнге ие болады деп анықталды.

Д.Рикардо ұсынған модель, белгілі бір еңбек өнімділігінің коэффициентін және екі елдегі еңбекақы ставкаларының арақатынасын талдау негізінде әрбір тауардың белгілі бір өнімінің салыстырмалы артықшылығын анықтайтын көптеген тауарларға кеңейтілді. Бір елдің экономикасы салыстырмалы еңбек өнімділігі салыстырмалы еңбекақының құнынан асатын барлық тауарларға жұмсалатын шығындарға артықшылық береді, ал басқа тауарлар үшін салыстырмалы артықшылық серіктес елге тиесілі болады. Мұндай жағдайларда өздерінің еңбек ресурстарын барынша тиімді пайдаланудың арқасында халықаралық сауда халықаралық нарықтағы әрбір нақты елдің салалық мамандануының өсуіне ықпал етеді. Д. Рикардоның жетілдірілген моделінің нашар байланысы көлік шығындарын есепке алмау болып табылады, дегенмен, кейбір салалардың өнімдерінде өзін-өзі қамтамасыз ету саясатына әсер етеді. Бұдан басқа, еңбек ресурстарының ұтқырлығын ел ішіндегі саудадан түскен табыстарды бөлу туралы қажетті тұжырымдар жасауға мүмкіндік бермейді. Алдыңғы теориялар ұлттық деңгейде халықаралық саудаға қатысудың айтарлықтай артықшылықтарын көрсетті, бірақ еңбек ресурстарын бір саладан екіншісіне ауыстыру шығындарының және уақыттың күрделілігінің нақты жағдайында халықтың топтары бойынша сауданың табысы біркелкі таратыла

алмайды. Қорытынды ретінде Д. Рикардоның теориясы салыстырмалы артықшылықтарды әр түрлі елдерде өндірістің бірдей факторы - еңбектің пайдалану тиімділігімен байланыстырады.

Осылайша, салыстырмалы артықшылық теориясы елдегі тұтыну мүмкіндігін тек өндірістік мүмкіндіктерді шектейтін ішкі факторларды жақсарту немесе арттыру арқылы ғана емес, сондай-ақ халықаралық сауда және халықаралық еңбек бөлінісі шеңберінде мамандандыру арқылы кеңейте алады.

Д.Рикардо теориясы өз ізбасарларының еңбектерінде жақсарды және толықтырылды. Осылайша, «екі ел – екі тауардың» түпнұсқа бөлімі кеңейтіліп, көп елдерге таратылды және Д. Рикардо үлгісіне көбірек тауарлар, көліктік шығындар және саудаға жатпайтын тауарлар енгізілді.

Осы толықтырулар мен негізгі модельдердің кеңейтілуімен Д.Рикардо идеялары көптеген жылдар бойы халықаралық сауда теориясындағы басым көзқарастарды анықтап, тұтас алғанда экономикалық теорияға қатты әсер етті. Салыстырмалы артықшылығы туралы заң алғаш рет оған қатысушы барлық елдер үшін өзара тиімді халықаралық сауда екенін дәлелдеді, жекелеген ел сауда процесінде басқа елдерге зиян келтіру нәтижесінде ғана бір жақты артықшылықтарға ие бола алатын кең тараған қателіктердің ғылыми сәйкессіздіктерін анықтады.

Соңғы онжылдықтарда әлемдік сауданың бағыттары мен құрылымында елеулі өзгерістер орын алды, олар әрдайым классикалық сауда теорияларының аясында толық түсінік бермейді. Бұл бұрыннан бар теориялардың одан әрі дамуы мен альтернативті теориялық тұжырымдамаларды дамытуға шақырады.

Салыстырмалы артықшылық теориясының кемшіліктері мыналарды қамтиды:

- бұл теория тек екі елдің және екі тауарлардың болуына негізделген;
- көлік шығындарының болмауын болжайды;
- өндірістік шығындарға негізделген;
- ғылыми-техникалық революцияның, техникалық өзгерістердің әсерін ескермейді;
- оларды баламалы пайдалану үшін ресурстарды толық алмасуға негізделген.

Дегенмен, осы теорияның құндылығын асып түсіру өте қиын: ол жиынтық сұраныс пен сұраныс теңгерімін алғаш рет сипаттаған, ол ел басқа елдерге зиян келтірместен сауданың пайда болуын дәлелдеді, бірақ елдегі сауда-саттықты дамытып, сауда кедергілерін енгізуден бас

тартты. Бұдан басқа, теорияларды одан әрі дамытудың ғылыми негізін келтіретін салыстырмалы артықшылық теориясы болды.

Халықаралық саудадағы бағаның арасалмағы.

Ішкі нарық бағасымен салыстырғанда сыртқы сауда бағаларының төменгі деңгейде қалыптасуы бірқатар себептерге байланысты. Біріншіден, әдетте әлемдік рынокқа жеткізілімдерді бәсекеге қабілетті компаниялар, экспорттаушы елдерден фирмалар жүзеге асырады, яғни озық технологиялармен өндірушілер, өндірістің жоғары техникалық және ұйымдастырушылық деңгейі және, тиісінше, төмен шығындармен. Екіншіден, әлемдік саудада негізгі жеткізушілердің тауарларының бағасын төмендету бағытында әрекет ететін ішкі нарықтарға қарағанда, бәсекелестік күрделірек. Үшіншіден, сыртқы сауда арқылы сату көлемінің ұлғаюы экспорттаушыларға сатылатын тауарлардың саны мен көлемін ұлғайту үшін бағалық жеңілдіктерді кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Әлемдік нарықтың төмен бағасының ішкі себептермен салыстырғанда төртінші себебі – бұл елдердің экспортты жылжытудың әртүрлі нысандарын пайдалану. Экономикалық шкала бойынша арзан шығындармен өндірушілер, экспорттық субсидияларды алу отандық нарықтан әлемдік нарыққа қайта бағдарлануда. Нәтижесінде ішкі нарықта жоғары шығындарға ие өндірушілер қалады. Сонымен бірге, ішкі нарықта тауарлардың жеткізілімі азаяды, бұл ішкі бағалардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейде қалыптасуына әкеледі.

Әлемдік саудаға қарағанда, ішкі нарықта бағалардың жоғары деңгейін қалыптастыру дамушы елдердің деңгейіне қарамастан елдер үшін тән. Ел экономикасы тұтастай алғанда жалпы әлемдік дамудың орташа деңгейінен шығуы мүмкін, дегенмен, осы елдің ішкі нарығындағы бағалар экспорттық импорттық бағалардан жоғары болады. Бұл жағдай ішкі және сыртқы сауда бағаларының арақатынасы үшін маңызды, демек, сыртқы сауда арналарына енетін өнімдерді өндірудің абсолюттік орташа ұлттық шығындарын есепке алмағанда, дамудың абсолютті деңгейі емес екенімен түсіндіріледі. Ұлттық экономиканың жекелеген секторларында тауарларды өндіруге арналған салыстырмалы ұлттық шығындар, ең алдымен, экспортталатын және импорттық өнімдерге арналған шығындардың салыстырмалы деңгейі шешуші мәнге ие. Бұл қалыпты іскерлік жағдайында кез келген елдің халықаралық саудаға қатысуын негіздейтін салыстырмалы шығындар принципі.

Салыстырмалы шығындар принципі, барлық басқа теңдік (тең емес биржаның болмауы, экономикалық емес мәжбүрлеу және т.б.) әлемдік саудаға қатысудың артықшылықтарын, тіпті дамуы

тұрғысынан әлемдік орташа деңгейден төмен елдер үшін де мүмкіндік береді. Тіпті осы жағдайда да, бір жағынан, шығындардың орташа деңгейінің айырмашылығына негізделген ел, бір жағынан, экспортталатын өнімдер үшін халықаралық алмасудан пайда көре алады, ол өздерінің ұлттық жағдайында, өндіріс салаларында төмен шығындармен және импортқа қарағанда өз өндірісі қымбат тауарларды импорттаумен ең тиімді өнімді экспорттауға байланысты туындайды.

Әлемдік бағалардың қалыптасуы, олардың арасында қалыптасқан пропорциялар мен ішкі бағалардың қалыптасуы, тауар ағындарының қарқындылығына халықтың өмір сүру деңгейі мен экономикалық даму деңгейлерінің, сондай-ақ әртүрлі елдердің экономикасының құрылымдарының айырмашылығы ықпал етеді. Әр түрлі елдердегі жеке өнім топтарының бағаларын салыстыру келесі үлгілерді қадағалауға мүмкіндік береді. Экономикалық дамудың жоғары және төменгі деңгейі бар елдердің арасындағы баға пропорциясында (жан басына шаққандағы жалпы ішкі өніммен сипатталатын) айтарлықтай айырмашылықтар бар. Азық-түлік, киім, аяқ киім және тұрмыстық техника төмен табысы аз дамыған елдерде салыстырмалы түрде қымбат. Тұрғын үй, отын-энергетика, медициналық көмек, бос уақыт пен білім беру экономикасы мен табыстары жоғары елдерде жоғары бағаға ие.

Көтерме және бөлшек сауда бағалары сияқты, ұлттық мемлекеттік мүдделерді (ғылым, білім беру, денсаулық сақтау және т.б.) қанағаттандыруға байланысты салаларда шығындарды жабуға арналған салықтардың басқа бөлігін қосу арқылы қалыптасады. Сақтандыру медицина және ақылы білім қолданылатын елдерде өндіріс емес саланы қаржыландыру үшін елеулі салықтық жеңілдіктер талап етілмейді. Тауар бағаларында тегін білім беру және денсаулық сақтау салаларындағы елдердің бірдей тауарларына қарағанда өндіріс емес саланы қайта өндіруге жұмсалатын шығындар кіреді. Сондықтан әлеуметтік қорғаудың осы стандарттарын сақтап қалу, басқа мемлекеттердегі бағалармен салыстырғанда, аз тиімді тарату жүйесінің арқасында тауарлардың ішкі бағасының салыстырмалы түрде жоғары деңгейін айқындайды.

Елдің ішкі бағасы, әдетте, әлемдік нарықтағы ұқсас тауарлардың бағаларынан (көп дәрежеде – әлемдік бағалардың салыстырмалы түрде тиімсіз динамикасына және аз мөлшерде – әлемдік бағалардың қарқынды өсу кезеңдеріне) асып түседі. Біртекті өнімдердің әлемдік бағасымен салыстырғанда, ішкі бағалардың жоғары деңгейін қалыптастыру барлық елдер үшін даму деңгейіне қарамастан тән,

бірақ бұл импорттық бағаларға тән және экспорттық бағаның төмендеуіне, яғни әлемдік бағаларға сәйкес келеді.

Алайда, кейбір тауарларға әлемдік және ішкі бағалардың қатынасы әртүрлі болуы мүмкін. Шикізаттың ішкі бағасы әлемдік нарыққа қарағанда төмен болуы мүмкін.

Әлемдік тауар нарықтарында баға белгілеуімен байланысты процестерді талдау кезінде жалпы тәртіп ретінде де, таза қолданылатын бағалардың қалыптасуына әсер ететін барлық факторларды мұқият зерделеу қажет. Бағалар өндірушілердің тауарларды сатқаннан кейін қандай шығыстардан, кіріс деңгейі, пайдасы және қайда болатынын және болашақта ресурстар бөлінетіні туралы, сыртқы экономикалық қызметтің одан әрі кеңеюі үшін қандай ынталандырулар пайда болатынынан қалай өтелетініне байланысты болады.

Нарықтық экономика шарты бойынша сыртқы саудада, сондай-ақ ішкі нарықта баға белгілеу нақты нарық жағдайына әсер етеді. Негізінде, өзіндік баға тұжырымдамасы ішкі нарықтың да, сырттың да сипаттамалары үшін ұқсас. Баға, оның ішінде сыртқы саудада, сатушы өнім немесе қызмет көрсету арқылы алуға ниеттенген ақшаның сомасы және сатып алушы осы өнім немесе қызмет үшін ақы төлеуге дайын болған ақша сомасы болып табылады. Осы екі талаптың сәйкестігі баға факторлары деп аталатын көптеген шарттарға байланысты. Сипаты, деңгейі және ауқымы бойынша оларды төменде көрсетілген бес топқа бөлуге болады.

Жалпы шаруашылық – өнімнің түріне және оны өндіру мен сатудың ерекше шарттарына қарамастан жұмыс істейді:

Жалпыэкономикалық – өнім түріне және оны өндіру мен сатудың ерекше жағдайларына қарамастан әрекет ететін:

- экономикалық цикл;
- жиынтық сұраныс пен ұсыныс жағдайы;
- инфляция.

Нақты экономикалық – осы өнімнің ерекшеліктері, оны өндіру және сату шарттары бойынша анықталады:

- шығындар;
- пайда;
- салықтар мен алымдар;
- өзара алмасуды ескере отырып, белгілі бір өнімге немесе қызметке сұраныс пен ұсыныс;
- тұтынушылық қасиеттері: сапасы, сенімділігі, келбеті, абыройы.

Ерекше – тауарлар мен қызметтердің жекелеген түрлеріне ғана жарамды:

- маусымдық;
- пайдалану шығындары;
- толықтығы;
- кепілдік және қызмет көрсету шарттары.

Арнайы – механизмдер мен экономикалық құралдардың қолданылуымен байланысты:

- мемлекеттік реттеу;
- айырбас бағамы.

Экономикалық емес:

- саяси;
- әскери;
- діни;
- этникалық және т.б.

Жоғарыда айтылғандай, баға бәсекелестіктің, мемлекет пен ұсыныстың және сұраныс арақатынасының шарттарымен анықталады. Осыны ескере отырып, жоғарыда аталған топтардың бағалық факторлардың әсері қарастырылуы керек.

Мысалы, әлемдік нарықтағы сұраныс пен ұсыныстың сыртқы сауда субъектілері ішкі нарықтағы өнім берушілермен салыстырғанда әлдеқайда өткір сезінетіні белгілі. Халықаралық сауданың қатысушысы ішкі нарықтағымен салыстырғанда нарықтағы бәсекелестердің көп санына ие. Ол әлемдік рынокты өз алдында көруге міндетті, өз өндіріс шығындарын тек ішкі нарықтағы бағалармен ғана емес, сонымен бірге әлеммен салыстыру керек. Өндіруші - сыртқы нарықтағы тауарлар сатушысы үнемі «баға стрессі» режимінде тұр. Халықаралық нарықта және сатып алушыларда айтарлықтай көп - бұл біріншіден. Екіншіден, әлемдік нарықта өндірістің факторлары мобильді болып табылады. Ешкім де тауардың, капиталдың және еңбек қызметтерінің еркіндігі мұнда бір нақты мемлекеттің шеңберінен гөрі әлдеқайда төмен екеніне дау туғызбайды. Олардың қозғалысы ұлттық шекаралармен, ақшалай қатынастармен шектеледі, бұл шығындар мен пайданы теңестіруге қарсы. Әрине, мұның бәрі әлемдік бағалардың қалыптасуына әсер ете алмайды.

Әлемдік баға бойынша әлемдік тауар нарықтарында, әлемдік сауданың негізгі орталықтарында жасалған экспорттық-импорттық ірі мәмілелердің бағасы түсініледі. Әлемдік тауар нарықтарының тұжырымдамасы – ірі халықаралық компаниялардың жеткізушілері мен сатып алушыларының ұйымдастырушылық халықаралық нысандары (биржалар, аукциондар және т.б.) немесе жүйелік экспорттық-импорттық мәмілелері бар осы тауарлар мен қызметтерді

сатып алу және сату үшін тұрақты, қайталанатын мәмілелер жиынтығы.

Халықаралық сауда қатысушы елдер үшін өзара пайдалы болуы мүмкін. Алайда мемлекеттер өз экономикаларын шетелдік бәсекелестіктен қорғау үшін жиі шаралар қабылдайды. Мысалы, еркін саудаға деген ұмтылысына қарамастан, Құрама Штаттар тоқыма, қант және басқа да тауарлар импортын шектейді. Егер халықаралық сауда экономика үшін қолайлы болса, онда неге ол сонша қарсыластарға ие? Жасырын сауда-саттық көздерін түсіну үшін оның бүкіл елге ғана емес, сонымен қатар ішкі табыстың таралуына да ықпал ету керек.

Рикардо үлгісі халықаралық сауданың әлеуетті артықшылықтарын көрсетеді. Осы модельге сәйкес, сыртқы сауда халықаралық мамандандыруға әкеледі, онда әр ел өздерінің еңбек ресурстарын оларды пайдалану тиімдірек болатын секторларға жібереді. Осы модельден бастап, еңбек ресурстары өндірістің жалғыз факторы болып табылады және бір саладан екіншісіне көшу мүмкін, сауда жеке тұлғаларға зиян тигізе алмайды.

Осылайша, Рикардо үлгісі сауда барлық елдерге ғана емес, олардың барлық тұрғындарына да пайда әкелетінін көрсетеді, себебі ол ішкі кірістің бөлуіне әсер етпейді. Дегенмен, шынайы әлемде бұл жағдай екі себеп бойынша орындалмайды. Біріншіден, еңбек ресурстарын бір саладан екіншісіне ауыстыру уақыт пен ақшаны талап етеді. Екіншіден, өндірістің әртүрлі факторларын талап етуі мүмкін: ел шығаратын тауарлар ауқымындағы өзгерістер әдетте кейбір факторларға сұраныстың төмендеуіне және басқаларға сұраныстың артуына әкеледі. Осы себептерге байланысты халықаралық сауда барлық адамдар үшін сөзсіз пайдалы емес. Дегенмен, сауда жалпы халыққа пайда әкелсе де, көбіне қысқа мерзімді кезеңде оның үлкен топтарына зиян тигізеді.

Салыстырмалы артықшылық теориясы сыртқы сауда қатынастарын дамыту нәтижесінде оларға қатысатын барлық елдер жалпы әл-ауқаттың артуы есебінен пайда табады деп пайымдайды. Сонымен қатар, басты мәселелердің бірі – бұл табыстың қалай таратылып жатқаны. Бір жағынан, ол елдер арасында біркелкі бөлінбеуі мүмкін, өйткені оның мөлшері әлемдік деңгейдің қандай деңгейде белгіленетініне байланысты. Екінші жағынан, ел тұтастай алған сыртқы саудадан түскен пайда тұтынушылар мен өндірушілер, экспорттаушылар мен импорттаушылар арасында біркелкі бөлінбейді. Ақыр соңында, мамандандыру нәтижесі ретінде, салалар арасындағы ресурстарды бөлу кезінде және, тиісінше, өндіріс факторларының иелерінің кірістерінің өзгеруіне байланысты өзгерістер орын алғанын

ескеру қажет.

Халықаралық сауда-саттықтан ел ішінде де, елдер арасында да кірістердің таралуы, сайып келгенде, елдер арасында сауда жасайтын тауарларға және сауда көлеміне байланысты бағалардың белгілену деңгейімен анықталады. Бұл сұрақтарға жауап беру үшін осы өнімдерді әлемдік нарыққа жеткізудің ықтимал мүмкіндіктерін білу жеткіліксіз, бұл салыстырмалы артықшылық теориясын немесе кітапта талқыланатын халықаралық сауданың басқа да теорияларымен түсіндіріледі. Көрсетілгендей, тіпті егер ел тауарларды өндіруде салыстырмалы артықшылыққа ие болса да, бұл артықшылық тек осы тауарға әлемдік баға ішкі нарықтан жоғары болған жағдайда ғана іске асырылуы мүмкін. Әлемдік нарықта баға мен сатылымның деңгейі де, сұраныс пен ұсыныс арасындағы теңгерімнің нәтижесі болғандықтан, халықаралық сауда теориясы сұранысты талдаумен толықтырылуға тиіс.

Сұраныс пен ұсыныстың талдауы, еркін сауда-саттық тұтастай алғанда елдер үшін пайдалы болса да, осы елдердің ішінде халықтың кейбір топтары жеңеді, ал басқалары жоғалтады.

Халықаралық сауданы дамыту нәтижесінде импорттаушы елдегі тұтынушылар жеңіп шығуда, өйткені олардың бағасы неғұрлым төмен бағамен сатып алуға және экспорттаушы мемлекетте жоғалуға мүмкіндік береді, өйткені бағаның өсуі нәтижесінде сатып алу көлемін азайтуға тура келеді.

Халықаралық сауданы дамыту нәтижесінде импорт алмастыратын өндірістердегі өндірушілер жеңіледі, өйткені тиімді шетелдік өндірушілердің бәсекелестігі оларды бағаларды төмендетуге және өндіріс көлемін қысқартуға мәжбүр етеді. Ал экспорттық саладағы өндірушілер әлемдік нарыққа шығып, өнімді кеңейтуге және жоғары бағамен өнім сатуға мүмкіндік алады.

Ресурстар және Хекшер-Олинның сауда-саттық үлгісі. Өндіріс факторларының қатынасы теориясының мәні. Өндірістің абсолютті және салыстырмалы қауіпсіздік факторлары. Өндірістің түрлі факторлар иелерінің халықаралық саудадан ұтысы.

Халықаралық тауар биржасының теориясы әрі қарай Е. Хекшер және Б.Олин швед экономистерінің жұмыстарында дамыды. Өндірістің салыстырмалы шамадан тыс факторлары арзан баға бойынша ұсынылады, ал ең аз еңбек ақыға ие елдерде жұмыс күшінің қарқындылығына айырбасталатын капиталдың (қарқынды) өнімді көбірек капиталға (жер) экспорттау үшін есепке алынады. Хекшер-Олин теоремасы деп аталатын бұл тұжырым бірнеше рет экономистер

халықаралық сауда статистикасы бойынша тексерілді. Тексерулер нәтижесі біресе растады, біресе жоққа шығарды. Микроэкономикалық талдау құралдары Хекшер-Олин теоремасының мән-мағынасын көруге мүмкіндік береді және оның орындалу жағдайларын анықтайды. Хекшер-Олин теоремасын екі ел арасындағы тауар ауысым моделі арқылы теориялық тексеру үшін, модель өндірістің екі функциясының бір-бірімен ауысатын факторларымен жұмыс істеуі керек. Нәтиже – екі елде бір үлгі, олардың әрқайсысында екі бірдей тауардың түрлері өндіріледі және тұтынылады, және олардың әрқайсысында өндіріс факторларының бірдей екі түрі пайдаланылады – $2 \times 2 \times 2$ моделі.

Мәселе мынада, әрбір мемлекет тауарларды өндіруге мамандандырылған көп факторлар талап етеді, олар ол жақсы қамтамасыз етіледі.

Маңыздылығы, әр ел әртүрлі факторларды талап ететін тауарларды өндіруге мамандандырылған, және ел сол факторлармен салыстырмалы түрде жақсы қамтамасыз етілген (қысқаша айтқанда, Қытай өндірістегі еңбекті қажет ететін өнімдерді шығарса, ал АҚШ капиталға арналған өнімдерді шығарады). Бұдан басқа, осы теориядан экономикалық ресурстардың әртүрлі бөлінісі негізінде өндірісті ұйымдастырудан бөлек, елдер салыстырмалы түрде мол ресурстарын экспорттай алады және олар үшін салыстырмалы түрде жеткіліксіз ресурстарды импорттай алады (АҚШ үшін еңбек, Қытай үшін – капитал).

Өндірістік факторлардың қатынасы теориясындағы кірістерді бөлу.

Өндірістік факторлардың қатынасы теориясындағы кірістерді бөлу өндіріс факторларының ара-қатынасында теорияда қарастырылады және өндірістің нақты факторларының теориясы болып табылады. Өндіріс факторларының ара қатынасындағы теориясында мобильділік өндірістер арасында ауысатын өндірістің екі факторын (еңбек және капитал) қабылдады. Алайда, қысқа мерзімде нақты әлемде толық мобильділік мүмкін емес, яғни, олар осы салада арнайы болып табылады. Арнайы фактор тек осы салаға ғана тән және секторлар арасында ауыса алмайтын фактор болып табылады. Мысалы, болат дайындауға арналған құрал-жабдықтардың астығы бидай өсіру үшін пайдаланылмайды. Өндірістің нақты факторларының теориясына сәйкес, халықаралық сауда тауардың салыстырмалы бағасындағы айырмашылықтарға негізделген, ол өндірістің белгілі бір факторларымен елдердің әртүрлі жеткізілуіне байланысты туындайды. Сонымен қатар, экспорттық сектор үшін

нақты факторлар дамып келеді, ал импортпен бәсекелесетін салаға тән факторлар төмендейді. Хекшер-Олиннің факторларының қатынасы теориялары өндірістің шамадан тыс факторына қатысты меншік иелері саудадан пайда көретіндігін және өндірушілердің жеткіліксіз факторларына қатысты иелерінің жоғалтуын көрсетті. Өндірістің нақты факторларының теориясы көрсеткендей, сауданың нәтижесінде өндірістің артық коэффициентінің иелерінің барлығы емес, еліміздің экспорттық салаларына тән факторлардың иелері ғана табыстарды арттырады.

Леонтьевтің парадоксы АҚШ-тың 1947 жылғы сыртқы саудасын талдау кезінде Хекшер-Олин теориясы туралы пікірді жоққа шығаратын бақылау болып табылады. Леонтьевтің парадоксының шешімі дұрыс зерттеу екі факторлы емес, сыртқы сауда кофакторлы үлгі болуын талап етеді.

Леонтьев экспорттағы капиталдың қарқынды тауарларының үлесі арта түсетіндігін, ал жұмыс күшінің қарқындылығы төмендейтінін айтты. Шын мәнінде, АҚШ-тың сауда балансын талдау кезінде еңбекке қабілетті тауарлардың үлесі азайған жоқ. Бұл парадокстың мәні болды.

Леонтьевтің парадоксының шешімі АҚШ импорттайтын тауарларының еңбегі өте жоғары, бірақ тауарлардың өзіндік құны АҚШ экспортымен салыстырғанда әлдеқайда төмен. АҚШ-та жұмыс күшінің қарқындылығы еңбек өнімділігіндей жоғары, бұл еңбек ресурстарының экспорттық жеткізілімдерге айтарлықтай әсер етуіне әкеледі. Айта кету керек, 1947 жылдан бері АҚШ-та экспорттағы еңбекті қажет ететін жабдықтардың үлесі Леонтьевтің парадоксын дәлелдейтін қарқынмен өсіп келеді. Бұл қызмет көрсетудің өсу қарқынына, еңбек бағасына және АҚШ экономикасының құрылымына байланысты. Бұл барлық американдық экономиканың еңбек қарқындылығының өсуіне алып келеді.

Хекшер-Олин-Самуэльсон моделі, халықаралық сауданың неоклассикалық моделі, ол Хекшер-Олин теориясы, Столпер – Самуэльсон теоремасы, Лернер – Самуэльсон және Рыбчинский теоремасынан тұрады.

Елде салыстырмалы артық өнімділік факторы қарқынды пайдаланылатын тауарлар экспортталады, және өндірістік факторлардың салыстырмалы жетіспеушілігін сезінетін тауарларды импорттайды. Рикардоның халықаралық сауда классикалық үлгісін ауыстырған модельдің негізін қалаушылары - швед экономистер Эли Хекшер және Бертил Олин, сондай-ақ американдық экономист Пол Самуэльсон.

Столпер-Самуэльсон теоремасы (өндірістік факторлардың бағасының тауар бағасына тәуелділігі) Хекшер-Олин-Самуэльсон моделінің ажырамас бөлігі болып табылады. 1941 жылы Вольфганг Столпер мен Пол Самуэлсон құраған. Столпер-Самуэльсон теоремасының айтуынша, еркін сауда жағдайында тауар өндірісінде қарқынды пайдаланылатын фактордың сыйақысы өседі, сондай-ақ өндіріс факторларын иеленушілердің осы тауарларды тұтыну үлгісіне қарамастан бағасы төмендейтін тауардың өндірісінде қарқынды пайдаланылатын фактордың сыйақы мөлшері төмендейді.

Рыбчинский теоремасы (салаларда өндірістің өсу факторларының әсері туралы теорема) Хекшер-Олин-Самуэльсон сыртқы сауда моделінің ажырамас бөлігі болып табылады. 1955 жылы британдық экономист Талеуш Рыбчинскиймен құрылған. Рыбчинскийдің теоремасына сүйенсек, өндірістің екі факторының бірінің жеткізілімінің ұлғаюы, бұл көбею коэффициенті интенсивті түрде пайдаланылатын тауарларды өндіріс көлемінің ұлғаюына әкеледі және бұл факторды қарқынды аз пайдаланатын екінші өнімнің өндіріс көлемінің төмендеуіне әкеледі.

«Голланд ауруы» – шикізат өнеркәсібі басқа салаларды бәсеңдетіп жатқан кезде гипертрофирленген шикізат экспортымен индустрияландырылған елдерге тән құбылыс болып табылады және кірістердің өсуі шетел валютасын арзандатуға байланысты жергілікті валютаның өсуіне әкеледі. Ауру экспорттық тауарлардың бағасы өсу кезінде ең үлкен табысқа жетуіне байланысты асқынады.

Басқаша айтқанда, үкіметке табиғат ресурстарының есебінен байлықты молайтуға әлдеқайда оңай болатыны көрінуі мүмкін, бұл жақсы және үйлесімді экономикалық саясат есебінен әлдеқайда аз күш жұмсауды қажет етеді. Шикізатты экспорттаудан түскен кірістің көптігі жеке және мемлекеттік мекемелерден қандай да бір жинақ жасауды ынталандырудың жоғалуына әкелуі мүмкін. Салымдар болашақ экономикалық өсудің негізгі факторларының бірі болғандықтан, олардың күрт төмендеуі, әрине, экономикалық дамудың баяулауына әкелуі мүмкін.

Сұрақтар:

1. Адам Смит пен Д.Рикардо моделінің атауы қандай болды? Олардың айырмашылығы қандай?
2. Халықаралық сауда және оның ұлттық және халықаралық экономиканың дамуындағы рөлі?
3. Д. Рикардоның үлгісі нені көрсетеді?
4. Сыртқы сауда Хекшер-Олин теориясының шеңберінде

табыстарды бөлуді қалай жүзеге асырады?

5 «Ерте меркантилизм» идеясы мен «кеш меркантилизм» идеяларының айырмашылығы мен ұқсастығы неде?

6 «Голланд ауруы» терминіне анықтама беру?

7 Леонтьев «парадоксының» мағынасы неде? Оны қандай дәлелдермен түсіндіруге болады?

1-тапсырма – Халықаралық сауда. Кестені толтырыңыз.

1	ХС анықтамасы	
2	ХС дамуының негізі	
3	Халықаралық саудаға жатады	
4	Тауарлардың экспорты мен импорты арасындағы қатынас	
5	ХС теорияларының негізі	Негізі қаланды
		Кіммен жасалды?

2-тапсырма – Бір-бірімен салыстыр

	Абсолюттік артықшылықтар теориясы	Салыстырмалы артықшылық теориясы
1. Автор		
2. Теория көрсетілген жұмыстың атауы және шыққан жылы		
3. Теорияның болжамдары		
4. Теорияда айтылған		
5. Теорияның күшті және әлсіз тұстары		
6. Тиісті экономикалық саясат		

Сөздік:

Абсолютті артықшылық (absolute advantage) – елдің табиғи мүмкіндіктері немесе өндірістік әлеуеті арқасында, басқа елдерге қарағанда, бір өнімді неғұрлым тиімді (яғни өндіріс бірлігіне шаққандағы төмен шығындармен) шығаруға қабілеті.

Табиғи артықшылық (natural advantage) – елдің климаттық жағдайлары немесе арнайы табиғи ресурстарға ие болуына байланысты тауарларды тиімді өндіру қабілеті.

Жүре пайда болған артықшылық (acquired advantage) – технологияның дамуы, өндірісті ұйымдастыруды жетілдіру және қызметкерлерді біліктілігін арттырудың арқасында елдің өнімді тиімдірек өндіру қабілеті.

Салыстырмалы артықшылық (comparative advantage) – өнімді немесе қызмет көрсетуді салыстырмалы түрде төмен ауыстыру шығындарымен өндіре білу.

Хекшер-Олин теориясы (Hecksher-Ohlin theory) – елдің осы өнімді құру процесінде өздерінің сауда әріптестеріне қарағанда салыстырмалы түрде үлкен көлемде болатын өндіріс факторларын қарқынды пайдалануды қажет ететін тауарларды экспорттауға ұмтылған теориясы.

Леонтьев парадоксы (Leontief paradox) – Леонтьев жүргізген эмпирикалық зерттеулердің нәтижесі Хекшер-Олин теориясы бойынша негізгі қорытындыларға қайшы келеді, оған сәйкес АҚШ-та экспортта салыстырмалы түрде көбірек еңбек өнімділігі және импортта капиталдың қарқындылығы басым болды.

Столпер — Самуэльсон теоремасы (өндірістік факторлардың бағасының тауар бағасына тәуелділігі) Хекшер - Олин - Самуэльсон моделінің ажырамас бөлігі болып табылады. 1941 жылы Вольфганг Столпер мен Пол Самуэлсон құраған. Столпер - Самуэльсон теоремасының айтуынша, еркін сауда жағдайында тауар өндірісінде қарқынды пайдаланылатын фактордың сыйақысы өседі, сондай-ақ өндіріс факторларын иеленушілердің осы тауарларды тұтыну үлгісіне қарамастан бағасы төмендейтін тауардың өндірісінде қарқынды пайдаланылатын фактордың сыйақы мөлшері төмендейді.

Рыбчинский теоремасы (салаларда өндірістің өсу факторларының әсері туралы теорема) Хекшер-Олин-Самуэльсон сыртқы сауда моделінің ажырамас бөлігі болып табылады. 1955 жылы британдық экономист Тадеуш Рыбчинскиймен құрылған. Рыбчинскийдің теоремасына сүйенсек, өндірістің екі факторының бірінің жеткізілімінің ұлғаюы, бұл көбею коэффициенті интенсивті түрде пайдаланылатын тауарларды өндіріс көлемінің ұлғаюына әкеледі және бұл факторды қарқынды аз пайдаланатын екінші өнімнің өндіріс көлемінің төмендеуіне әкеледі.

«Голланд ауруы» - шикізат өнеркәсібі басқа салаларды бәсеңдетіп жатқан кезде гипертрофирленген шикізат экспортымен индустрияландырылған елдерге тән құбылыс болып табылады және кірістердің өсуі шетел валютасын арзандатуға байланысты жергілікті валютаның өсуіне әкеледі.

2.2 Стандартты модель және халықаралық сауданың табысты таратуға әсері

Халықаралық сауданың стандартты моделі: табиғаты мен негізгі сипаттамалары. Өндірушілер мен тұтынушылардың мінез-құлқы.

Сауда болмаған кезде теңгерім. Сауда тұрғысынан теңгерім. Саудадан пайда. Шағын және ірі елдер арасындағы сауда.

Экономикалық өсу: түрлері және олардың халықаралық саудаға әсері. Теңгерімді өсу. Теңгерімсіз өсу: экспорттық және импорттық бағдарлы экономикалық өсім. Кедейліктен шығармайтын экономикалық өсу проблемасы.

Халықаралық кірістерді бөлу. Ел ішіндегі табыстарды бөлу. Халықаралық кірістерді қайта бөлу.

Халықаралық сауда стандартты моделі: табиғаты мен негізгі сипаттамалары. Өндірушілер мен тұтынушылардың мінез-құлқы.

Қазіргі жағдайда халықаралық сауданы талдаудың негізгі теориялық құралы - бұл стандартты үлгі, оның негізін әртүрлі жылдарда ирландтық экономист Ф. Еджуорт және австриялық экономист Г. Хаберлер қалаған. Стандартты халықаралық сауда моделі жиынтық сұраныс пен тауарлардың жиынтық жеткізілімін қарастырады. Нарықтағы ұсыныс трансформацияның шекті нормасымен сипатталады, яғни II тауардың бірліктерінің саны, яғни ел әрбір қосымша тауар бірлігін шығарудан бас тартуы керек. Нарық сұранысы ауыспалы шекті мөлшермен сипатталады, бұл тауардың бір қосымша бірлігін алу үшін ел бас тартуға тиіс II тауар бірлігінің саны. Сонымен қатар тұтынудың қазіргі деңгейін сақтауды қамтамасыз ету.

Стандартты модель ауыстыру шығындарын көбейтуге негізделген, бұл ел бір өнімнің әрбір қосымша бірлігін өндіру үшін тұрақты емес, бірақ басқа өнімнің көбеюінен бас тарту керек дегенді білдіреді.

Өзгерістерді жоғарылату өндіріс факторлары біртекті емес және бірдей пропорцияларда пайдаланылмағандықтан туындайды. Осылайша, ел осы өнімді шығаруға неғұрлым тиімді немесе аз қолайлы ресурстарды кез-келген өнім артып отырған дәрежеде пайдалану керек.

Стандартты модель келесі ерекшеліктермен сипатталады:

- әртүрлі тауарлар шығарылымының шынайы арақатынасын көрсететін өндірістік мүмкіндіктердің қисықтары, әр ел әр түрлі, бұл оларды бір-бірімен сауда жасауға ынталандырады;

- егер қисықтар сәйкес келсе, яғни екі елдегі тауар шығарылымының қатынасы бірдей болса, онда сауда өте жақын елдерде де ешқашан толықтай сәйкес келмейтін тұтынушылардың талғамдарының және артықшылықтарының айырмашылығына негізделеді;

- ұсыныс трансформацияның ең жоғарғы деңгейінің қисық

сызығымен анықталады, ал сұраныс ауыстыру деңгейінің максималды қисық сызығымен анықталады;

- халықаралық сауда орын алатын тепе-теңдік бағасы салыстырмалы әлемдік сұранысқа және тауарлардың салыстырмалы әлемдік жеткізіліміне байланысты болады.

Өндірушілер мен тұтынушылардың мінез-құлқы.

Экономикалық мінез-құлық – азаматтардың, жұмысшылардың, менеджерлердің, өндірістік топтардың шаруашылық қызметтің сол немесе басқа қалыптасқан жағдайларындағы имиджі, әдісі, экономикалық әрекеттерінің сипаты.

Тұтынушы – пайда табу үшін емес, жеке үй қажеттіліктеріне арналған тауарларды, тапсырыстарды және қызметтерді сатып алатын және пайдаланатын адам. Тұтынушының мақсаты тауарлар мен қызметтерді тұтынудан максималды пайдалылықты алу болып табылады.

Тұтынушының мақсатына жету жолындағы шектеулер:

- 1) тұтынушы, отбасылық бюджет;
- 2) тауарлар мен қызметтердің бағалары;
- 3) ұсынылатын өнімдер мен қызметтердің ауқымы.

Реттелетін тұтынушылық мінез-құлық – әрекеттің нәтижелерін шығындармен салыстыруды қамтитын мұқият әрекет. Нарықтық экономикада тұтынушы экономикалық мінез-құлық еркіндігіне ие. Рационалды тұтынушылық мінез-құлық кезеңдері:

- 1) сатып алу қажеттілігі туралы хабардар болу;
- 2) өнім немесе қызмет туралы ақпаратты іздеу;
- 3) сатып алудың ықтимал нұсқаларын бағалау;
- 4) шешімдер қабылдау.

Өндірушілер – бұл адамдар, фирмалар, кәсіпорындар, яғни тауарларды өндіретін және сататын және қызметтер көрсететін адамдар. Нарықтық экономикадағы өндірушінің мақсаты ең арзан бағамен ең көп пайда алу.

Экономикалық қызметті ұтымды ұйымдастыру өндірушіден бірқатар мәселелерді шешуді талап етеді: шектеулі ресурстары бар өндіріс мақсаттарына қалай қол жеткізуге болады? Шығындар минималды болу үшін өндірістік ресурстарды қалай біріктіруге болады? Қолжетімді ресурстармен өнімдердің көлемін қалай арттыруға болады? Қолда бар ресурстарды тиімді пайдалану өлшемі немесе шарасы өнімділік болып табылады.

Өнімділік – 1) шығыстардың бірлігіне шаққанда өндірілетін тауарлар мен қызметтердің көлемі; 2) белгілі бір мерзімде ресурстардың жекелеген түрлерінің бірліктерін пайдаланудан алынуы

мүмкін жеңілдіктер сомасы. Шығындар өндіріс процесіне тартылған кез-келген ресурстар - жер, отын, жабдықтар шығыны және т.б. болуы мүмкін.

Экономикалық өсу: түрлері және олардың халықаралық саудаға әсері. Тенгерімді өсу. Тенгерімсіз өсу: экспорттық және импорттық бағдарлы экономикалық өсім. Кедейліктен шығармайтын экономикалық өсу проблемасы.

Экономикалық өсу – барлық елдердің алдында тұрған негізгі проблемалардың бірі. Оның динамикасына сәйкес, ұлттық экономикалардың дамуына, халықтың тұрмыс деңгейіне, шектеулі ресурстық проблемалардың қалай шешілетініне байланысты бағаланады. Экономикалық өсу – кез-келген экономикалық жүйеде әлеуметтік өндірістің маңызды сипаттамасы. Экономикалық өсу кез-келген уақыт кезеңінде белгілі бір дәрежеде шектеулі ресурстардың проблемасын жеңілдетеді және адамның қажеттіліктерінің кең ауқымын қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Экономикалық өсу – бұл материалдық тауарлар көлемін ұлғайту процесі, олардың сапасының артуы қажеттіліктің құрылымына сәйкес; белгілі бір уақытта әлеуметтік өнімнің сандық және сапалық жақсаруы.

Халықаралық саудада экономикалық өсудің 4 түрі бар:

1 Экспортты кеңейтуші өсім – ел экспорттайтын тауарлардың өндірісін кеңейту, бұл оның сауда әріптестерінің пайдасына елдің сауда жағдайының нашарлауына әкеледі. Экспортты кеңейтуші өсім әр елдегі экспорттық тауарларды өндіру көлемінің артуымен айқындалады. Өлемдік рынокқа жеткізілімдерінің өсуі салыстырмалы бағалардың төмендеуіне әкеледі, әрбір ел экспорттау үшін экспортталатын тауарлардың салыстырмалы бағалары өсіп жатқан импорттық тауарлардың бірдей мөлшерін сатып алу үшін түсетін экспорттық тауарларды көбірек экспорттауға мәжбүр болады. Нәтижесінде, экспортты кеңейтуші өсім сауда-саттық жағдайында нашарлауға және олардың сауда серіктестері елдеріне жетілуіне әкеледі;

2 Импортты алмастыратын өсім - ел импортталатын тауарлардың өндірісін кеңейту, бұл сауда әріптестеріне қатысты елдің сауда жағдайын жақсартуға әкеледі. Импортты алмастыратын өсу импортпен бәсекелесетін тауарлардың әрбір еліндегі өндірістің өсуімен анықталады. Олардың ішкі өндірісінің өсуі экспорттың салыстырмалы бағасының өсуіне және импорттың салыстырмалы бағасының төмендеуіне алып келеді, себебі әр ел өзінің дәстүрлі импорттық тауарларын импорттайды және оларды дербес өндіреді. Импортқа деген сұраныстың төмендеуі нәтижесінде импортталатын

тауарлардың бағасы төмендейді, демек, импортты алмастыратын өсу осы елдердің сауда-саттық шарттары мен олардың сауда серіктестіктеріндегі нашарлауына әкеледі;

3 Сауда-саттықтың өсуіне әсер ету сауда-саттықтың өсуі елдер арасында теңгерімсіз болған кезде ғана жүзеге асырылады - кейбір елдерде өндірістің кейбір факторлары тез өсуде, басқаларында олар баяуырақ. Егер барлық елдерде барлық факторлардың өсуі бірдей қарқынмен жүретін болса, онда нейтралды өсудің жағдайы туындайды. Сауданың бейтарап өсуі - елдер арасындағы тауар айналымының шарттарын өзгертпестен халықаралық сауданың көлемін ұлғайту;

4 Экспортты кеңейту жағдайының болуы мүмкін, соның салдарынан ел көбірек арзан тауарлар экспорттайды, ал экспорттың кенеюінің салдары экспорттың әлемдік бағасының құлдырауының салдарынан тауар айналымының жағдайын нашарлатады, бұл өсімнің өз оң әсерін жоққа шығарады. Сауда жағдайларының нашарлауы экономикалық өсімнің жағымды әсерін тигізетін жағдай, қираған өсім деп аталады.

Тепе-теңдік теңдестірілген өсу – экономикалық өсу теориясының тұжырымдамасы әлі де бір анықтамаға ие емес. Бірқатар ғалымдардың пікірі бойынша, бұл қаралып отырған кезең ішінде барлық өнімдердің қорларының өсу қарқыны тұрақты болатын экономиканың өсуі. Сонымен қатар, олар тепе-теңдіксіз, яғни артық қорлармен және тепе-теңдіктің өсуін қамтамасыз ететін теңдестірілген өсудің ұғымдарын ажыратады. Дегенмен, басқа экономистердің пікірінше, бұл мәселе экономиканың салалары мен секторларын дамытудың бірдей қарқынымен емес, сонымен бірге осы ставкалардың ішкі бір-бірімен үйлесімділігі. Осыған байланысты теңдестірілген және теңгерімді өсу тұжырымдары сәйкес келеді.

Теңгерімсіз өсу – бұл экономиканың әртүрлі салалары бір-біріне ұқсас мөлшерде өсуі мүмкін емес жағдай. Экономиканың кейбір салалары жылдам қарқынмен өсетін болады, ал басқа секторлар тоқырауға ұшырайды немесе өсу қарқынын айтарлықтай төмендетеді. Экономикалық өсу үлгілері, мысалы, теңгерімсіз өсім пайда болған кезде, құбылыс әдетте жалпы экономикадағы елеулі өзгерістер орын алатынын көрсетеді.

Теңгерімсіз өсуді тудыратын көптеген теориялар бар. Кейбір пікірлер ел экономикасына байланысты импорт пен экспорттың тұрақсыздығына негізделген. Бұл түсінік басқа елге қоныс аударған елде пайда болған өндірісті қамтиды. Тауарлар әлі де қолжетімді болғанымен, олар қазір импортпен әкелініп, ел ішінде өндірілмейді.

Нәтиже - өнеркәсіпте жұмыс орындарын алып тастау, жұмыссыздықты жоғарылату және бір реттік шығынды азайту. Импорттың өсуіне қарамастан, тұтыну тауарлары нарығындағы басқа да экономикалық сегменттер төмендейді. Бұл тұтастай теңестірілмеген өсуді тудырады.

Теңгерімсіз өсу жағдайларына байланысты, ел толық балансты қалпына келтіру үшін ресурстардың теңгеріміне ие болуы немесе ие болмауы мүмкін. Мысалы, елде қазір тұрақты түрде импортталатын тауарлар шығаруға арналған жабдық жоқ. Қаражаттар болса да, бірлікке шаққандағы өндірістің орташа құны импортталатын тауарлармен байланысты төмен бағамен бәсекелесе алмайтын отандық тауарларды қамтамасыз ете алады.

Кейбір сарапшылардың пікірінше, кедей елдердің экономикалық өсуі сәтсіздікке ұшырайды. Сонымен қатар, олар осы елдердегі экспорттауды ескере отырып, экономикалық өсім сыртқы сауда жағдайында мұндай жағдайдың нашарлауына әкеліп соқтырады, олардың экономикалық жағдайдың өсуіне ұмтылмаған жағдайда ел жағдайы одан да жаман болады деп пайымдайды. Бұл жағдай экономистерге кедейліктен шығармайтын экономикалық өсім ретінде белгілі.

Колумбия университетінің экономисті Джагдиш Бхагвати 1958 жылы жарияланған өзінің танымал мақаласында экономикалық өсудің осындай логикалық емес нәтижелерінің қатаң нақты үлгілерде болуы мүмкін екенін көрсетті.

Алайда, кедейліктен шығармайтын экономикалық өсім шарттары, экстремалды болып келеді: экономикалық өсім айқын экспорттауды ескере отырып, қисықтардың өте тегіс беткейінің болуымен толықтырылуға тиіс, сондықтан сыртқы сауда жағдайының өзгеруі елдің өндірістік қуаттылығын ұлғайтудың бастапқы оңтайлы нәтижелерін өтеуге жеткілікті зор. Сондықтан қазіргі уақытта көптеген экономистер кедейліктен шығармайтын экономикалық даму тұжырымдамасын тек теориялық түрде және практикалық қолдануда қарастырмайды.

Халықаралық кірістерді бөлу. Ел ішіндегі табыстарды бөлу. Халықаралық кірістерді қайта бөлу.

Халықаралық саудадағы барлық теорияларда, бір жағынан, әлемдік нарықта тепе-теңдік бағасын қалыптастыруға және табыс табуға назар аударылады. Сонымен қатар, соңғы мәселе тек сауда елдерінің ғана емес, сонымен қатар олардың ішінде кірістерді бөлуді қамтиды. Өз кезегінде, отандық өндірістің қатысушылары кірістер өндіріс факторларының бағасынан және осы факторларды пайдалана

отырып өндірілетін тауарлардан тәуелді. Сыртқы сауданың классикалық теориясы әлемдік нарыққа шығу ел ішіндегі табыстың таралуына әсер етпейтінін дәлелдеді.

Неоклассикалық теорияларда табыс мәселесі басты мәселелердің бірі болып саналды. Хекшер-Олин теориясы артық өндіріс факторларына қатысты иелердің сыртқы саудадан қосымша пайда алып отырғандығын, сондай-ақ жеткіліксіз факторларға байланысты меншік иелерінің жоғалтуын дәлелдеді. Алайда, П. Самуэльсон дәлелдеген өндіріс факторларының бағасын теңестіру өндіріс факторларының салыстырмалы бағаларын, демек, олардың иелерінің кірістерін теңестіруге әкеледі.

Өндірістің нақты факторларының теориясы экспорттық өндірісте қолданылатын белгілі бір фактордың иесінің табысын және тиісінше, импортпен бәсекелесетін салаларда қолданылатын нақты факторлардың иелерінің табысын азайту туралы мәлімдемені негіздейді. Егер әлемдік нарықта баға өсуде болса, онда бұл, ең алдымен, қосымша нақты фактор, мысалы, капитал талап ететін экспорттық өндірісті одан әрі дамыту үшін ынталандыру болып табылады. Бұл дегеніміз, осы факторға баға өсуде, сондықтан олардың иелерінің табыстары артады.

Елдер арасындағы сауда барысында сатылған және сатып алынған өнімдердің бағалары өзгеруі мүмкін. Бұл жағдайда өндіріс факторларының иелерінен табыс қалай өзгереді? Бұл сұрақтың жауабы американдық экономистер П. Самуэльсон мен Ф. Столпердің зерттеуінде келтірілген. Олар жекелеген елдерде тауарлардың екі түрі өндірілгенін айтты: біреуі еңбекке негізделген, екіншісін өндіру үшін көп жер қажет. Егер ішкі нарық мүлдем бәсекеге қабілетті болса, онда өндіріс факторлары ішкі мобильділікке ие және тауарлардың бағасы олардың жалпы шығындарына тең. Егер еңбекке қабілетті өнімнің бағасы қандай да бір себептермен жоғарыласа, бұл өнімнің жеткізілімінің артуына әкелуі тиіс. Бірақ бұл өндірістің қосымша факторларын талап етеді, және бірінші кезекте, бұл өнімнің негізгі факторы еңбек болып табылады. Қосымша қызметкерлерді тарту, жалақыны көтеру және, демек, еңбектің табысы - бұл салада ең қарқынды пайдаланылатын факторлар артады. Сонымен бірге, негізгі фактор жер болған өндірісте, бірінші өндіріске көшуіне байланысты қызметкерлер санының азаюы жердің бір бөлігін өндей алмайды. Жерге деген сұраныс төмендейді, ал осы фактормен пайда болған кіріс сәйкесінше төмендейді.

Осылайша, әлемдік нарықта бағаның өсуі нәтижесінде өндіріс факторларының бағалары, бірінші тауар өндірісінде салыстырмалы

түрде қарқынды пайдаланылып, екінші өндірісте салыстырмалы қарқынды пайдаланылатын өндіріс факторларының бағалары өсуде. Сонымен қатар, әдетте, өндіріс факторларының бағасының өсуі мен төмендеуі тауарлар бағасының өзгеруіне қарағанда көп дәрежеде орын алады. Бұл Столпер–Самуэльсон теоремасының мәні.

Тәжірибе еркін сауда барлық қатысушы елдер үшін өзара тиімді екенін көрсетті. Алайда, ел ішінде кейбір экономикалық субъектілер жеңіске жетті, басқалары жоғалтты. Жеке елдер арасындағы сыртқы сауданың пайдасын бөлу ішкі сауда-саттықтың нәтижесінде ішкі бағаның қалай өзгертетініне байланысты. Екі елдің бірі, әдетте, бағаның өзгеруі көбірек болған ел жеңеді. Бұл жәрдемақыны бөлу ережесі, оған сәйкес сыртқы саудадан түскен пайдалар екі елдегі бағалардың өзгеруіне тікелей пропорцияда бөлінеді.

Алайда сауда шартының көрсеткіші анық емес. Мәселен, егер экспортталатын тауарларға бағаның төмендеуі нәтижесінде әлемдік нарықта оның бәсекеге қабілеттілігі артып, экспорттың физикалық көлемі сәйкесінше артып отырса, сауда-саттық жағдайының көрсеткіші нашарлауына қарамастан ел үлкен пайда алуы мүмкін. Сонымен бірге, сұраныстың нашар серпімді болып табылатын белгілі бір тауарлардың (ең алдымен шикізаттың) экспортының нақты көлемінің артуы олардың әлемдік бағасының төмендеуіне және экспорттық түсімдердің төмендеуіне әкелуі мүмкін, сонымен қатар сауда жағдайларының көрсеткішінің одан әрі нашарлауы мүмкін. Бұл жағдай экономикаға «қираған өсу мәселесі» деген ұғымды берді,

Шетелдік импорттық баждар мен экспорттық субсидиялар тауарлардың салыстырмалы бағасының өзгеруіне әкеледі. Мұндай өзгерістер факторлардың тұрақсыздығына және түрлі салалардағы факторлардың біркелкі қарқындылығына байланысты табыстың бөлінуіне айтарлықтай әсер етеді.

Бір қарағанда, импорттық баждар мен экспорттық субсидиялардың салыстырмалы бағаға әсер ету бағыты және, тиісінше, кірісті бөлу туралы анық көрінуі мүмкін. Міндеттері импортталатын тауарлардың салыстырмалы бағасының өсуіне тікелей әсер етеді, ал экспорттық субсидиялар экспортталатын тауарлардың ішкі салыстырмалы бағасының өсуіне тікелей әсер етеді. Бірақ көріп отырғанымыздай, бұл міндеттер мен экспорттық субсидиялар елдегі сыртқы сауда жағдайына жанама әсер етеді. Сауда жағдайына бұл әсер парадоксальды мүмкіндікті болжайды. Импорттық баж салығы елдегі сыртқы сауданың жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді (яғни экспорттық өнімдердің әлемдік рыноктарға бағасын көтеру), сондықтан да баж салығын қосқаннан кейін импортталатын

тауарлардың ішкі салыстырмалы бағасы төмендейді. Сол сияқты, экспорттық субсидиялар сыртқы сауда жағдайын нашарлатуы мүмкін, субсидияға карамастан экспорттық тауардың ішкі салыстырмалы бағасы төмендейді. Егер осы парадоксальдық нәтижелер шынымен бақыланатын болса, онда сауда саясатын табыс табуға бөлу әсері күткеннен мүлде керісінше болады.

Сұрақтар:

1 Халықаралық сауда нәтижесінде елдің қандай пайдасы бар?

2 Шағын және ірі елдерге қатысты жалпы тепе-теңдіктің қалыпты үлгісінің ерекшеліктері шамамен сол өндірістік қуаты бар елдерге қандай?

3 Сауда елдерінің арасындағы сауданың пайдасын бөлу неге байланысты?

1-тапсырма – Халықаралық сауданың стандартты үлгісі

1 Анықтама	
2 Авторлар	
3 Үлгінің негізгі ұғымдары	
4 Модельдің негізгі ерекшеліктері мен жорамалдары	
5 Сауданың болған және болмаған жағдайдағы теңгерімі	
6 Бір-бірімен сауда жасайтын елдер қандай пайда алады?	

2-тапсырма – Рыбчинский теоремасы

1 Анықтама	
2 Авторы және зерттеген жылы	
3 Теорема түсіндіреді	
4 Теореманың пайда болуы	

3-тапсырма – Халықаралық саудада кірістерді бөлу. Түрлі теориялардың түсіндірмелерін салыстырыңыз.

Абсолюттік және салыстырмалы артықшылық теориясы	Өндіріс факторларының теориясы	Өндірістің нақты факторлары
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3..

Сөздік:

Экономикалық мінез-құлық – азаматтардың, жұмысшылардың, менеджерлердің, өндірістік топтардың шаруашылық қызметтің сол

немесе басқа қалыптасқан жағдайларындағы имиджі, әдісі, экономикалық әрекеттерінің сипаты.

Тұтынушы – пайда табу үшін емес, жеке үй қажеттіліктеріне арналған тауарларды, тапсырыстарды және қызметтерді сатып алатын және пайдаланатын адам.

Реттелетін тұтынушылық мінез-құлық әрекеттердің нәтижелерін шығындармен салыстыруды көздейді.

Өндірушілер – адамдар, фирмалар, кәсіпорындар, яғни тауарларды өндіретін, сататын және қызмет көрсететін адамдар.

Экономикалық өсім – бұл материалдық тауарлар көлемін ұлғайту процесі, олардың сапасының артуы қажеттіліктің құрылымына сәйкес; белгілі бір уақытта әлеуметтік өнімнің сандық және сапалық жақсаруы.

Экспортты кеңейтуші өсім – ел экспорттайтын тауарлардың өндірісін кеңейту, бұл оның сауда әріптестерінің пайдасына елдің сауда жағдайының нашарлауына әкеледі.

Импортты алмастыратын өсім – ел импортталатын тауарлардың өндірісін кеңейту, бұл сауда әріптестеріне қатысты елдің сауда жағдайын жақсартуға әкеледі.

Теңгерімсіз өсу – бұл экономиканың әртүрлі салалары бір-біріне үкпас мөлшерде өсуі мүмкін емес жағдай.

2.3 Халықаралық теорияның балама теориялары

Ауқымды өндірістік тиімділік шартындағы үнемділік және нарық құрылымы. Жетілдірілмеген бәсекелестік теориясы: монополиялық, монополиялық бәсекелестік.

Шетелдік факторлардың әсері және халықаралық сауда, сыртқы факторлардың есебінен үнемдеу. Ішкі масштабтағы әсер.

Ішкісалалық халықаралық сауда теориясы. Өнеркәсіптік және салалық сауда түрлері: негізгі айырмашылықтар. Ішкі салалық сауда моделі.

Р. Вернон теориясы: халықаралық саудадағы тауарлардың өмірлік циклі. М. Портердің бәсекелестік артықшылықтарының теориясы.

Ауқымды өндірістік тиімділік шартындағы үнемділік және нарық құрылымы. Жетілдірілмеген бәсекелестік теориясы: монополиялық, монополиялық бәсекелестік.

Арнайы терминология өндірістің ауқымында өзгерістердің орташа ұзақтығы қалай өзгередінін сипаттау үшін қолданылады. Өндірістің кез-келген нүктесінде ұзақ мерзімді орташа шығындар өндірістің өсуімен байланысты болса, онда олар өндірістің ауқымы есебінен үнемдейді дейді. Өндірістің кез-келген нүктесінде ұзақ

мерзімді орта шығындардың ұлғаюы, өндірістің өсуінен залал туындайды, және, ақыр соңында, ұзақ мерзімді орташа шығындар өндірістің өсуімен мүлде өзгермейтін болса, онда компания өндірістің өсуінен үнемі әсер етеді деп айтады.

Сонымен, өндіріс шкаласының өсуіне байланысты үнемдеу қайдан пайда болады? Ірі өндірістің артықшылықтарын іске асыру мақсатында кәсіпорын өсіп келе жатқан кезде, өндіріс технологиялары мен ішкі ұйымдастыру әдістерін өзгертеді. Кейбір бөліктерінде масштабтағы экономика адам факторының ертерек әрекет етуінен туындайды. Яғни, бұл мамандандыру және ынтымақтастық туралы. Фирма мамандандырулар мен кооперациялардың толық әсерін пайдаланғанға дейін өте үлкен болуы мүмкін. Мысалы, кішкене фирмада режиссер тәулігіне бір сағатқа ғана маркетингпен айналыса алады, ал үлкен фирмада барлық адамдар жұмыс уақытын маркетингпен айналысатын арнайы бөлімшелер құрылады.

Келесі үнемділік көзі – бұл технология. Екі есе аз өнімділік желілерінен арзанырақ, екі есе көп жұмыс істеуге қабілетті. Осылайша, бір «Server» қарапайым екі компьютерден арзанырақ. Кішкентай фирма үшін қымбат, өнімді желілерді сатып алудан гөрі әлдеқайда әсерлі жабдықты пайдалану тиімдірек, бірақ компания өсіп отырғандықтан, өндіріс көлемінің ұлғаюына байланысты орташа шығындардың төмендеуін сезіну үшін барынша айқын болады.

Дегенмен, өндіріс масштабының өсуінде жағымсыз жағы бар. Кәсіпорынның өсуімен қызметкерлердің штаты көбейе бастайды, үлкен кәсіпорында адамдармен басқару қиынға соғады. Қызметкерлер барлық кәсіпорынның мақсаты бойынша жұмысын тоқтатып, басқа бөлімшелердің қажеттіліктері мен мүмкіндіктері ескермей, өз бөлімінің табысқа жетуіне ғана тырысады. Ірі басқарушы персоналды қолдау шығындарын айтарлықтай арттырады. Тағы бір жағымсыз мәселе – кәсіпорын жиынтық сұранысты толық көлемде ескермегенде және қажет болғаннан үлкенірек жабдықты сатып алуда, бұл елеулі шығындарға әкеледі. Мұндай кәсіпорынның жақсы мысалы – «Авиастар». Осы зауыттың «сәулетшілерінің» жоспарларына сәйкес ол 120 шаршы километр аумақты алып, сыпырғыштардан бастап ғарыш станцияларына арналған жабдықты шығару қажет болған. Бұл жобаның іске асуы мүмкін болса да, зауыт қазіргі кездегі жағдайға карағанда жақсы болмай, тіпті одан да нашар болуы мүмкін еді.

Экономикалық теориядағы нарықтық құрылым (ағылшын. marketstructure) – бірдей өнімдер шығаратын компаниялар санына байланысты салалардың конфигурациясы.

Нарық құрылымында төрт элемент бар: тауарлар мен қызметтер

нарығы, өндірістік факторлар нарығы, капитал нарығы және қаржы нарығы.

Тауарлар мен қызметтер нарығы келесілерді құруға және жұмыс жасауды талап етеді: а) тауар биржалары; б) көтерме және бөлшек сауда; с) маркетингтік ұйымдар.

Өндірістің нарықтық факторлары – жерді, жұмыс күшін, капиталды сатып алу және сату. Еңбек нарығы (жұмыс күші) барлық қызметкерлерге - қызметкерлерге, менеджерлерге, фирма басшыларына және кәсіпкерлерге қызмет көрсетеді. Бұл нарықтың басты элементі - еңбекке деген сұранысты, оның жеткізілуін, жұмыссыздарды оқыту мен қайта даярлауды қалыптастыратын еңбек биржасы.

Капитал нарығы өндіріс құралы және өндіріс құралдарын сатып алуға жұмсалған қаражат.

Қаржы немесе ақша нарығы ақшаның, бағалы қағаздардың сұранысын және ұсынысын көрсетеді. Қаржы нарығы акциялар мен валюта айырбастау операцияларын қамтиды. Барлық нарықтар органикалық өзара байланысты. Олардың кез-келгенінде теңгерімсіздік бүкіл жүйеге теріс әсер етеді.

Жетілдірілмеген бәсекелестік теориясы: монополия, монополиялық бәсекелестік.

1929-1933 жылдардағы әлемдік экономикалық дағдарысы монополия өз дамуында теріс рөл атқарғанын көрсетті. Дағдарыстан кейін 1933 жылы бір мезгілде екі кітап жарық көрді: американдық экономист Эдвард Чемберлиннің «Монополиялық бәсекелестік теориясы» және ағылшын әйел Джоан Робинсонның «Кемелсіз экономика бәсекелестігі». Бұл жұмыста неоклассикалық көзқарас дәстүрлерінде жетілмеген бәсекелестік нарықтарындағы баға белгілеу тұжырымдамалары ұсынылды. Маршал бағасының теориясы шектеусіз тегін немесе мінсіз бәсекелестік болатын нарықтарға ғана қолданыла алды.

Гарвард университетінің профессоры Эдвард Чемберлин (1899-1967) бәсекелестік пен монополия баламалы санаттар болған кезде экономикадағы басым көзқарасты қабылдамады. Ол қазіргі заманғы экономикада бәсекелестік пен монополияның өзара байланысы бар екенін атап өтті. Чемберлин теориясының орталық байланысы өнімнің саралануы болды. Ол осы тұжырымдаманы өзінің монополиялық бәсекелестігі теориясына айналдырды. Чемберлин, бір сатушының тауарларды (немесе қызметтерді) басқа сатушының тауарларынан (немесе қызмет көрсетулерінен) ажыратуға қандай да бір елеулі себеп болған кезде жалпы өнімдерді сараланған болып көрінеді. Бұл сатып

алушылар үшін қандай да бір маңыздылыққа ие болса және олар бір өнім түрін басқасынан артық көретін болса, бұл негізі нақты немесе қиял болуы мүмкін.

Өнімнің саралануы - тұтынушылық қасиеттердің әртүрлілігі және тауарларды сату шарттары. Оның құрамына бренд, стиль, орау, сатудың барлық сатылары мен қызметтері және сатушылардың кеңістіктіқ орналасуы жатады. Дифференциациялаудың арқасында, әр фирма алмастырушы тауарлар тізбегіндегі (айырбастаушы) тізбектегі айырмашылыққа байланысты нарықтық окшаулаудың белгілі бір деңгейін қамтамасыз ете алады және осылайша баға бақылауына алғышарт жасайды.

Монополия нарықтық санат ретінде өнімнің ұсынысы бойынша және сол арқылы бағаның үстінен жалғыз сатушыны немесе ұйымды бақылауды білдіреді. Өнім дифференциацияланған жерде әр сатушы монополист пен бәсекелес болып табылады. Осылайша, өнімнің саралануы жағдайында монополиялық фактор үнемі баға белгілеуде болады. Алайда бағаның монополиялық күші алмастырғыштардың бар болуына байланысты, сондай-ақ өнімнің бағасына сұраныстың жоғары икемділігімен шектеледі, өйткені ол кем немесе артық кемелді алмастырғыштардың болуына байланысты. Чемберлин ұсынған бағаның сипаты сұраныс монополист мақсатты әсер етуі мүмкін параметр болып табылады. Нәтижесінде, дифференциациялаудың арқасында, бірыңғай нарықтың орнына, әртүрлі бағалардың, шығындардың және өндірістің барлығына қатысты ішінара бөлек, бірақ өзара байланысты нарықтар құрылды.

Чемберлиннің монополистік бәсекелестік теориясы ХХ ғасырдың басында көрініс тапқан және дәуірдің қиындықтарына жауап берді. Бұл кезеңде жаңа нарықтар мен жаңа өнімдердің жылдам қалыптасуы болды. Бизнес әртүрлі жарнамалық техниканы қолдану арқылы сұранысты басқаруға тырысты. Сұранысқа әсер ету проблемасын зерттеу ғалымдарға өнімнің іске асырылуы шығындармен бірге жүрген деген идеяны тудырды. Бұл экономикалық талдау саласына, өндіріс шығындарымен қатар сату шығындарының санатына өнімге сұранысты бейімдеуге бағытталған шығындар ретінде енгізуге әкелді. Чемберлиннің айтуынша, өнім бағасы бәсекелестік құралдарының бірі ғана. Өнімнің саралануына негізделген монополиялық бәсекелестік өнімнің сапасы мен клиенттерге қызмет көрсетуден де байланысты. Оның негізінде бұл бағасыз бәсекелестік. Өнімнің саралануы - бұл баға бәсекелестігінің таралуының көрсеткіші.

Е. Чемберлин «таза монополия» санатын да қарастырды. Бұл модельдің әсері, сондай-ақ таза бәсекелестік моделі шектелген,

өйткені монополияның күші монополияланған өнімнің алмастырушысына әсер етпейді. Монополияның бұл түрі патенттермен, авторлық құқықтармен бекітілгеніне қарамастан, ол сондай-ақ кем немесе артық кемшіліктердің бәсекелестігіне тап болады. Баға монополистік бақылау мәселесі Э.Чемберлиннің бағалық процестің аралас сипатындағы бұрынғы жетілдірілген ұстанымына сәйкес шешіледі. Американдық ғалым монополистің бағаға әсер етуінің шектеулі сипатын дәлелдейді. Ең алдымен, алмастырғыштардың болуы анықталады. Сонымен қатар, монополистердің әсері жоғары икемділікке ие өнімге сұраныспен шектелуі мүмкін.

Чемберлиннің кітабымен бірге Кембридж университетінің өкілі Джоан Вайоллет Робинсон (1903–1983) «Кемелсіз бәсекелестік теориясын» жариялады. Оның монографиясы экономист Пьеро Сраффың (1898–1983) ықпалымен жазылған. Ол өндірістің көлемін ұлғайған кезде шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін өндіріс көлемінің бәсекелестігі жетілмеген деп санайды. Робинсон өнімді шоғырландыру нәтижесінде бәсекеге қабілеттілігін, өнімді шектеу бағдарламалары бар алып компаниялардың бәсекелестік артықшылығын қарастырды. Кемелсіз бәсекелестіктің теориясының негізгі категориясы нарыққа әсер етудің негізгі құралы ретінде баға кемсітушілік болып табылады. Баға бойынша кемсітушілік әртүрлі сатып алушыларға әртүрлі бағалар бойынша сатуды білдіреді, бірақ клиенттерге ерекше көзқарас негізінде сараланған шығындарға байланысты емес.

Баға бойынша кемсітушілік тұтынушылардың әртүрлі санаттары бойынша, табыс бойынша сұраныстың әрқелкі икемділігін ескере отырып, нарық сегменттеуімен анықталады. Сұраныстың жоғары икемділігіне ие «әлсіз» нарықтарға қатысты салыстырмалы төмен бағалары белгіленді. Бұл ауқымды үнемдеу арқылы шығындарды төмендетуге, өндіріс пен сату көлемін кеңейтуге мүмкіндік береді. Басқа жағдайларда - жоғары баға икемділігі бар нарық сегменттеріне қатысты - бағалар жоғары деңгейде белгіленеді. Баға маневрі - ірі корпорациялардың нарықтық мінез-құлқының тән ерекшелігі - жаңа өнімдерге қатысты ең жоғары баға, сұраныс төмен баға икемділігіне ие сатып алушылар үшін бастапқыда жоғары бағаға ие болған кезде, олардың бағасы жаңа клиенттерді орбитаға шығару үшін төмендейді.

Масштаб факторлардың әсері және халықаралық сауда, сыртқы факторлардың есебінен үнемдеу. Масштабтағы ішкі әсер.

Халықаралық сауда (ХС) күрделі экономикалық санат болып табылады, ол кемінде үш аспектімен: ұйымдастырушылық,

техникалық, нарық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыда қарастырылуы мүмкін.

Ұйымдастырушылық-техникалық аспект мемлекеттік шығарылған ұлттық экономикалар (мемлекеттер) арасындағы тауарлар мен қызметтерді физикалық алмасуды зерттейді. Белгілі бір тауарларды сатып алуға (сатуға), контрагенттер (сатушы-сатып алушы) мен мемлекеттік шекараларды қиып өту, есеп айырысулар және т.б. арасындағы олардың қозғалысына басты назар аударылады.

Ұйымдастыру-нарықтық аспект ХС-ны жаһандық сұраныс пен жаһандық жеткізілімнің жиынтығы ретінде анықтайды, бұл тауарлар мен (немесе) қызмет көрсетулердің екеуінің қарсы келуінде - жаһандық экспорт (экспорт) және жаһандық импорт (импорт) болып табылады.

Әлеуметтік-экономикалық аспект ХС-ны үдерістегі мемлекеттер, тауарлар мен қызметтер алмасу туралы туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастардың ерекше түрі деп қарастырады. Бұл қарым-қатынастар жаһандық экономикада ерекше маңызға ие көптеген белгілерге ие.

1980-жылдардың басында Пол Кругман мен Келвин Ланкастер ауқымды әсер деп аталатын халықаралық сауданың классикалық түсіндірілуіне балама ұсынды. Микроэкономикалық теориядан танымал болған осы эффекттің мәні өндірістің белгілі бір технологиясы мен ұйымдастырылуымен өндірістің артуына байланысты ұзақ мерзімді орташа шығындардың төмендеуі болып табылады.

Осы теория авторлары тұрғысынан алғанда көптеген елдерде (атап айтқанда, индустрияландырылған) өндірістің негізгі факторларымен (еңбек, жер, капитал) ұқсас пропорциялармен қамтамасыз етіледі және осы жағдайларда олардың өзара сауда-саттық жасауы олардың пайда болуымен сипатталатын жаппай өндіріс әсері. Бұл жағдайда мамандандыру өнімді кеңейтуге және өнімді арзан бағамен, демек, неғұрлым төмен бағамен өндіруге мүмкіндік береді. Бұл жаппай өндіріс тиімділігін арттыру үшін жеткілікті көлемді нарық қажет. Бұл үшін халықаралық сауда маңызды рөл атқарады, себебі ол нарықты кеңейтуге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, халықаралық сауда сізге кез-келген елдің нарығынан үлкенірек бірыңғай интеграцияланған нарық қалыптастыруға мүмкіндік береді және осылайша тұтынушыларды арзан бағамен қосымша өнімдерді ұсынуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар ауқымды экономиканы жүзеге асыру, әдетте, таза бәсекелестіктің бұзылуына әкеледі, себебі бұл өндірістің

шоғырлануымен және монополистер болып табылатын фирмалардың шоғырландырумен байланысты. Біртекті өнімдердегі салалар арасындағы сауда басымдықтары бар немесе сараланған өнімдердегі индустриялық сауда-саттық дамыған монополиялық бәсекелестік нарықтары басым олигополистік болып табылатын нарықтар құрылымы өзгереді. Бұл жағдайда халықаралық сауда үлкен халықаралық фирмаларға, трансұлттық корпорацияларға көбірек шоғырланып отырады, бұл сөзсіз көбінесе салыстырмалы артықшылықтар немесе өндірістік факторлардың қол жетімділігіндегі айырмашылықтар емес, сонымен қатар фирманың стратегиялық мақсаттары арқылы анықталатын ішкі фирмалық сауда-саттықтың ұлғаюына әкеледі.

Шкаланың әсері өндіріс көлемінің ұлғаюы шығындардың ұлғаюына әкеліп соққан кезде, бұқаралық өндірістің кірістілігінің артуының салдары болып табылады. Нәтижесінде өндіріс көлемінің ұлғаюы нәтижесінде өндіріс бірлігіне орташа шығындар азаяды, шығындар үнемделеді, яғни әртүрлі өндірушілер әртүрлі бағаларды құра алады (әр түрлі өндіріс ауқымындағы өндірушілер үшін). Теориялық тұрғыдан алғанда, бірдей тауарлардың өндіріс факторларының бірдей пропорциясы бар елдерден әртүрлі өнімдердің бағасы әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан олардың арасындағы халықаралық сауданың пайда болу мүмкіндігі бар. Мамандандыру өндірістің көлемін одан әрі ұлғайта алады және масштабты үнемдеуге мүмкіндік береді. Осылайша, халықаралық сауда, ұлттық нарықтың шекарасын кеңейтіп, жаппай өнімге (ірі көлемде шығарылатын өнім) осы жаһандық нарықты қалыптастыра отырып, бұл нәтижені нығайта және арттыра алады. Нәтижесінде, тұтынушы пайдасына ірі өндіріс пен кең ауқымды сату да қалыптасады.

Масштаб экономикасы – бұл бірлікке шығындар коэффициентінің өсуі өндірістің бір-бірінен көбеюіне әкелетін өндірісті дамыту.

Құрылымдық ауысулардың есебінен өндірістің өсуі байқалады, масштабтың сыртқы және ішкі әсерлерін шығарады.

Масштабтың сыртқы әсері, сол өнімді шығаратын фирмалар саны арта түседі, ал олардың әрқайсысының өлшемі бірдей болып қалады. Әдетте, бұл жағдайда бәсекелестік жеткілікті бәсекеге қабілетті нарық болып табылады, ол осы модель негізінде халықаралық сауданың классикалық теорияларымен сауда моделін біріктіреді. Өндіріс шкаласының елеулі сыртқы әсері оның көзі болмаса да, халықаралық саудадағы қолданыстағы сипаттың бірігуіне ықпал етеді. Бұл құбылыстың түпкі себептеріне қарамастан, белгілі бір секторларда үлкен өндіріс көлемі бар елдер көшбасшы болып қала береді. Олар басқа елдерде осы салалардан тауарларды неғұрлым төмен бағамен

өндіре алатын болса да, олардың үлкен көлемін сақтайды.

Өндірістің сағаттар өнеркәсібіндегі ауқымды әсері тек сыртқы факторларға байланысты деп есептейік және бұл салада жеке кәсіпорындар деңгейінде масштабтаудың экономикасы болмағандықтан, әрбір елдегі сағаттардың саласы көптеген шағын фирмалардан қалыптасады, олардың арасында мінсіз бәсекелестік бар. Демек, бұл жағдайда сағаттардың бағасын орташа шығындар деңгейіне түсіреді.

Масштабтың ішкі әсері тауарды өндіру көлемі бұрынғысынша өзгеріссіз қалады және оны өндіретін фирмалар саны азаяды. Осылайша, масштабтың ішкі әсері өндірушілер тауарлардың бағасына әсер етуі және бағаны төмендету арқылы сату көлемін ұлғайтуды қамтамасыз ететін жетілмеген бәсекелестікке әкеледі. Отандық масштабтағы эффектілердің шекті жағдайы таза монополия болып табылады. Монополиялық бәсекелестік шеңберінде сауда үлгісі халықаралық сауда нарықтың көлемін арттырады деп болжайды. Екі ел бір-бірімен сауда жасағанда, кумулятивтік нарық екі елдің нарықтарының қарапайым сомасынан, фирмалар санынан асып кетеді, сондықтан олар шығаратын тауарлар санының көбеюі және бірлік бағасы төмендейді.

Монополиялық бәсекелестіктің жағдайында өнімнің дифференциациясы тұрғысынан халықаралық сауда екі ағымнан тұрады: ішкі және ішкі сауда.

Ішкі сауда мысалы - Францияның Ситроен көліктерін экспорттау және Фиат итальяндық автомобильдерінің импорттауы.

Кеденаралық сауданың мысалы - Ресейдің мұнайды экспорттауы мен бидайды импорттауы.

Салааралық сауда – бұл әртүрлі өнім топтарына жататын тауарлардың экспорты мен импорты. Салалар арасындағы сауда тауардың өндірісіндегі елдердің салыстырмалы артықшылықтарын бейнелейді, өндірістің факторларының әртүрлі қолжетімділік жағдайында дамиды, бұл өндірістің салыстырмалы артықшылықтары бойынша кірістің артуына және салыстырмалы түрде жеткіліксіз болып табылады. Сауда әдетте дамыған елдер мен дамушы елдер арасында, негізінен, ірі өнеркәсіп салалары (мысалы, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы) арасында дайын өнімдер мен ұқсас тауарлар арасында жүзеге асырылады. Салааралық алмасуды Хекшер-Олин теориясымен түсіндіруге болады.

Ішкі саладағы сауда – бірдей өнім тобына жататын тауарлардың экспорты мен импорты.

Индустрияландыру биржасында бәсекелестік артықшылықтардың

жоқтығы көрсетілмейді. Оның дамуы шкала экономикасы мен дифференциалданған өнімдерді өндірумен ынталандырылады. Сауда өндірістік факторлардың бірдей немесе осындай қолжетімділігі жағдайында дамиды және барлық өндірістік факторлар бойынша табыстың ұлғаюына алып келеді. Әдетте, дамыған елдер немесе шамамен бірдей мөлшердегі елдер арасында жүзеге асырылады. Олар өнеркәсіптік өнімді шығаратын өндірістердің бөліктері, өнімдерінің құрамдас бөліктері бар елдермен сауда жасайды.

Осылайша, салааралық сауда тек біртектес тауарлармен жүзеге асырылады, және өнімнің саралануы бойынша салааралық және салалық сауда-саттық туындайды. Ресурстарды, технологияларды қамтамасыз етудегі елдердің саны неғұрлым көп болса, олардың арасындағы үлес ішкі сауда болып табылады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, салааралық сауда халықаралық саладан айтарлықтай ерекшеленеді (1-кесте).

1-кесте – Ішкі және салааралық саудадағы негізгі айырмашылықтар

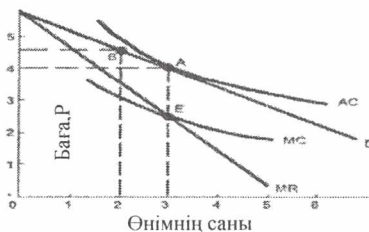
	Салааралық сауда	Ішкісалалық сауда
Сауда келесі жағдайда дамиды	елдердің әртүрлі қауіпсіздігі өндіріс факторлары	өндіріс факторлары бар елдердің бірдей немесе өте ұқсас жеткізілімі
Сауда көрсетеді	елдердің тауарларды өндірудегі салыстырмалы артықшылықтары	Тауарлардың саралануын
Сауда түсіндіріледі	факторлардың қатынасы туралы теориясымен	масштаб экономикасы теориясымен
Сауда әкеледі	өндірістің салыстырмалы артық емес факторлары бойынша табыстың өсуі және оның салыстырмалы түрде жеткіліксіздігі	Өндірістің барлық факторларына кірістердің өсуі
Өзара саудаласады	негізінен дамыған және дамушы елдер мен түрлі өлшемдегі елдер	негізінен дамыған елдер мен шамамен бірдей өлшемдегі елдер
Елдер саудалайды	негізінен дайын өнім, біртекті тауарлар	негізінен бөлшектер мен компоненттер, сараланған тауар
Сауда дамиды	негізінен өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы секілді негізгі салалар арасындағы	негізінен өнеркәсіп өнімдерін өндіретін салалар ішінде
Сауда әкеледі	Еңбек саласындағы сектораралық қозғалыстармен байланысты елеулі әлеуметтік салдар	ең аз әлеуметтік зардаптар

Ішкі салалық сауда моделі

Жоғарыда айтылған ойлар графикалық түрде индустриалдық сауда-саттықтың ресми үлгісін ұсынуға мүмкіндік береді (1-сурет), ол шын мәнінде монополиялық бәсекелестіктің моделін жасау болып табылады. Мысалы, D - монополиялық бәсекелестік аясында фирма сататын сараланған өнімдердің сұраныстың қисығы, яғни бірдей емес, бірақ нарықта ұқсас өнімдердің бірнеше сатушысы бар.

Монополиялық артықшылықтардың үлгісінен белгілі болғандай, сату көлемін арттыру үшін фирма өз тауарларының бірлігіне бағаны төмендетуге тиіс. Осылайша, MR шекті кіріс қисығы сұраныс қисығынан төмен орналасады, сондықтан $MR < P$. Сұраныс қисықтары фирманың әрқайсысы 4,5 долларға 2 бірлік тауар сатуға және 9 долларға ие болуға (B нүктесі) немесе 3 долларға 4 бірлік тауарды сатып жалпы табысы 12 доллар болады. (A нүктесі). Осылайша, MR шекті кірістің өзгеруі сатылған тауарлардың үшінші бірлігіне карағанда аз – 4 доллар ($12 - 9 = 3$).

Бірақ фирма шкала экономикасын бастан өткерді, себебі ол ішкі және сыртқы нарықтарға арналған өнімдердің тар диапазонын шығаруға мамандандырады, ал орташа шығындар қисықтары өндірістің өсуімен шығындардың төмендеуін көрсетеді. Нәтижесінде MC-нің шекті шығыны орташа қисықтан төмен орналасқан, бұл тек MC деңгейіне дейін төмендейді. Компанияның оңтайлы өнімділігі 3 бірлікті құрайды және MR және MC қиылысында E нүктесі арқылы көрсетіледі. Егер 3 данадан астам тауар шығарылса, онда $MR < MC$, яғни фирма алғаннан көп жұмсайды, бұл оны өндірісті азайтуға мәжбүр етеді. Егер кемінде 3 бірлік шығарылса, онда $MR > MC$, яғни кірістер өндірістік шығындарды асырады, бұл компанияны кеңейтуге мүмкіндік береді. 3 дана өндірістің оңтайлы деңгейімен, фирма олардың әрқайсысын 4 долларға сата алады, бұл A сұранысының қисық сызығында көрсетілген.

1-сурет – Сараланған тауарлармен ішкі салалық сауда

Теория Р. Вернонның теориясы: халықаралық саудадағы өнімнің өмірлік циклі.

1960 жылдардың ортасында Американдық экономист Р.Вернон өнімнің өмірлік циклінің теориясын дамытты, онда ол дайын өнімдегі әлемдік сауда-саттықтың дамуын олардың өмірлік кезеңдерінің ерекшеліктеріне, яғни нарықта өмір сүруге қабілетті және сатушының мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін уақыт кезеңіне негізделген түсініктеме жасауға тырысты.

Осы теорияға сәйкес әрбір жаңа өнім келесі кезеңдерден өтеді: енгізу, өсу, жетілу, құлдырау және өндірісті тоқтату. Елдер бірдей өнімді өндіру мен экспорттауда оның өмірлік циклінің әр түрлі кезеңдерінде маманданған. Мысалы, жапондықтар теледидарды шығаруға және басқа елдерге экспорттауға арналған жаңа технологияны ойлап тапты. Біраз уақыттан кейін технология Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне сатылып, ескіреді. Бұл теория бұрын өнімдерді шығаратын ел өндірістен бас тартуға және оны импорттауға кірісетінін түсіндіруге мүмкіндік береді. Осы теорияға сәйкес, оның дамуы халықаралық саудадағы өмірдің бес кезеңінен өтеді:

Бірінші кезең – жаңа өнім сатысы. Жаңа өнім тек қана дамыған елде ғана өсетін болады. Әдетте өндіріс шағын көлемде басталады және ішкі нарыққа толығымен бағытталған.

Екінші кезең – өнімнің өсу кезеңі. Өнім жетілдірілуде, оның ішкі нарықта сатылымы өсіп, шетелге экспортқа шығады. Ешқандай шетелдік бәсекелестік жоқ, және бұл тауарларды өндіру және саудада уақытша монополия бар.

Үшінші кезең – тауарларды өтеу кезеңі. Өнімнің технологиясы сол деңгейде дамыды, ол өзінің еңбек күші арқылы дамыған елде өндірісті жалғастыру негізсіз болып қалады. Өндіріс экспорттаушы елден арзан еңбек факторы пайдаланылатын тұтынушы елге беріледі. Бұл елдер өздерінің ішкі нарығына лицензия бойынша осы өнімді шығара бастайды.

Төртінші кезең – тауарларды өндірудің төмендеу кезеңі. Еңбекті арзанырақ пайдалану арқылы имитациялық ел (елдер) тауарларды ішкі нарыққа жеткізіп қана қоймай, оларды жергілікті өндірушілерді ығыстырып, тауарлар әзірлеген елдің нарығында сатуға кіріседі. Технологиялар байқауы баға бәсекелестігі жазығына өтеді. Өнім дамыған елдегі отандық өндіріс жылдам қарқынмен төмендеп, экспортты тоқтатады.

Бесінші кезең – отандық тауарларды шығару сатысы. Онда имитациялық елден алда келе жатқан өнімді дамытады, ол соңғы кездері отандық өндірісті тоқтатып, ішкі нарықты шетелден

импорттау арқылы ғана қанықтыруы керек. Ел әзірлеушісі қазіргі уақытта шетелге әлі белгісіз жаңа өнім жасайды.

М. Портердің бәсекелестік артықшылықтарының теориясы

1990 жылы Гарвард университетінің профессоры М. Портердің бәсекелестік артықшылықтары теориясы әзірленді. Бәсекелестік артықшылығы теориясының пайда болуына себепші болатын факторлар:

- жаһандану жағдайында жаһандық экономикадағы және халықаралық бәсекелестіктегі нақты өзгерістер, оның арқасында бұрынғы классикалық теория бәсекелестік артықшылықтарды сипаттай алмады;

- технологиялардағы революциялық өзгерістер;

- жаңа индустриалды елдердің пайда болуы;

- өндірісті интернационализациялауды кеңейту (фирмалар өздері негізделген елдің ғана емес, олардың қаржылары орналасқан елдердің артықшылықтарын пайдалана бастады).

Осылайша, бәсекеге қабілеттілігі, оның тұрғысынан, өндірістің белгілі бір секторларындағы табыстың немесе сәтсіздіктің және елдің әлемдік экономика жүйесінде орын алатындығын айқындайды, ал ұлттық бәсекеге қабілеттілік индустрияның үнемі инновацияларды дамытатын және шығаруға қабілеттілігімен анықталады. Бастапқыда ұлттық компаниялар бәсекелесетін базаны өзгерту арқылы бәсекелік артықшылығын іздейді. Өнімдердің үздіксіз жетілдірілуіне, өндіріс режиміне және басқа да факторларға тез арада жетуге мүмкіндік беретін бірдей артықшылығын сақтап, қарсыластар оларға қол жеткізе алмай, басып озу мүмкіндігіне ие болады.

Бәсекелестік – байқау тепе-теңдік емес, тұрақты өзгеріс. Сондықтан, бәсекелестік артықшылығын түсіндіру үшін негіз жаңартулар мен жетілдірулерді ынталандыруда (яғни, инновацияларды өндіруді ынталандыруда) елдің рөлінде жатыр. Осылайша, бәсекеге қабілеттілікті құру және қолдау үдерісі өте локализацияланған. Елдердің экономикасы, мәдениеті, халқы, инфрақұрылымы, басқару, ұлттық құндылықтар және тіпті тарихтағы айырмашылықтар – бұл белгілі бір дәрежеде ұлттық компаниялардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді және нақты жергілікті жағдайларға байланысты бірқатар факторлармен анықталады.

М. Портер бәсекелестігінің негізгі бірлігі - бұл сала, яғни тауарлар шығаратын немесе қызмет көрсететін және бір-бірімен тікелей бәсекелесетін бәсекелестер тобы. Өнеркәсіп салалары арасындағы шекара әрдайым анық емес, бірақ сала бәсекелестік артықшылығының ұқсас көздерімен өнімдер шығарады. Компанияның

салада бәсекелестік стратегиясын таңдау екі негізгі ұстанымға байланысты.

1 Компания жұмыс істейтін саланың құрылымы, яғни бәсекелестіктің ерекшеліктері. Индустриядағы бәсекелестіктің бес факторы (немесе М. Портер бойынша күштер):

- жаңа бәсекелестердің пайда болуы;
- тауарлардың немесе қызметтердің алмастырушысының пайда болуы;
- жеткізушілердің мәмілелер жасау мүмкіндігі;
- сатып алушылардың мәмілелер жасауға қабілеттілігі;
- өздерінің арасында бәсекелестердің бәсекелестігі.

Бұл бес фактор өнеркәсіптің табыстылығын анықтайды, өйткені олар фирмалар белгілеген бағаға, олардың шығындарына, күрделі салымдарға және т. б. әсер етеді.

Жаңа бәсекелестердің пайда болуымен салада жалпы табыстылық потенциалы төмендейді, өйткені олар өндіріс үшін жаңа өндірістік қуаттарды әкеледі және нарық үлесін алуға ұмтылады, ал өнімдерді немесе қызметтерді алмастыру пайда болған кезде, компания өз өніміне сұраныс жасай алатын баға шектеледі.

Жабдықтаушылар мен сатып алушылар, сауда-саттық, пайда алу, бұл қатты пайдалардың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Басқа фирмалармен бәсекелесу кезінде бәсекеге қабілеттілік бағасы қосымша шығындар немесе бағаларды төмендету болып табылады, нәтижесінде нәтижесінде пайда төмендейді.

Саладағы фирма басатын позициясы.

Өндірістегі фирманың орны бірінші кезекте бәсекелестік артықшылығы бойынша анықталады. Фирма өз бәсекелестерінен алда, егер оның тұрақты бәсекелестік артықшылығы болса:

- бәсекелестерге қарағанда салыстырмалы өнімді жасау, өндіру және сатуға қабілеттілігін көрсете отырып, төмен шығындар. Тауарды бірдей немесе бәсекелестермен бір бағамен сата отырып, фирма бұл жағдайда үлкен пайда алады;

- тауарларды саралау; компания сатып алушының қажеттіліктерін қанағаттандыруға, өнім немесе жоғары сапаны ұсынуға, немесе арнайы тұтынушылық қасиеттерге ие болғанда немесе сатудан кейінгі кең қызмет көрсетуде.

Бәсекелестік артықшылығы бәсекелестерге қарағанда жоғары өнімділікті береді.

Индустриядағы фирманың жағдайына әсер ететін тағы бір маңызды фактор – бәсекелестіктің ауқымы немесе фирманың өз өнеркәсібінде басшылыққа алатын мақсаттың кеңдігі. Компания өз

өнімдерін қанша сортты өндіруге болатындығын, сату арналарын пайдалануды, тұтынушыларға қызмет көрсету шеңбері әлемнің бөліктерін өз өнімдерін сатуға және олармен байланысты салалардың бәсекелесуін шешуге тиіс.

Салалар сегменттеледі, сондықтан бәсекелес аймақты таңдаған кезде, фирма кең майданда бәсекелесу немесе нарықтың кез-келген секторын мақсатқа жұмсау туралы шешім қабылдауы керек.

Оның теориясының негізгі қағидаларын келесідей тұжырымдауға болады.

Табысты бәсекелесу үшін шаруашылық субъекті бәсекелестік стратегиясын әзірлеуі тиіс, оның мақсаты бәсекелестерден артықшылықты анықтау, оларды жетілдіру және ұзақ мерзімді перспективада бәсекелестік жағдайды нығайту арқылы артықшылықты қамтамасыз ету болып табылады.

Бәсекелестерге көшірілмеуі мүмкін бәсекелестік артықшылықтардың негізгі шарттары патенттелген технологияларды, өнімнің бірегейлігіне негізделген саралауды, компанияның беделін, шикізат жеткізушілерімен және дайын өнім тұтынушыларымен тығыз байланысты.

Байланысты және қосалқы салалардың ықпалдасу деңгейі мен өзара әрекеттестігі кластерлер арқылы анықталады. Кластерлік талдау аумақтың инвестициялық ахуалын қалыптастыруға оң әсерін тигізетін ішкі бәсекелестіктің даму деңгейін анықтауға мүмкіндік береді және экономикалық субъектілердің жаһандық нарыққа шығуына ықпал етеді.

Бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу құралы ретінде бәсекелестіктің ауқымын ұлғайтудың маңыздылығы бәсекелестік әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайларда жұмыс істейтін фирмалар, әр түрлі бәсекелес елдердің экономикасы емес, жаһандық сипатқа ие болып табылады.

Сұрақтар:

1 М. Портердің қандай бәсекелестік артықшылығын негіздеуге болады және бұл детерминанттар әлемдік саудаға қалай қатысты?

2 Неліктен халықаралық сауданың баламалы теориясы қажет?

3 «Монополия», «Монополиялық бәсекелестік» терминдерін анықтаңыз?

4 Ішкі және сыртқы әсерлердің арасындағы айырмашылық неде?

1-тапсырма – Масштаб әсері және жетілмеген бәсекелестіктің әсері. Кестені толтырыңыз.

1 Масштаб әсерін анықтау	
2 МӨ себептер	
3 МӨ түрлері	
4 Елдер арасындағы сауда-саттықты түсіндіреді	
5 Теорияны бағалау	

2-тапсырма – Ішкі өнеркәсіптік және халықаралық сауда теориясы.

1 Анықтама	
2 Автор	
3 Негізгі ұғымдар	
4 Өртүрлі тауарлардағы сауданы түсіндіреді	
5 Индустрияның халықаралық саудасын өлшеу	

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдер сөздігін жасаңыз.

- 1 Сұраныс реверсі
- 2 Ауыстырудың икемділігі
- 3 Өндірістің кері факторлары
- 4 Өтпелі сұраныстың теориясы
- 5 Халықаралық ішкі салалық сауда индексі
- 6 Ішкі салалық сауда
- 7 Өнеркәсіптік сауда
- 8 Масштабтың сыртқы әсері
- 9 Масштабтың ішкі әсер
- 10 Масштаб экономикасы
- 11 Нақты артықшылықтардың теориясы
- 12 Масштаптау әсерінің теориясы

Сөздік:

Өнімнің өмірлік циклінің теориясы (product life cycle theory) – халықаралық сауда теориясы, оған сәйкес өнімнің кейбір түрлері төрт кезеңнен (кірісу, өсім, өтеу және төмендеу) тұратын цикл арқылы өтеді және осы өнімдерді өндіру циклінің сатысына қарай бір елден екіншісіне ауысады.

Масштабтық әсер теориясы (economy-of-scale theory) – халықаралық сауданың теориясы, оған сәйкес өндірістің бірдей қауіпсіздік факторлары бар елдерде масштабтағы экономиканың

(өндіріс көлемінің ұлғаюы есебінен өндіріс бірлігіне шығындарды төмендету) байқалатын салалардағы маманданумен сыртқы сауданың пайдасы пайда болады.

Экономика теориясындағы нарық құрылым (ағылш. market structure) – бірдей өнімдер шығаратын компаниялар санына байланысты салалардың конфигурациясы.

Өнімнің саралануы – тұтынушылық қасиеттердің әртүрлілігі және тауарларды сату шарттары.

Монополия нарықтық санат ретінде өнімнің ұсынысы бойынша және сол арқылы бағаның үстінен жалғыз сатушыны немесе ұйымды бақылауды білдіреді.

Монополиялық бәсекелестік нарықтың бәсекеге қабілеттілігі бәсекелестіктің нарықтық түрі болып табылады, онда нарықтағы бәсекелестікке ие сатушылар сатуға бәсекелеседі. Бұл жақсы бәсекелестікке жақын нарықтың ортақ түрі.

Баға маневрі – ірі корпорациялардың нарықтық мінез-құлқының тән ерекшелігі – жаңа өнімдерге қатысты ең жоғары баға, сұраныс төмен баға икемділігіне ие сатып алушылар үшін бастапқыда жоғары бағаға ие болған кезде, олардың бағасы жаңа клиенттерді орбитаға шығару үшін төмендейді.

Халықаралық сауда (ХС) күрделі экономикалық санат болып табылады, ол кем дегенде үш аспектімен: ұйымдастырушылық, техникалық, нарық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыда қарастырылуы мүмкін.

Шкала экономикасы – бұл бірлікке шығындар коэффициентінің өсуі өндірістің бір-бірінен көбеюіне әкелетін өндірісті дамыту.

Шкаланың сыртқы әсері сол өнімді шығаратын фирмалар саны арта түседі, ал олардың әрқайсысының өлшемі бірдей болып қалады.

Шкаланың ішкі әсері тауарды өндіру көлемі бұрынғысынша өзгеріссіз қалады және оны өндіретін фирмалар саны азаяды.

Салалық сауда – бұл әртүрлі өнім топтарына жататын тауарлардың экспорты мен импорты.

Ішкі саладағы сауда – бірдей өнім тобына жататын тауарлардың экспорты мен импорты.

Бәсекелестік-теңдік емес, тұрақты өзгеріс.

3 Халықаралық сауда саясаты

3.1 Сыртқы сауда саясаты және оның құралдары

Сауда еркіндігі және протекционизм. Протекционизм нысандары. Сауда саясатының құралдары. Тұтынушы және өндірушінің артықшылығы. Сауда саясатының сипаты. Халықаралық сауданы реттеудегі ДСҰ рөлі мен негізгі принциптері.

Халықаралық сауданы реттеудің тарифтік әдістері. Кедендік тарифтің анықтамасы. Кедендік баждар, олардың функциялары және жіктелуі. Тауарлардың кедендік құны. Тарифтің өсуі және оның мәні. Тарифтердің экономикалық рөлі. Шағын және ірі елдердің экономикасына тарифтің әсері. Тарифтерге «иа» және «қарсы» дәлелдер.

Халықаралық саудаға тарифтік емес кедергілер. Халықаралық саудаға сандық шектеу: квоталар / қорлар, лицензиялау, «ерікті» экспорттық шектеулер. Сыртқы сауда саясатының қаржылық әдістері. Субсидиялар: отандық және экспорттық. Экспортты несиелендіру. Демпинг және оның түрлері. Протекционизм құралы ретінде демпингке қарсы шаралар.

Сауда еркіндігі (еркін сауда) - әртүрлі елдердің жеке тұлғалары мен фирмалары арасындағы сауда үшін үкіметтің кедергілерінің болмауы.

Протекционизм – сауда кедергілерінің көмегімен отандық өндірушілерді шетелдік бәсекелестерден қорғау.

Саудаға деген еркіндік көптеген артықшылықтарға ие. Еркін сауда арқасында, салыстырмалы шығындар принципіне негізделген жаһандық экономика ресурстарды неғұрлым тиімді бөлуді қамтамасыз ете алады. Егер әрбір мемлекет өзінің абсолютті немесе салыстырмалы артықшылықтары бар тауарлар мен қызметтерді шығаруға және экспорттауға маманданатын болса және олардың артықшылықтары аз немесе жоқ болса, басқа елдерден тауарлар мен қызметтер импорты болса, онда әлемдік өндіріс, әлемдік экономикалық өсу және тиімділік ресурстардың шектеулі пайдаланылуы шектелген.

Еркін сауда монополияны шектейді және бәсекелестікті ынталандырады. Шетелдік фирмалардың бәсекелестігін арттыру жергілікті фирмалардың арзан өндірістік технологияға ауысуына мәжбүр етеді.

Еркін сауда тұтынушыларға өнімнің кең ауқымын таңдауға мүмкіндік береді.

Протекционизм мамандандырудың пайдасын азайтады немесе жоққа шығарады. Егер елдер еркін сауда жасай алмаса, ресурстарды әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тиімді (арзан) пайдаланудан тиімді емес құралдарға көшіруі керек.

Протекционизм бәсекелестік рухын бұзады, артықшылықтарды дамытады және ұстаным бойынша жалға алады. Ол сондай-ақ тұтынушы тұрғысынан зиянды, себебі ол қажет ететін тауарлар мен қызметтерге артық төлеуге мәжбүр.

XIX және XX ғасырлардағы экономикалық ойлармен байытылған классикалық теория жоғарыда аталған сұраққа нақты жауап береді: тек еркін алмасу әлемдік деңгейде де, әр елдің деңгейінде де экономикалық оңтайлылыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Соңғы онжылдықта халықаралық алмасуға талдауды осы түсініктеме берді. Дегенмен бүгінгі күні еркін сауда тұжырымдамасы басым болып қала береді.

Қарсылас мемлекеттердің болуы ұлттық үкіметтердің ұлттық мүдделерін, оның ішінде протекционистік шаралар арқылы қамтамасыз ету міндетін белгілейді. Іс жүзінде кез-келген ел сауда шектеулерін қолданады.

Халықаралық Валюта Қоры жариялаған осындай шектеулердің тізімі – ондаған бет.

Протекционизм нысандары.

Ол қандай түрде болуы мүмкін? Төрт нысаны бар:

1 Селективті протекционизм. Белгілі бір өнім / күйден қорғауды білдіреді.

2 Өндірістік протекционизм. Олар экономикалық өмірдің белгілі бір саласын (мысалы, ауыл шаруашылығы) қорғауды қамтиды.

3 Ұжымдық қорғау. Бұл одаққа біріккен елдердің өзара қорғауы.

4 Жасырын протекционизм. Оған сәйкес, олар кедендік емес әдістерді, соның ішінде отандық өндірушілерді ынталандыратын, қорғауды білдіреді.

Сауда саясатының құралдары.

Дүние жүзіндегі барлық елдер өздерінің арсеналистік механизмдерінде кейбір елдермен сауда қатынастарын сақтап қалуға және басқа елдерден импортты шектеуге мүмкіндік береді.

Бұл механизмдер сауда саясаты бойынша құралдар деп аталады.

Сауда саясатының барлық құралдарын бірнеше негізгі топтарға бөлуге болады:

- тарифтер немесе кедендік баждар;
- импорттық квота;
- тарифтік емес кедергілер;

- Еркін экспорттау шектеулері;
- экспорттық субсидиялар мен өтемақы баждары;
- демпингке, антидемпингке қарсы шаралар.

1 Тариф немесе кедендік баж – сауда саясатындағы ең жиі қолданылатын құрал.

Бұл құралдың мәні импортталатын тауарлардағы акцизде көрсетілген. Тариф мемлекеттік қазынаға қаражат жинауды қамтамасыз ету үшін енгізілуі мүмкін, мұндай тариф фискальды деп аталады.

Кейбір жағдайларда, белгілі бір импорттық тауарлардың импортын шектеу немесе азайту үшін тариф немесе кедендік баж енгізіледі, бұл жағдайда протекционистік тарифтің болуы туралы айтуға болады.

Бұл жағдайда импорттық салықты әр түрлі тәсілдермен алуға болады: құндық тариф және арнайы баж түрінде.

2 Сауда саясатының келесі құралы импорттық квота болып табылады. Мемлекеттің протекционистік саясатының бұл құралы жеке тауарларға және белгілі бір уақыт кезеңінде импорттың мүмкін болатын көлемін белгілеуді қамтамасыз етеді.

Әлемдік экономиканың сарапшылары импорттық квотаны халықаралық сауданы шектеу үшін ең тиімді құралдардың бірі деп санайды. Бұл тауарлардың белгілі бір шамадан тыс импортына толықтай тыйым салуы.

3 Тарифтік емес кедергілер халықаралық саудада лицензиялау жүйесі арқылы, яғни белгілі бір тауарлармен саудалауға лицензиялар алу арқылы, шектеу болып табылады.

Лицензиялардың бағасын арттыру, сондай-ақ олардың санын шектеу арқылы мемлекет оңтайлы шектерде өнім импортын шектей алады.

Бюрократиялық қатаң бақылаумен байланысты кедендік қорғау құралдарын кедендік рәсімдерде де тарифтік емес кедергілерге жатқызуға болады. Импортқа қатысты елеулі шектеулер тауарлардың сапасына және олардың қауіпсіздігіне шамадан тыс талаптарды тудырады.

4 Ерікті экспорттық шектеулер ерікті негізде экспортты шектеу құралы болып табылады.

Мұндай ерікті шектеулердің мақсаты импортқа қатал кедергілерді енгізуден бас тарту болып табылады.

5 Экспорттық субсидиялар және өтемақы баждары - тауарлық экспорттың мемлекеттік субсидиялар мен жеңілдіктерді пайдалана отырып ынталандырылатын сауда саясатының тарифтік емес

құралдары.

6 Демпинг - протекционистік саясаттың елеулі құралы, бұл әдісті халықаралық бағалардың кемсітуі.

Демпинг – сауда саясатын жүргізудің тыйым салынған әдістері. Ұзақ мерзімді демпинг айрықша қауіпті.

Бұл құралды қорғау үшін демпингке қарсы міндеттер енгізілуі мүмкін. Бұл міндеттер импорттаушыға елеулі пайда әкеледі, импорттаушыны бағаны одан әрі төмендетуге мәжбүр етеді.

Тұтынушы және өндіруші артық.

Тұтынушылық пайда – бұл тұтынушы тауарларға төлеуге дайын ақша сомасы мен төлеген ақшаның сомасы арасындағы айырма.

Өндіруші артықшылығы – бұл өндіруші өз өніміне шын мәнінде алатын ақшаның сомасы мен алатын ақшаның сомасы арасындағы айырмашылық.

Тұтыну профициті мен өндіруші профицит сомасы нарықтық тепе-теңдіктің болуынан туындайтын әлеуметтік пайдасын сипаттайды. Тепе-теңдік бағасының қалыптасуы нәтижесінде тұтынушылар да, өндірушілер де пайдалы.

Сонымен бірге, тепе-теңдік бағасынан жеңімпаздармен қатар, жоғалтушылар да бар. Тепе-теңдік бағасы осы өнімді әлдеқайда нашар тұтынушыларға қол жеткізе алмады, сондай-ақ өндіріс шығындарын өндірушілерге нарықтық бағадан асып түсетін шығындарға әкеліп соқтырды.

Тұтыну профициті мен өндірушінің артықшылығы туралы тұжырымдамалар мемлекеттік баға саясатының салдарларын бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін. Егер мемлекет қандай да бір өнім бағасын тепе-теңдік бағасынан (әлеуметтік маңызы бар тауарлардан) төмен деңгейде белгілесе, тұтынушылар бағаларды мемлекеттік бақылау нәтижесінде пайда көреді және өндірушілер шығынға ұшырайды.

Сауда саясатының сипаты.

Мемлекеттік сауда саясаты протекционистік, қалыпты немесе ашық (еркін сауда) болып табылады. Әрине, бұл тұжырымдардың әрқайсысы өте салыстырмалы, бірақ олардың барлығы бірдей осы екі төтенше жағдайларда орналасқан, онда шектеулі саясат сыртқы әлеммен сауда жасауды тоқтатуға бағытталған тыйым салынатын сипатқа ие болады және кез келген сауда саясатының құралдары болды. Нақты әлемде төтенше жағдайлар болмайды, бірақ дамудың әр түрлі кезеңдерінде жеке елдер сауда саясатында сыртқы әлеммен сауда-саттықты толық тоқтатуға немесе сауда режимін толық ырықтандыруға өте жақын болды.

Мемлекеттің сауда режимінің сипаты, яғни оның қатаңдық дәрежесі, әдетте кедендік тарифтің орташа деңгейін, сандық шектеулердің қарқынын ескеретін жиынтық көрсеткіш ретінде анықталады. 2 кесте сауда саясатының құралдарының сипатын көрсетеді.

2-кесте – Сауда саясатының құралдары.

Орташа тариф, %		Тыйым салатын шектеуші		орташа		ашық		
		< 40-100	< 25	10-15		> 10		
Сандық шектеулер	Сауда айналымының үлесі, в %	< 40	> 25	> 10	0-10	10-25	0-25	0-10
	Қарқындылық дәрежесі	Жоғары	кез-келген	Жоғары	жоғары	орташа	төмен	орташа

3-кесте – Жалпы алғанда сауда саясатының сипаты.

Сандық шектеулердің режимі	Ашық	Орташа	Шектеулі
Тарифтер режимі			
Ашық	Сауда еркіндігі	Орташа	Протекционизм
Орташа	Орташа	Орташа	Протекцион
Шектеулі	Протекционизм	Протекционизм	Протекционизм

Мысалы, барлық импорттық баждарды алып тастаған, бірақ негізгі импорттық тауарларға арналған сандық квоталар енгізілген немесе керісінше күшін жойған квоталар енгізілген, бірақ импорттық тарифті тыйымдық деңгейге көтерген елдің сауда режимі еркін сауда режимі ретінде қарастырыла алмайды. Салыстырмалы түрде ашық импорт орташа деңгейі 10% -дан аз және сандық шектеулер импорттың 25% -нан азын қамтитын және негізінен тіркеу сипаты төмен қарқындылығы бар елдегі сауда режимін тануы мүмкін.

Өртүрлі сауда саясатын қолдану туралы шешім қабылдай отырып, үкімет әдетте олардың сауда-саттық серіктестерінің ықтимал реакцияларын және елдің сауда саясатының сипатына олардың жиынтық әсерін бағалайды.

Халықаралық сауданы реттеудегі ДСҰ рөлі мен негізгі принциптері.

ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымы.

ТСТБК – Тарифтер және сауда туралы бас келісім.

ДСҰ ресми түрде 1995 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмыс істейді.

Бұл 1947 жылы қол қойылған Тарифтер мен Сауда туралы Бас

келісімнің (ГАТТ) ғана емес, сонымен бірге осы келісім 1994 жылғы басылымға (ГАТТ-1994) енгізілген, оның ажырамас бөлігі. ТСТБК - дан айырмашылығы, ол халықаралық ұйым болып табылмайды, бірақ уақытша келісім ғана, ДСҰ тұрақты мүше болып табылады, ол өз мүшелеріне белгілі бір құқықтық міндеттемелер жүктейді. ДСҰ халықаралық ұйымға тән барлық белгілерге ие. ДСҰ-ның құқықтық негізі ТСТБК - 1994, сондай-ақ бірінші рет Қызметтер Саудасы (ТСТБК) туралы Бас келісімге және зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың сауда аспектілері туралы келісімге (ЗМҚҚСТК) қол қойылды. Бұдан басқа, ДСҰ құрылымы тоқыма және киіммен, ауыл шаруашылығында, мемлекеттік сатып алуларда және азаматтық авиацияда (соңғы екеуі шектелген көп жақты сипатта), инвестициялық шаралардың сауда аспектілері туралы келісімге қатысты бірнеше маңызды келісімдерді қамтиды.

ДСҰ әлемдік экономиканы нығайтуға және дамытуға және сауданы кеңейтуге, инвестицияларды ұлғайтуға, жұмыспен қамтуды ұлғайтуға және бүкіл әлемде табыс деңгейін көтеруге бағытталған күш-жігерді шоғырландыруға бағытталған. ДСҰ халықаралық сауда және экономиканың тиісті секторларындағы жаһандық проблемаларды шешетін әмбебап ұйым. ДСҰ-ның маңызды ерекшелігі, ТСТБК секілді, сауда-саттықта кемсітушілік қағидаттарына сүйенеді, бұл бір жағынан экспортқа, импортқа және транзит операцияларына, сондай-ақ тиісті кедендік баждар мен алымдарға қатысты ең қолайлы ұлттық режимді қамтамасыз ету және екінші жағынан, ұлттық режим, яғни импорттық және отандық тауарларға отандық салықтар мен алымдар бойынша тең әдіс.

ДСҰ қызметінің дамуындағы маңызды үрдіс – дамушы елдердің қажеттіліктері мен сұраныстарына назар аудару, олардың келіссөздер процесіне белсенді қатысуы. Бұл жұмыс, атап айтқанда, жақында құрылған Даму бөлімі мен кеңейтілген техникалық ынтымақтастық және оқыту бөлімі арқылы жүзеге асырылады.

Дүниежүзілік сауда ұйымының халықаралық саудадағы көпжақты реттеу, оның ішінде тиісті салалардағы міндеттері ДСҰ құрылымында және оның қызметінің ұйымдастырушылық аспектілерінде көрініс табады.

ДСҰ-да бірқатар қосалқы органдар бар, оның ішінде Тауарлар саудасы жөніндегі кеңес (14 арнайы комитетті басқаратын), Сауда қызметтері жөніндегі кеңес, Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі кеңесі. Бұл кеңестердің міндеті - тиісті көп жақты келісімдердің орындалуын қадағалау. Сауда және қоршаған орта жөніндегі комитет, сауда және даму жөніндегі комитет, Төлем

балансы жөніндегі комитет, Бюджет, қаржы және әкімшілік мәселелер жөніндегі комитет қоса алғанда, бірқатар комитеттер ұйымдастырылды және жұмыс істейді. Сонымен қатар, басқа комитеттер мен комиссиялар, келіссөздер топтары, жұмыс топтары бар.

Халықаралық сауданы реттеудің тарифтік әдістері.

Кедендік тариф – бұл әлемдік нарықпен өзара әрекеттесуде елдегі ішкі саясаттың сауда саясаты мен мемлекеттік реттеудің құралы; белгілі бір тауарларды елдің кедендік аумағына экспорттау немесе импорттау кезінде төлеуге жататын кедендік баждың нақты мөлшерлемесі.

Тарифтер жинау әдісімен, салық салу объектісімен, табиғаты, шыққан жері, тарифтердің түрлері және есептеу әдісі бойынша жіктелуі мүмкін. Тауарлардың кедендік құнына баж салығы салынады – тауарлардың қалыпты бағасы еркін сатушы мен сатып алушы арасындағы кедендік декларация кезінде кез келген елде сатылуы мүмкін ашық нарықта жасалады. Импорттық тарифте көрсетілген баж салығының номиналды мөлшерлемесі тек қана кедендік қорғау деңгейін көрсетеді.

Бұл тариф ставкасы аралық тауарлардың импортына жүктелген міндеттерді есепке ала отырып, түпкілікті әкелінетін тауарларға кедендік салықтың нақты деңгейін көрсетеді. Отандық өндірушілерді дайын өнімдерді қорғау және шикізат пен жартылай фабрикаттарды импорттауды ынталандыру үшін тарифтерді арттыру - тауарлардың кедендік салық салу деңгейін арттыру, олардың қайта өңдеу дәрежесі артады.

Іс жүзінде, кедендік тариф екі нысанда болуы мүмкін - нақты және адвалорлық баждар түрінде.

Белгілі бір тариф – белгілі бір сомаға белгіленген құнды белгілейтін белгіленген кедендік тариф (бөлшек партия, салмақ бірліктері). Бұл дегеніміз, әрбір тауар бірлігі үшін импорттаушы белгілі бір бажды, мысалы, телефон немесе тонна қара бидай үшін 80 доллар төлеуге міндетті.

Мұндай тарифтер кеден салығын салыстырмалы түрде жеңілдетеді, себебі бұл тек тауарлардың саны туралы ақпаратты талап етеді. Бірақ бұл міндет өзінің кемшіліктері бар. Егер тауарлардың құны 80 доллар болса және нақты тариф мөлшері 80 доллар болса, онда тариф құны тауарлар құнының 10% -ын құрайды. Бірақ егер елдегі инфляция деңгейі кенеттен өзгертілсе, бұл өнім бағасының өсуіне әкелетін болса, 1000 АҚШ долларына дейін, ал нақты баж салығының бағасы оның 8% -на ғана тең болады. Осылайша, осы

тарифтің қорғаныстық әсері азаяды.

Адвалерный тариф кедендік құнның пайыздық үлесі ретінде жүктеледі және оның құны импортталатын тауарлар құнының белгіленген бөлігі ретінде анықталады, мысалы, 20%, яғни, егер тауарлар 300 доллар тұратын болса, импорттаушы 60 доллар ақы төлеуге тиіс.

Әлбетте, адвалор арнайы тарифтің кемшіліктерінен босайды: оның құны тауарлардың құнына тікелей байланысты. Дегенмен, оның жинағы бірқатар проблемалармен байланысты. Баж салығын азайту үшін импорттаушы тауарлардың құнын әдейі төмендетуі мүмкін. Екінші жағынан, кеден органдары кейде импорттың құндылығын арттыруға тырысады, себебі бұл жағдайда мемлекеттік кірістер өсуде.

Кедендік тарифтер келесі формаларда да қолданылады:

Жеңілдікті тарифтер – бұл халықаралық шарттар негізінде тауарлардың жекелеген санаттары үшін ғана жеңілдікті сипаттағы импорттық баж. Бұл тариф белгілі бір уақытқа немесе тұрақты түрде қолданылуы мүмкін [6].

Индустриалды елдерде жеке дамушы елдерден тауарлардың нақты тізімін бажсыз әкелуді көздейтін артықшылықтар жүйесі бар. Бірақ бұл белгілі бір шарттарда көрсетілген елдердің тар шеңберіне ғана қатысты.

Сондай-ақ, барынша қолайлы ұлт режимі деп аталатын, яғни басқа елдердегі серіктестер секілді осы елдердің сауда-сағтықтағы артықшылықтарын қамтамасыз ететін осындай сауда режимі бар. Ол сондай-ақ ДСҰ келісімдері сияқты халықаралық шарттарға негізделген.

Кейбір елдерде де транзит міндеттері қолданылады. Дегенмен, қазіргі жағдайдағы оның рөлі төмендейді. Шетелдік тауарлардың транзитін бақылаумен байланысты шығыстарды жабу үшін, әдетте, белгіленеді.

Кедендік тарифтің анықтамасы.

Кедендік тариф кедендік шекара арқылы өту кезінде тауарларға қолданылатын кедендік баждардың ставкаларының жүйелік жиынтығы болып табылады.

Кедендік тарифті қолданудың негізгі мақсаттары:

- елге тауарларды импорттаудың тауарлық құрылымын рационализациялау;

- тауарлардың экспорты мен импортының ұтымды коэффициентін, валюталық кірістер мен мемлекеттің шығындарын қолдау;

- отандық тауар өндірушілерді шет елдік бәсекелестіктен қорғау;

- тауарларды өндіру мен тұтыну құрылымындағы прогрессивті өзгерістерге жағдай жасау;

- мемлекеттік кірістерді толықтыру;

- ұлттық экспорттаушылардың басқа елдердің нарықтарына қол жетімділігін жеңілдету үшін жағдай жасау.

Кедендік тарифтер әртүрлі критерийлер бойынша жіктеледі: шыққан табиғаты, бағыттары, бір өнім үшін ставкалардың саны, есептеу әдісі, әрекет ету уақыты.

Кедендік баждардың негізгі түрлері дәстүрлі және дербес болып табылады.

Нарықтық экономикада мемлекет елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және ұлттық мүдделерді қорғау мақсатында сыртқы экономикалық қызметті реттейді. сыртқы экономикалық қызметін реттеу жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметі нақты мақсаттары мен міндеттері, оның мөлшері, осы заманғы әлемде жағдайы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізінде әрбір елдің айқындалады, әлемнің барлық дерлік елдерінде жүзеге асырылатын, бірақ оның ауқымы, нысандары мен әдістері болып табылады.

Сыртқы сауда-саттықты реттеудің классикалық құралы – бұл сыртқы экономикалық қызметтің экономикалық реттеуші органдарына жатқызылған кедендік тариф.

Контекстке байланысты кедендік тариф:

а) әлемдік нарықпен өзара әрекеттесу кезінде елдегі ішкі саясаттың сауда саясаты мен мемлекеттік реттеу құралы;

б) сыртқы сауда тауарлық классификациясына сәйкес жүйеленген, кеден шекарасы арқылы өткізілетін тауарларға қолданылатын кедендік баж ставкасының жиынтығы;

в) белгілі бір тауарларды елдің кеден аумағына экспорттау немесе импорттау кезінде төлеуге жататын кедендік баждың нақты мөлшерлемесі. Бұл жағдайда кедендік тарифтің түсінігі кедендік баж салығының түсінігімен толық сәйкес келеді.

Әдетте, кедендік тариф ұлттық деңгейде қолданылады, алайда бірқатар елдер сауда-экономикалық топқа кіріп, өздерінің кедендік одағын құрған жағдайда, кедендік тариф барлық елдерге ортақ сыртқы сауда реттеудің жалпы құралы болып, үшінші елдермен сауда қатынастарында қолданылады. Еуропалық экономикалық қоғамдастық – барлық қатысушы елдерді бірыңғай кедендік аумаққа бірыңғай кедендік тарифпен біріктіретін кеден одағының үлгісі.

Қазіргі уақытта халықаралық саудамен айналысатын тауарлардың ең көп таралған жіктеуіші – тауарларды сипаттау мен кодтаудың Үйлесімді жүйесі (сыртқы саудаға кіретін тауарлар туралы

классификациялау және статистикалық ақпараттар туралы халықаралық ережелер) – 1988 жылдан бастап халықаралық саудада сатылатын тауарларға арналған көпфункционалды классификатор. ҰЖ құрамына кіреді:

- келісілген жүйенің номенклатурасы (КЖН);
- тауарларды жіктеудің негізгі ережелері.

Сонымен бірге, Брюссельдің кедендік номенклатурасы және БҰҰ-ның стандартты халықаралық сауда жіктемесі қолданылады.

Әдетте, кедендік тарифтер салық ставкаларының бірнеше бағанына ие:

- ең жоғарғы баж салығы;
- ең төменгі баждар бағаны;
- баған артықшылықтары.

Максималды алымдар сауда келісімдері мен келісімдері жоқ елдердің тауарларына қолданылады. Ең төменгі баждар ең қолайлы ұлттық режимді өзара қамтамасыз етуді көздейтін сауда келісімдері немесе келісімдері қолданылатын елдердің тауарларына қолданылады.

Көптеген елдерде кедендік тарифтер дамушы елдерден тауарлар импорты бойынша жеңілдікті міндеттер бағасын қамтиды. Өнеркәсіптік дамыған елдердің дамушы елдердің тауарларына жеңілдікті міндеттері БҰҰ (ЮНКТАД) аясындағы қалыптасқан жеңілдіктердің жалпы жүйесіне кіреді.

Кедендік баждар - олардың функциялары мен жіктелуі.

Кедендік баждардың үш негізгі функциясы бар:

- фискалдық, яғни мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігін толықтыру функциясы (импорттық және экспорттық баждарға қолданылады);

- жергілікті өндірушілерді қажетсіз шетелдік бәсекелестіктен қорғау үшін әзірленген протекционистік (қорғаныш) (импорттық баждардың типтік түрі);

- бір себеп бойынша немесе басқа әлемдік бағалардың (экспорттық баждарға тән) біршама төмен болатын ішкі бағалары тауарлардың қалаусыз экспортына жол бермеу үшін енгізілген теңгерімдеу.

Кедендік баждар әртүрлі жіктеу өлшемдеріне сәйкес жіктелуі мүмкін. Мұнда кедендік баждарды сыныптаудың бірнеше нұсқалары берілген:

- салық салу объектісі бойынша:

- 1) импортталған;
- 2) экспорт;
- 3) транзит (ел аумағы арқылы транзитпен тасымалданған

тауарларға салынатын);

- зарядтау әдісімен:

а) адвалорлық (тауарлардың кедендік құнының пайызы ретінде есептеледі);

б) нақты (салық салынатын тауарлардың бірлігіне белгіленген мөлшерде есептелетін);

в) аралас (кедендік салықтың екі түрін біріктіреді);

- шыққан табиғаты бойынша:

1) автономиялы (олар максималды мөлшерде және осы елде ең қолайлы ұлттық режимді пайдаланбайтын елдерден және олардың бірлестіктерінен пайда болатын тауарларға қолданылады);

2) кәдімгі (тауарлар мен қызметтерге қолданылатын елдерде және олардың бірлестіктерінде қолданылатын тауарларға қолданылады), олардың мөлшері халықаралық келісімдерге сәйкес белгіленеді және ең аз);

- қолдану ерекшелігі туралы:

а) демпингке қарсы;

б) арнайы;

в) өтемақы;

г) жеңілдікті;

- әрекет уақытына қарай:

1) жалпы;

2) уақытша;

3) маусымдық;

- есептеу әдісіне сәйкес:

а) номиналды (кедендік тарифте көрсетілген тарифтік ставкаларды қосқанда);

б) тиімді (импорттық тораптарға және осы тауарлардың деректемелеріне қолданылатын баж салығының деңгейін ескеріп есептелетін түпкілікті тауарға кедендік баждардың нақты деңгейін көрсетеді);

- шамасы мен салдары:

1) тыйым салынатын (тариф жоғары, ол халықаралық сауданы толығымен тоқтатады);

2) шектеу (тариф халықаралық сауда-саттықты бәсеңдетеді, бағалардың өсуін тудырады, экспорт-импорт операцияларының көлемін азайтады);

- бір өнімге арналған ставкалардың саны бойынша:

а) қарапайым;

б) кешен.

Демпингке қарсы кедендік баждар дәстүрлі және дербес болуы

мүмкін. Оларды пайдалану ұлттық нарыққа әдейі төмен бағамен экспорттаушылар сатқан тауарларды болдырмауға арналған.

Дәлме-дәл нақты терминдерде демпингке келтіру сыртқы нарықта тауарларды өндірістік шығындардан төмен баға бойынша сату деп айқындалады. Фирмалар өндіріс құнына қатысты құжаттаманы ұсынбағандықтан, іс жүзінде демпингтің жанама дәлелі қолданылады. Мысалы, халықаралық ұйымдар дүмпингті әлемдік немесе ішкі нарықтағы бағадан төмен баға бойынша сату деп белгілейді. (Халықаралық антидемпингке қарсы кодекс 1967 жылдан бастап қолданысқа енгізілді).

Ерекше міндеттер автономды болып табылады, жоғары ставкалардан ерекшеленеді және шетелдік бәсекелес өнімдерден отандық өндірушілер үшін немесе басқа елдердің кемсітушілік әрекеттеріне жауап ретінде қорғау шарасы ретінде пайдаланылады.

Өтемақы баждары, егер оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру және сыртқы нарыққа тауарларды неғұрлым төмен бағамен сату мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында экспорттаушы тікелей мемлекеттік субсидияларды алмайтыны анықталса, енгізіледі.

Жеңілдікті кедендік баждар төмен ставкалармен ерекшеленеді және кеден одағын немесе еркін сауда аймағын құрайтын кейбір тауарларға кедендік баждарды өзара төмендету туралы келісім жасасқан мемлекеттерден шығарылатын тауарларға қолданылады, олар шекаралық саудада айналысатын дамушы елдерден шығарылады. Халықаралық сауданың ережелеріне сәйкес преференциялардың жалпыланған жүйесі.

Кедендік баждарды уақытша жіктеу кезінде автономдық іс-шаралар белгілі бір уақыт кезеңіне (мысалы, экономикалық санкцияларды қолдану кезеңінде) тұрақты, уақытша белгіленеді деп есептеледі, маусымдық белгілер, әдетте, төрт айдан аспайтын мерзімге қолданылады.

Тауарлардың кедендік құны.

Тауарлардың кедендік құны – осы бағаға белгіленген қосымша шығындар үшін түзетілген импорт еліне экспорттау мақсатында сатылған кезде тауарлар үшін нақты төленген немесе төленуге жататын баға. Іс жүзінде төленген немесе төленуге жататын баға - сатып алушы тікелей сатушыға және (немесе) үшінші тарапқа импортталған тауарлар үшін сатушының пайдасына жасалатын немесе төлеуге тиісті барлық төлемдердің жалпы сомасы.

Тауарлардың кедендік құны сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік реттеу саласындағы маңызды рөл атқарады. Ол әдеттегі бағамдар бойынша есептелген кедендік төлемдерді есептеуге арналған

база ретінде пайдаланылады, сондай-ақ сыртқы сауданың құндылығы туралы ақпаратты қалыптастырудың негізі болып табылады.

Ол көбінесе жалған сыртқы сауда құжаттарын пайдаланады. Мұндай практиканың тікелей салдары - мемлекеттің кедендік баж салығының елеулі мөлшерін алуына, сыртқы экономикалық қызметтің тарифтік реттеу тиімділігін төмендетуге және сыртқы сауданың құндылығы туралы ақпаратты бұрмалауға жатпайды. Жанама салдары - әділетсіз баға бәсекелестігі туындаған өркениетті ішкі нарықтың дамуына, заңсыз алынған қаражатты заңдастыруға, шетелде қаражаттың заңсыз алынуына кері әсер етеді.

Әлемдік және отандық тәжірибеде кедендік баждардың негізгі түрлері салық салынатын тауарлардың кедендік құнының пайыздық үлесі ретінде есептелетін адвалорлық болып табылады. Тиісінше, кедендік баж салығының мөлшерін анықтау кезінде дәл салық базасын анықтау өте маңызды. Тарифтік реттеудің экономикалық тиімділігі және оның фискальды және реттеуші функцияларын тариф бойынша жүзеге асыруы оған байланысты.

Импортталатын тауарлардың кедендік құны мынадай әдістермен дәйекті түрде анықталады:

- әкелінетін тауарлармен жасалған мәміленің бағасы бойынша (1-әдіс);
- бірдей тауарлармен жасалған мәміле бағасы бойынша (2-әдіс);
- ұқсас тауарлармен жасалған мәміле бағасы бойынша (3-әдіс);
- шығындарды азайту әдісі (4 әдіс);
- шығындарды қосу әдісі (5-әдіс);
- сақтық көшірме әдісі (әдіс 6).

1-әдісті қолданған кезде, іс жүзінде төленген немесе төленуге жататын баға, тауарларды сатылған кезде импорт еліне белгіленген қосымша шығындардың бағасына түзетілген мәміленің бағасы ретінде қабылданады. Бұл ретте тауарларға сатушыға сатушыға төлемдер тікелей, жанама (үшінші тарапқа сатушының пайдасына) болуы мүмкін; ақшалай нысанда, қызметтер көрсету түрінде, физикалық-материалдық түрде.

2-әдісті қолданғанда, бірдей тауарлармен жасалатын мәміленің бағасы мәміле бағасы ретінде қабылданады.

Кедендік құнды айқындаудың үшінші тәсілі бірыңғай тауарлармен жасалатын мәміленің бағасына негізделеді, бірақ олар бағаланатын тауарлармен барлық жағынан бірдей болмаса да, ұқсас сипаттамаларға ие және ұқсас құрамдастардан тұрады, бұл оларға бағаланатын тауарлар сияқты функцияларды орындауға мүмкіндік береді және коммерциялық өзара алмастырылуға тиіс. Тауардың

біртектілігін анықтау кезінде келесі параметрлер назарға алынады: мақсаты мен сипаттамасы, сапасы, нарықта тауар белгісі мен беделі, шыққан елі.

Шығынды алу әдісін пайдаланған кезде (төртінші әдіс), ең үлкен партияда бағаланатын, бірдей немесе ұқсас тауарлар сатылатын тауарлардың бірлігінің бағасы мәміле бағасы ретінде қабылданады.

Тауардың кедендік құнын құндылықты есептеу әдістемесі негізінде анықтау (бесінші әдіс), қосымша қосу арқылы есептелетін тауарлардың бағасы мәміленің бағасы ретінде қабылданады деп болжайды.

Резерв әдісі (алтыншы әдіс) мәміленің бағасын анықтау кезінде сатып алушыға, декларантка қол жетімді баға ақпаратының қолданылуын қамтиды. Бұл әдіс, жоғарыда аталған әдістердің ешқайсысын, мысалы, бірегей өнімдерді, өнер туындыларын жеткізу кезінде пайдаланылмайтын жағдайларда пайдаланылады; егер өндіруші белгісіз болса немесе өндіріс шығындарына қатысты деректерді беруден бас тартса, немесе берілген мәліметтерді кеден органы қабылдауға болмайды. Резерв әдісінде мәміле бағасы ретінде ішкі нарықтағы бағалар пайдаланылмайды; отандық тауардың бағасы; экспорттаушы елден үшінші елдерге жеткізілетін тауарлардың бағасы; өздігінен белгіленген немесе сенімді түрде расталған баға.

Тарифтің күшеюі – өңдеу дәрежесі бойынша тауарлардың кедендік рәсімдеу деңгейін жоғарылату.

Шикізаттан дайын өнімге ауысқан кезде тариф ставкасының пайыздық артуы каншалықты жоғары болса, дайын өнімді өндірушілерді сыртқы бәсекелестіктен қорғау деңгейін жоғарылатады.

Дамыған елдердегі тарифтердің өсуі шикізат өндірісін ынталандырады. Дамушы елдерде ол технологиялық артта қалуды сақтайды, өйткені шикізатпен, ең төменгі кедендік салықпен, олар шынымен өздерінің нарығына шығуы мүмкін. Сонымен қатар, көптеген дамыған елдерде орын алатын тарифтердің айтарлықтай өсуіне байланысты дамушы елдер үшін дайын өнімдер нарығы жабылады.

Тарифтердің экономикалық рөлі. Шағын және ірі мемлекеттердің экономикасына тарифтің әсері.

Тарифтерді арттыру қағидаттары және тиімді тарифті қорғау қағидаты ұлттық өндірушілердің мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Тарифтің өсуі – тауарға тарифтердің ұлғаюы, оларды қайта өңдеу көлемі артады. Іс жүзінде, бұл тауарларға арналған баж салығының ең төменгі ставкаларын және өңдеудің жоғары дәрежесі бар дайын

өнімдер мен өнімдердің ең жоғары деңгейін белгілеуді білдіреді.

Тиімді тарифтерді қорғау саясаты импорттық шикізат пен компоненттерге импорттық баждардың төмен ставкаларын қолдану және түпкілікті өнімге импорттық баждардың жоғары ставкаларын қолдану саясаты болып табылады.

Тарифтің жеке елдердің экономикасына әсері әртүрлі және елдің экономикалық салмағына байланысты.

Әлемнің көптеген елдері халықаралық экономика тұрғысынан кіші емес, өйткені импорттық тауарларға деген сұраныстың өзгеруі олардың әлемдік бағасының айтарлықтай өзгеруіне әкелмейді. Модельдің үш кезеңін қарастырайық: сауда басталмас бұрын, тауарларды тек ел ішінде өндіріп, тұтынған кезде; шетелден еркін сауда-саттықпен тауарлар импорты шектелмеген кезде; импорттық тариф енгізілгеннен кейін.

Сауда басталар алдында. Кішкентай ел бір сағатта тауарды шығарады және тұтынады.

Еркін сауда арқылы. Ел әлемдік саудаға апарады және өз тауарларына әлемдік бағаның оның ішкі бағасынан төмен екендігін анықтайды. Әлемдік нарық белгілі бір елге тауарлардың шексіз мөлшерін бағамен бере алады.

Тариф енгізілгеннен кейін. Үкімет шетелден арзан тауарлардың түсуіне байланысты шығынға ұшыраған жергілікті өндірушілерді қорғауға және импорттық тарифтерді енгізуге шешім қабылдайды. Бұл шағын мемлекет болғандықтан, оның импорттық тарифін енгізу әлемдік бағалардың деңгейіне әсер етпейді, бұл сол қалпында қалады.

Тұтастай алғанда, импортқа тариф енгізу нәтижесінде экономикалық әсердің екі тобы бар - бу шығыны (тиімділік және қайта бөлу әсері) және зиянның әсері (қорғау әсері және тұтыну әсері):

- кіріс әсері – импорттық баж салығын енгізу нәтижесінде бюджеттің кірістерінің ұлғаюы.

- қайта бөлу әсері тұтынушылардың импортпен бәсекелесетін өнімдерді өндірушілерге табыстарды қайта бөлу болып табылады.

- қорғау тиімділігі елдегі экономикалық шығындарға жоғары шығындармен тауарлардың қосымша санының тарифін қорғау бойынша отандық өндіріс қажеттілігіне байланысты туындайды.

- Тұтынудың әсері ішкі нарықтағы бағасының өсуі нәтижесінде өнімнің тұтынылуы азаятыны нәтижесінде туындайды.

Үлкен ел үшін импорттық тариф сыртқы нарықты сыртқы нарықпен сауданың шарттарын жақсарту құралы ретінде ішкі нарықты шетелдік бәсекелестіктен қорғаудың құралы емес.

Тарифтерге қарсы және қарсы емес дәлелдер

Тарифтерге қатысты дәлелдер:

Тарифтер экономикалық өсуді баяулатады. Жалпы тепе-теңдік теориясына негізделген талдау, кішігірім елдің экономикалық әлауқаты кез-келген жағдайда импорттық тариф енгізілгеннен азайтатынын көрсетеді. Үлкен елдің экономикалық әлауқаты, барлық жағдайларды қоспағанда, сауда шарттарын жақсарту әсері тарифті енгізуден туындайтын экономикалық шығындарды қамтыған жағдайды қоспағанда, төмендейді.

Тарифтерді бір жақты енгізу көбінесе халықаралық сауданың тұрақтылығын және тұтастай алғанда халықаралық экономиканың бұзылуына әкеліп соғады. Шетелден арзан тауарлардың түсуінен өз өндірушілерін қорғау үшін импорттық тарифті біржақты тәртіпте қолданатын елдің сауда әріптестері көбінесе олардың экспортының негізгі өнімдеріне әсер ететін тарифтік санкцияларды бастан кешу қаупіне ұшырайды.

Тариф тұтынушыларға салықтық жүктемені ұлғайтуға әкеліп соқтырады, ол тарифтен бастап әкелінетін және ұқсас тауарларды жоғары бағамен сатып алуға мәжбүр. Осылайша, тұтынушылардың табыстарының бір бөлігі мемлекеттік қазынаға бөлінеді және олардың пайдасы азаяды.

Импортталатын тауарлардың тарифі төлемдер балансын қиындатып, елдің экспортын жанама түрде төмендетеді. Көптеген елдерде экспорттық тауарлар импорттық бөлшектер мен компоненттерді қамтиды, олардың бағалары әлемдік нарықтарда бәсекеге қабілеттілігін төмендететін экспорттық өнімдерді өндіруге шығындардың ұлғаюына әкеледі.

Тариф жұмыспен қамтылудың төмендеуіне әкеледі. Импортпен бәсекелесетін тауарларды өндіретін жергілікті кәсіпорындарда жұмыс орындарын қорғау, импорттық тариф бір мезгілде экспорттық және басқа да салаларда жұмыспен қамтудың төмендеуіне әкеледі.

Тарифтерді қорғау туралы дәлелдер:

Тариф – жас салаларды қорғау. Кейбір елдерде бұрынғыдай дамып келе жатқан, бірақ басқа елдерде дамыған жаңа салалар мемлекеттен уақытша кедендік қорғауды қажет етеді. Мұндай қорғаныс болмаса, кем дегенде, қалыптасу кезеңінде арзан шетелдік тауарлар ағыны жаңа индустрияны жойып, оны дамытуға жол бермейді.

Тариф отандық өндірісті ынталандыру құралы болып табылады. Оның үстіне, оның жоқтығы өндірістің қысқартылуы нәтижесінде жұмыс орындарының жоғалуына әкелуі мүмкін, бұл бюджетке қосымша жүктеме жүктейді, бұл жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеуді қажет етеді. Жұмыссыздықтың өсуі нәтижесінде өмір сүру

деңгейі төмендейді және әлеуметтік шиеленістер пайда болады.

Тариф бюджет кірістерінің маңызды көзі болып табылады. Қаржылық және салық тәртібінің төмендігі жағдайында көптеген елдер халыққа және кәсіпорындарға төленетін салықты мемлекетке жинай алмайды және әлеуметтік төлемдерді, қорғаныс қаржыландыруды, қоғамдық тәртіпті және т.б. қажетті деңгейде ұстай алмайды.

Тариф - ұлттық қауіпсіздікті, елдің халықаралық беделін, оның мәдениеті мен дәстүрлерін қорғау.

Халықаралық экономикадағы тарифтік емес кедергілер

Қазіргі уақытта халықаралық сауданы реттеудегі тарифтерді қолдану мәселе барған сайын арта түсуде. Мұның басты себептерінің бірі халықаралық сауда ұйымдарында, ең алдымен Дүниежүзілік сауда ұйымында (ДСҰ) халықаралық саудада кедендік баж салығының деңгейін төмендету саясатын жүргізетін тарифтік шектеулерді қатаң бақылау.

Сандық шектеу – бұл экспортқа немесе импортқа рұқсат етілген тауарлардың ауқымы мен санын айқындайтын сыртқы сауда айналымын мемлекеттік реттеудің әкімшілік нысаны. Олар мыналарды қамтиды:

- дәйкесөз (контингент). Консервациялау сыртқы сауда операциялары салыстырмалы түрде еркін жүзеге асырылатын белгілі бір тауарлардың немесе өнім топтарының экспортына (импортына) белгілі бір квота белгілеуімен байланысты. Іс жүзінде контингент әдетте тауарлардың тізбесі түрінде белгіленеді, олардың еркін импорты немесе экспорты олардың ұлттық өнімінің көлеміне немесе құнына пайызбен шектеледі. Квотаның ең жоғары нысаны эмбарго болып табылады, онда импорттың жекелеген түрлеріне тыйым салынады.

- лицензиялау ұйымға сыртқы экономикалық қызметке мемлекеттік органдардың рұқсатын (лицензиясын) алу қажеттілігін білдіреді. Мұндай жүйе әртүрлі экономикалық және саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекет сыртқы экономикалық қатынастарды басқаруға және оларды реттеуге мүмкіндік береді. Кейбір жағдайларда лицензиялар - қосымша кедендік кіріс алу үшін ел қолданатын салықтың түрі.

- «ерікті» экспорттауды шектеу. Тікелей шектеулердің әдістеріне мемлекеттік монополияны мемлекеттік органдар немесе жеке компаниялардың өнеркәсіптік және сыртқы экономикалық қызметтің жекелеген түрлерін жүзеге асыруға құқығы бар эксклюзивті құқығы ретінде қолдануы мүмкін.

Сыртқы саясаттың қаржылық әдістері.

Отандық өндірушілерді қорғау үшін мемлекет тек импортты шектеп қана қоймайды, сонымен бірге экспортты ынталандырады. Отандық экспорттық өндірістерді ынталандырудың бір түрі экспорттық субсидия болып табылады, яғни мемлекет шетелге тауарлардың экспортын кеңейту үшін экспорттаушыларға мемлекет тарапынан қаржылық ынталандыру болып табылады. Осындай субсидиялардың нәтижесінде экспорттаушылар сыртқы нарыққа тауарларды ішкі нарыққа қарағанда арзан бағамен сата алады. Экспорттық субсидиялар тікелей (өндірушіге сыртқы нарыққа шыққанда субсидиялар төлеу) және жанама (жеңілдікті салық салу, несиелендіру, сақтандыру және т.б.) болуы мүмкін.

Егер үкімет отандық өндірушілердің экспортын ынталандыруды қажет деп санаса, онда ол бір нысанда немесе басқада бюджеттен субсидия бере алады.

Субсидия - ұлттық өндірушілерді қолдауға және импортқа қатысты жанама кемсітушілікке бағытталған ақшалай төлем. Төлемдердің сипаты бойынша субсидиялар:

Тікелей – экспорттаушыны өз шығындары мен табыстары арасындағы айырма сомасына экспорттау операциясын аяқтағаннан кейінгі экспорттаушыға тікелей төлемдер. Тікелей субсидиялар - сыртқы нарыққа шыққанда өндірушіге субсидия.

Салық жеңілдіктері, жеңілдікті сақтандыру шарттары, нарықтан төмен ставка бойынша несиелер, импорттық бажды қайтару және т.б. арқылы экспорттаушыларға жасырын субсидиялар.

Субсидиялар: ішкі отандық және экспорттық.

Субсидиялар импортпен бәсекелесетін тауарларды өндірушілерге де, сондай-ақ экспортқа сатылатын тауарларды өндірушілерге де ұсынылуы мүмкін. Екі жағдайда да өндірушілер үшін субсидия - бұл теріс салық, себебі олар үкіметке төлейді және өз пайдасын есептемейді.

Ішкі субсидия – бұл импортпен бәсекелесетін тауарлардың отандық өндірісін бюджеттік қаржыландыруды көздейтін сауда саясатының және импортқа қарсы кемсітушіліктің ең жасырын қаржы әдісі.

Көп жағдайда үкімет импортпен бәсекелесетін салаларды субсидиялаумен қатар экспорттаушыларға субсидия беруді де қамтамасыз етеді.

Экспорттық субсидиялар - экспортты мәжбүрлеп ішкі нарыққа қарағанда арзан бағамен шетелдік сатып алушыларға сатуға мүмкіндік беретін ұлттық экспорттаушыларға бюджеттік төлемдерді көздейтін сауда саясатының қаржылық емес тарифтік әдісі.

Жиі жасырын экспорттық субсидиялар экспорттық несиелер арқылы жүзеге асырылады.

Экспорттық несиелеу – ұлттық федерациялардың экспортты дамытуды мемлекет тарапынан қаржылық ынталандыруды көздейтін қаржылық емес тарифтік емес сыртқы сауда саясаты әдісі.

Экспорттық несиені көбінесе сатушы сатып алушыға ұсынады. Мұндай несиені тауарларды әлемдік нарыққа шығарудың құралы болып табылады. Оның ережесі әлеуетті сатып алушылар санын кеңейтуге мүмкіндік береді, ол жеткізілген тауарларға тікелей немесе аванстық төлем жасау мүмкіндігімен салыстырғанда. Дегенмен, мұндай несиені беру тауар жеткізілген тауарлар үшін төлемдерді алуды сатушының тәуекеліне байланысты. Тәуекелді төмендету үшін түрлі қаржылық технологиялар қолданылады: сертификатталған құжаттық аккредитив және / немесе экспорттық несиелерді сақтандыру және / немесе мемлекеттік немесе банктік кепілдіктер.

Экспорттық несиені сатып алушы жеткізушіге аванстық төлем түрінде сатушыға бере алады. Мұндай несиені беру сатып алушыға тауарды жеткізуге, сатушыға қызмет көрсету бойынша өзінің міндеттемелерін орындамауына байланысты тәуекелмен байланысты. Экспорттық кредиттерді сақтандыру сонымен қатар тәуекелден қорғау үшін қолданылады.

Несиені беру мерзімі басқаша болуы мүмкін:

- қысқа мерзімді несиені (2 жылға дейін);
- орта мерзімді несиені (2 жылдан 5 жылға дейін);
- ұзақ мерзімді қарыз (5 жылдан 10 жылға дейін).

Тауарлардың бағасы сыртқы сауда келісім-шартын жасасу кезінде несиені беру тауарлардың бағасынан дереу жеткізу және тауарларға ақы төлеу шарттарына байланысты. Егер сатушы сатып алушыға несиені берсе, онда несиені бойынша пайыздық мөлшерлеме тауар бағасына қойылады, яғни, тауарларды сатуға қарағанда төленгеннен гөрі қымбатырақ сатылады. Егер сатып алушы несиені сатушыға берсе, онда тауар бағасы несиені құны бойынша азаяды.

Демпинг және оның түрлері.

Демпинг - тауарлар мен қызметтерді жасанды түрде төмен бағамен сату. Демпингтік бағалар нарықтық бағаларға қарағанда айтарлықтай төмен, ал кейде өнім немесе қызмет құнынан төмен. Демпинг әртүрлі мақсаттармен жүзеге асырылады: бәсекелестерді тартып, жаңа нарыққа ену немесе күшейту. Демпингті мемлекеттің және / немесе компаниялардың демпингтік нарықтағы қажетті позицияға жететін болашақта ағымдағы шығындардың орнын толтыруын күтуде жүзеге асырады. Дегенмен, екі фирма да, мемлекет де жиі қайталанатын оқиға ретінде демпингке барады: олар қорларды ақшаға айналдырады, өтпелі өнімдер сатады; демпингке байланысты шығындарға қарағанда көп

шығынға ұшырау қаупі болған жағдайда, ақшалай қаражаттарға деген өткір және жедел қажет болған жағдайда. Кейбір елдерде демпингке қарсы заңдарды қолданып, демпинг теріс құбылыс болып саналады.

Дамып жатқан елдердің аумағында қолданыстағы қазіргі заңдарға сәйкес, демпингтің келесі түрлері бөлінеді:

- шығындар. Біз экспорттаушылардың нарығында тауарларды осы өнімнің өзіндік құнынан төмен баға бойынша сату туралы айтады.

- бағасы. Бұл тауарларды экспорттаушыларға ұлттық нарықтардағы бірдей өнім бағасынан төмен шамалы баға бойынша сату.

Коммерциялық тәжірибеде демпинг мынадай формалардың біреуін қабылдай алады:

- кездейсоқ демпинг – тауарлардың асып түсетін қорларының арзан бағамен сыртқы нарыққа эпизодтық сатылуы. Бұл отандық тауар өндірісі ішкі нарықтың сыйымдылығынан асып кетсе және компания алдында дилемма тұрса: өндіріс қуатының бір бөлігін пайдаланбауға, тауарлар шығаруға немесе тауарларды шығаруға және оны сыртқы нарықтағы ішкі бағалардан төмен сатуға болмайды.

- қасақана демпинг - бәсекелестерді нарықтан шығару және монополиялық бағаларды белгілеу мақсатында экспорттық бағаны уақытша қасақана азайту. Іс жүзінде, бұл тауарлардың ішкі нарықтар бағасынан төмен немесе тіпті өндіріс шығындарын төмен бағамен экспорттауды білдіреді.

- тұрақты демпинг – тауардың өзіндік құнынан төмен баға бойынша тұрақты экспорттау.

- кері кері демпинг – ішкі нарықта сол тауарларды сату бағасымен салыстырғанда экспорты үшін артық баға. Әдетте сирек кездеседі, әдетте күтпеген айырбас бағамдарының күрт ауытқуынан.

- екі жақты бірдей өнімдегі кері бағытта сауда-саттық төмендетілген бағамен. Бұл сондай-ақ жиі әр елдегі нақты өнімге ішкі нарықтың жоғары монополияға ұшырауы жағдайында кездеседі.

Протекционизм құралы ретінде демпингке қарсы шаралар.

Демпингке қарсы шара – демпингке қарсы бажды енгізу немесе бағалық міндеттемелерді қабылдау арқылы Үкімет қолданатын тауарлардың демпингтік импортын шектеу шаралары.

Демпингке қарсы шара бағаны жасанды түрде төмендетудің салдары өте маңызды болуы мүмкін, себебі: келісім-шарттар жасалатын міндеттемелер түпкілікті орындалмайды. НМО-ны негізсіз қысқартудан және келісімшарттың жасалуынан кейін, өнім берушілер бастапқыда ұсынылған шығындар бойынша қызметтер көрсетуге немесе тауарларды жеткізе алмайтындығына көз жеткізе бастады. Кез-келген жұмыстарды

орында, тауарларды жеткізу немесе қызметтерді көрсету мәлімделген сапаға сәйкес келмейді. Ең алдымен бұл әртүрлі азық-түлік өнімдерін сатуға арналған сауда-саттыққа жағады, содан кейін конкурс жеңімпаздары ұсынылған бағаны қанағаттандыру мақсатында жалғыз немесе сапасыз тауарларды жеткізуді бастады. Шарт сот тәртібімен тоқтатылады. Біз қайтадан өтетін уақытты жұмсауға тиіспіз.

Сұрақтар:

1 Еркін сауда және протекционистік саясат арасындағы айырмашылық қандай?

2 Тұтыну профициті мен өндірушінің профициті арасындағы айырмашылық қандай?

3 Кедендік тариф қандай?

4 Кедендік баждар қалай жіктеледі?

5 Еркін сауда саясатының оң аспектілері қандай? Неліктен іс жүзінде халықаралық сауда ешқашан мемлекеттің араласуынсыз еркін дамымаған емес?

6 Қандай экономикалық жағдайлар ең тиімді болып табылады?

1-тапсырма – Сауда саясаты.

1 Анықтау	
2 Түрлері	
3 Әдістері мен құралдары	
4 ТП-ға әсер ететін факторлар	
5 Әрекеттер саласы	

2-тапсырма – Бір-бірімен салыстырыңыз.

	Протекционизм	Еркін сауда
1 Анықтау		
2 Экономикалық ойдың авторы немесе мектебі		
3 Уақытша шекара		
4 Негізгі ережелер		
5 Арыздар ...		
6 Заманауи мағынасы		

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдер сөздігін жасаңыз.

1 Сауда еркіндігі

2 Протекционизм

3. Тұтынушылардың артықшылығы

4 Өндірушінің артықшылығы

- 5 Тарифтік квота
- 6 Кедендік тариф
- 7 Кедендік алым
- 8 Сандық шектеу
- 9 Лицензиялау
- 10 Экономикалық санкциялар
- 11 Ерікті экспорттау шектеулері
- 12 Техникалық кедергілер
- 13 Тұрмыстық салықтар мен алымдар
- 14 Субсидия
- 15 Экспорттық несиелендіру
- 16 Демпинг
- 17 Эмбарго

Сөздік:

Сыртқы сауда саясаты мемлекеттің экономикалық саясатының ажырамас бөлігі болып табылады, ол экономикалық және әкімшілік тетіктер арқылы сыртқы сауданы дамытуға әсер етеді – салық, субсидия, импорт пен экспортқа тікелей шектеулер, кредиттеу және т.б.

Сауда еркіндігі (еркін сауда) – әртүрлі елдердің жеке тұлғалары мен фирмалары арасындағы сауда үшін үкіметтің кедергілерінің болмауы.

Протекционизм – отандық тауар өндірушілерді сауда бәсекелестері арқылы шетелдік бәсекелестерден қорғау.

Сауда саясатының барлық құралдарын бірнеше негізгі топтарға бөлуге болады:

- **тарифтер немесе кедендік баждар** – сауда саясатындағы ең жиі қолданылатын құрал.

- **импорттық квоталар** – мемлекеттің протекционистік саясатының осы құралы жекелеген өнімдерге және нақты уақыт кезеңі үшін импорт көлемінің барынша мүмкін болуын қамтамасыз етеді.

- **тарифтік емес кедергілер** – лицензиялау жүйесі арқылы халықаралық сауданың шектелуі, яғни белгілі бір тауарлармен сауда жасауға лицензиялар алу.

- **Еркін экспорттаудың шектеулері** – ерікті негізде экспортты шектеу құралы.

- **экспорттық субсидиялар және өтемақы баждары** – тауарлық экспорттың мемлекеттік субсидиялар мен жеңілдіктерді пайдалана отырып ынталандырылатын сауда саясатының тарифтік емес құралдары.

- **Демпинг** – бұл протекционистік саясаттың маңызды құралы, бұл әдісті халықаралық бағалардың кемсітуі.

Тұтынушылық пайда – бұл тұтынушы тауарларға төлеуге дайын ақша сомасы мен төлеген ақшаның сомасы арасындағы айырма.

ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымы.

ТСТБК – Тарифтер және сауда туралы бас келісім.

Кедендік тариф – бұл әлемдік нарықпен өзара әрекеттесуде елдегі ішкі саясаттың сауда саясаты мен мемлекеттік реттеудің құралы; белгілі бір тауарларды елдің кеден аумағына экспорттау немесе импорттау кезінде төлеуге жататын кедендік баждың нақты мөлшерлемесі.

Белгілі бір тариф – белгілі бір сомаға белгілі бір сомада белгіленген құнды белгілейтін (партиядағы партия, салмақ бірлігі) белгіленген белгіленген кедендік тариф.

Әдәлемдік тариф кедендік құнның пайыздық мөлшерлемесі ретінде жүктеледі және оның құны импортталатын тауарлар құнының белгіленген бөлігі ретінде айқындалатын, міндетке жататын басқа да баптар бойынша есептеледі.

Жеңілдікті тарифтер – бұл халықаралық шарттар негізінде тауарлардың жекелеген санаттары үшін ғана жеңілдікті сипаттағы импорттық баж.

Тауарлардың кедендік құны – осы бағаға белгіленген қосымша шығындар үшін түзетілген импорт еліне экспорттау мақсатында сатылған кезде тауарлар үшін нақты төленген немесе төленуге жататын баға.

Тарифтік күшею – тауардың өңдеу дәрежесі бойынша кедендік салық деңгейін жоғарылату.

Тарифтің күшеюі – тауарларды қайта өңдеудің тарифтерінің артуы.

Тиімді тарифтерді қорғау саясаты импорттық шикізат пен компоненттерге импорттық баждардың төмен ставкаларын қолдану және түпкілікті өнімге импорттық баждардың жоғары ставкаларын қолдану саясаты болып табылады.

Субсидия – ұлттық өндірушілерді қолдауға және импортқа қатысты жанама кемсітушілікке бағытталған ақшалай төлем.

Экспорттық несиелеу – ұлттық федерациялардың экспортты дамытуды мемлекет тарапынан қаржылық ынталандыруды көздейтін қаржылық емес, тарифтік емес сыртқы сауда саясат әдісі.

Демпингке қарсы шара – демпингке қарсы бажды енгізу немесе бағалық міндеттемелерді қабылдау арқылы Үкімет қолданағын тауарлардың демпингтік импортын шектеу шаралары.

4 Өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы

4.1 Халықаралық капитал қозғалысы

Халықаралық көші-қон капиталы: тұжырымдамасы, себептері, салдары. Халықаралық капитал қозғалыстарының қазіргі шкаласы мен динамикасы. Халықаралық капитал қозғалыстарының түрлері. Бизнесі және қарыз капиталының халықаралық қозғалысы.

Тікелей және портфельдік инвестициялар. Тікелей инвестициялардың себептері мен құрамы. Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау. Шетелдік тікелей инвестициялар және халықаралық компаниялар. Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар. Портфельдік инвестициялардың себептері мен түрлері. Қазіргі жағдайдағы портфельдік инвестициялардың рөлі.

Халықаралық қарыздарды алу және беру. Кредиттік капиталдың халықаралық қозғалысы. Қазақстан банктерінің несие капиталын сыртқы қарызға алу.

Капиталдың халықаралық қозғалысы – бір елдің/басқа елдердің заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың пайдасына (табысына) ие болуына, сыртқы экономикалық қызметте өзінің позициясын нығайтуға, нарықтар мен ресурстар үшін күресуге бағытталған капиталдың қозғалысы.

Капиталдың экспортына көмектесетін және оны ынталандыратын факторлар:

- ұлттық экономикалардың өзара байланыстылығының және өзара байланысының артуы;
- халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастық;
- индустрияландырылған елдердің экономикалық саясаты шетелдік капиталды тарту жолымен олардың экономикалық дамуына елеулі серпін алуға ұмтылады;
- маңызды ынталандырушы – капиталдың қозғалысын реттейтін және реттейтін халықаралық қаржы институттары;
- елдер арасындағы табысқа және капиталға қосарланған салық салуды болдырмау туралы халықаралық шарт сауда, ғылыми және техникалық ынтымақтастықты дамытуға жәрдемдеседі.

Халықаралық капитал ағыны IER-да жетекші орын алады, әлемдік экономикаға үлкен әсер етеді:

- әлемдік экономиканың өсуіне ықпал етеді;
- халықаралық еңбек бөлінісі мен халықаралық ынтымақтастықты тереңдетеді;
- халықаралық сауда-саттықты дамытуды ынталандыратын халықаралық корпорациялардың филиалдары арасында аралық

өнімдерді қоса алғанда елдер арасындағы өзара сауда көлемін арттырады.

Капиталды экспорттайтын елдер үшін салдар шетелдік инвесторларды барабар тартусыз шетелдік капиталдың экспорты болып табылады, бұл экспорттаушы елдердің экономикалық дамуының баяулауына әкеледі.

Капиталдың шығуы экспорттаушы елде жұмыспен қамтылу деңгейіне әсер етеді, ал шетел капиталының қозғалысы төлем балансына кері әсерін тигізеді.

Капиталды импорттайтын елдер үшін оң нәтиже болуы мүмкін:

- капиталдың реттелетін импорты (капиталдың алушы елінің экономикалық өсуіне ықпал етеді);

- тартылған капитал (жаңа жұмыс орындарын жасайды);

- шетелдік капитал (жаңа технологиялар әкеледі);

- тиімді басқару (елдегі ғылыми-техникалық прогресті жеделдетуге ықпал етеді);

- капиталдың ағыны (алушы елдің төлем балансын жақсартуға көмектеседі).

Шетелдік капиталды тартудың теріс салдары бар:

- шетелдік капиталды ағыны жергілікті орын ауыстырады немесе оның әрекетсіздігінен пайдаланады және оны тиімді салалардан күшейтеді;

- капиталдың бақыланбайтын импорты қоршаған ортаны ластаумен қоса жүруі мүмкін;

- капиталдың импорты жиі өздерінің өмірлік циклінен өткен тауарлардың алушы елінің нарығына итермелеу, сондай-ақ анықталған нашар сапалық қасиеттерге байланысты тоқтатылуы;

- қарыз капиталының импорты елдің сыртқы қарызының ұлғаюына алып келеді;

- халықаралық корпорациялардың трансферттік бағаларын пайдалану салық алушылары мен кеден баждары бойынша алушы елдің жоғалтуына әкеледі.

Капиталдың қозғалысы, оны пайдалану келесі формаларда жүзеге асырылады:

- шығу көздеріне сәйкес, капитал әлемдік нарықта қозғалысы ресми және жеке болып бөлінеді.

Ресми (мемлекеттік) капитал – үкіметтің шешімі бойынша, сондай-ақ үкіметаралық ұйымдардың шешімі бойынша шет елге аударылған немесе шетелден алынған мемлекеттік бюджет қаражаты.

Ресми капиталдың көзі – мемлекеттік бюджет қаражаты, яғни салық төлеушілердің ақшасы.

Осылайша, мұндай капиталды шетелге беру туралы шешімді үкімет пен өкілді органдар (парламент) бірлесіп қабылдайды.

Капитал ағындарының осы категориясы барлық мемлекеттік қарыздар, несиелер, үкіметаралық келісімдер негізінде басқа елге бір ел берген көмек.

Ресми капитал, сондай-ақ, өздерінің мүшелерінің атынан халықаралық ұйымдармен басқарылады (ХВҚ қарыздары, Дүниежүзілік банк, БҰҰ бітімгершілік шығыстар және т.б.)

Жеке (мемлекеттік емес) капитал – жеке тұлғалардың, банктердің және басқа да мемлекеттік емес ұйымдардың, олардың басқарушы органдарының және олардың қауымдастықтарының шешімі бойынша шетелге немесе шетелден келген қаражаттары.

Бұл капиталдың шығу көзі мемлекеттік бюджетпен байланысты емес жеке фирмалардың қаражаты болып табылады.

Алайда, капиталдың халықаралық қозғалысы туралы шешімдер қабылдауда фирмалардың салыстырмалы автономиясына қарамастан, үкімет әдетте оны реттеуге және бақылауға құқылы.

Капитал ағындарының бұл категориясы жеке меншік фирмалармен шетелге капитал салу, сауда кредиттерін ұсыну және банкаралық несиелеуді қамтиды.

Қолдану сипаты бойынша бөледі.

Кәсіпкерлік капиталы – тікелей немесе жанама пайда алуға арналған өндіріске инвестицияланады.

Кредиттік капиталдың қозғалысы мемлекеттік немесе жеке көздерден халықаралық қарыз түрінде жүзеге асырылады. Жеке меншік капитал жиі жеке капитал ретінде пайдаланылады, несиелі капиталы пайыздық табысқа ие болып табылады.

Халықаралық деңгейде, мемлекеттік қаржылардың ресми капиталы көбінесе кредиттеу капиталы ретінде пайдаланылады.

Кәсіпорын капиталының қозғалысы шетелдерде, жеке тұлғалар, мемлекеттік кәсіпорындар немесе мемлекет шет елдерде қаражат салатын кезде жүзеге асырылады.

Халықаралық несиелі мемлекеттер, банктер, фирмалар, кейбір елдердің басқа заңды тұлғалары мен жеке тұлғалары үкіметтерге, банктерге, басқа елдердің фирмаларына берілген кредиттер. Халықаралық несиелі – бұл несиелі капиталының қозғалысы және тауарлық және валюталық қорларды қамтамасыз етумен байланысты халықаралық экономикалық қатынастар саласы.

Халықаралық несиелі көздері: капиталдан айналыста жүрген кәсіпорындардан, корпорациялардан уақытша шығару және ақша түрінде айналым жасау; банктер тартқан мемлекеттің және жеке

сектордың ақшалай қаржысы.

Халықаралық несиелер ішкі мемлекетаралық көші-қондан және дәстүрлі көздерді кеңейтуден бірнеше елдерден оларды тарту арқылы ерекшеленеді.

Банк несиелері әдетте импорттаушылардың да, экспорттаушылардың да қауіпсіздігімен қамтамасыз етіледі. Үлкен кредиттік ресурстарды жұмылдыру және тәуекелдерді бөлісу үшін банктік синдикаттар, консорциумдар және бассейндер кеңінен танымал. Олардың рөлі соңғы 20 жылда айтарлықтай өсті. Импортқа арналған банктік несиелер қабылдау нысаны бойынша ұсынылады – импорттаушы банк вексельді экспорттаушыға төлеуге келіседі.

Халықаралық қарыз қозғалысы

Халықаралық экономикалық қатынастарда несиелер капиталының қозғалысы халықаралық несиелер түрінде әрекет етеді. Оның негізгі қағидалары: қайтару; өзектілігі; төлем; қауіпсіздік; мақсатты таңба.

Банктер, мемлекеттер және несиелер берушілер, халықаралық кредиттік ұйымдар кредиторлар ретінде әрекет етуі мүмкін. Кредиттік капиталдың қолма-қол ақшасыз түрдегі қозғалысы әртүрлі кәсіпорындардың, корпорациялардың, мемлекеттік және муниципалдық бағалы қағаздардың облигациялары сияқты әр түрлі бағалы қағаздардың қозғалысымен байланысты.

Кредиттік капиталдың халықаралық қозғалысы кезінде халықаралық қарыз алу, несиелер, банктік салымдармен байланысты және тікелей портфельдік инвестициялармен, резервтік активтермен операцияларға жатқызылмайтын операцияларды түсіну керек. Халықаралық несиелер және қарыз алу - бұл халықаралық экономикалық қатынастардың субъектілерінің арасындағы өтімділік, мерзімділік және пайыздық төлемдер бойынша валюталық және тауар қорларын беруімен байланысты мемлекеттердің ұлттық шекарасынан тыс несиелер капиталының қозғалысы. Әрбір мемлекет капиталдың экспорттері және импорттері болып табылады. Халықаралық қарыз капиталдың айналымына барлық кезеңдерінде қатысады, оның бір түрінен екіншісіне ауысуына жол ашады (ақша - өндіріс, өндіріс - тауарларға және тауарға қайтадан қолма-қол ақша түрінде).

Тікелей және портфельдік инвестициялар

Тікелей инвестициялар – заңды тұлғалар шығарған корпоративтік құқықтар үшін жарғылық капиталдағы құндылықтарды инвестициялау. Тікелей инвестициялар инвестор мен компания арасындағы ұзақ мерзімді қарым-қатынасты орнатуды көздейді. Капиталға мұндай қатысу инвестордың оны дамытуға тұрақты ықпал етуін қамтамасыз етеді.

Инвесторлар шаруашылық субъектінің бақылау пакетіне (үлесіне) ие болса, тікелей инвестициялар деп саналады. Сондай-ақ, бақылау пакетінің құны акционерлердің (қатысушылардың) арасында акциялардың сандық бөлінуіне байланысты белгілі бір шектерде өзгеруі мүмкін.

Портфельдік инвестициялар – акцияларды, қарыздарды және туынды бағалы қағаздарды сатып алуды көздейтін белгілі инвестициялар. Сонымен бірге, инвестиция нысанасы кәсіпорынға бақылау жасамайды. Әдетте, портфельдік инвестициялар қаржы нарығындағы активтерді сатып алуды көздейді.

Тікелей инвестициялар:

- шетелдік инвестициялар (шетелдік инвестициялар),
- ел экономикасына инвестициялар.

Ал портфель және басқа инвестициялар активтер мен міндеттемелерден тұрады. Қаржы активтеріндегі операцияларға шетелдік бағалы қағаздарды (акцияларды, инвестициялық сертификаттарды, облигацияларды, туынды құралдарды және т.б.) сатып алу (сату) кіреді.

Тікелей инвестициялардың себептері мен құрамы

Тікелей инвестициялар басқа елдердің экономикаларына шетелдік инвестициялар сияқты себептермен жүзеге асырылады.

Қабылдаушы елдің басты артықшылығы оның капиталы, технологиясы, басқарушылық тәжірибесі және білікті жұмыс күшін қоса алғанда, оған қосымша ресурстар алу болып табылады. ТШИ ұлттық экономиканың дамуын ынталандырады, өнімнің және кірістің көлемін арттырады, экономикалық өсу мен дамуды жеделдетеді.

Донорлық елдер үшін ТШИ-ның негізгі пайдасы - табыстарды барынша арттыру, соның ішінде салық ставкаларын төмендету және үксас ішкі инвестициялармен салыстырғанда тәуекелдерді әртараптандыру.

Тікелей инвестициялар құрылымына мыналар кіреді:

- шетелге өз капиталын инвестициялайтын компаниялар;
- еншілес және тәуелді компаниялардағы филиалдар капиталы мен акциялардың үлесі.
- Пайданы қайта инвестициялау - дивидендтер ретінде таратылмаған және тікелей инвесторға берілмейтін шетелдік инвестициялармен кәсіпорынның кірісіне тікелей инвестордың үлесі.
- бір жағынан тікелей инвестор арасындағы және екінші жағынан - еншілес, ассоциацияланған және еншілес ұйымдар арасындағы қарыздар мен займдар түрінде капиталдың ішкі корпоративтік трансферттері.

Шетелдік инвестициялары бар кәсіпорынның нысаны болуы мүмкін.

- еншілес ұйым – тікелей инвестор - резидент еместің капиталдың 50 % -нан астамы иелік ететін кәсіпорын;

- қауымдасқан компания – тікелей инвестор - резидент еместің капиталдың 50 % -ынан аз иесі болатын кәсіпорын;

- филиал – толық инвесторға тиесілі кәсіпорын.

Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау

Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау:

- инвестициялық қызметтің заңнамалық кепілдігі;

- жеңілдіктер мен жеңілдіктер жүйесін құру;

- Қазақстан Республикасының инвесторларға өкілдік етуге уәкілетті жалғыз мемлекеттік органының болуы;

- Қазақстан Республикасының Үкіметі халықаралық ұйымдармен және Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерімен жасасқан келісімдерге сәйкес саяси және реттеуші тәуекелдерді жабу кепілдіктерін беру.

Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың мақсаты экономиканың басым секторларында тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді жеделдете дамытуды қамтамасыз ету үшін қолайлы инвестициялық климатты құру болып табылады.

Осы мақсатқа жету барысында Қазақстан Республикасы мынадай міндеттерді орындайды:

- жаңа технологияларды, озық технологияларды және ноу-хауды енгізу;

- ішкі нарықты жоғары сапалы тауарлармен және қызметтермен қанықтыру;

- отандық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау және ынталандыру;

- экспортқа бағытталған және импортты алмастыратын өндірістерді дамыту;

- Қазақстан Республикасының ресурстық базасын ұтымды және кешенді пайдалану;

- менеджменттің және маркетингтің заманауи әдістерін енгізу;

- жаңа жұмыс орындарын құру;

- жергілікті кадрларға үздіксіз оқыту жүйесін енгізу, олардың біліктілігін арттыру;

- өндірісті жандандыруды қамтамасыз ету;

- табиғи органы жақсарту.

Шетелдік тікелей инвестициялар және халықаралық компаниялар

Шетелдік тікелей инвестициялар - бұл инвестордың басқа елдегі

алушы компаниялардың іскерлік операцияларын бақылауын қамтамасыз ететін инвестициялар, бұл алушы компанияны басқаруға немесе басқа активтеріне тікелей бақылауды білдіреді.

Тікелей бақылау – компанияның басқаруға тиімді қатысу мүмкіндігін беретін компанияға иелік ету. Компанияны тиімді басқару үшін қажетті үлестің мөлшері әртүрлі елдерде (Германия мен Ұлыбританияда 20 % -дан астам, Ресейде, Қазақстанда, сондай-ақ бірқатар басқа елдерде 10 % -дан астам) заңмен белгіленеді. Бақылау технологияларды, ноу-хау, лицензиялық келісімдер арқылы материалдық жеткізілімдерді басқару, басқару келісімдері, кредиттік ресурстар арқылы бақылау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Халықаралық бизнес субъектілері және интернационалдандыру процестері - кәсіпорындар (компаниялар) болып табылады

Халықаралық коммерциялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындарды белгілеу үшін (туған ел шеңберінен шығатын іс-шаралар) түрлі анықтамалар қолданылады:

Халықаралық компания (ХК, халықаралық компания) – жеке тұлғалармен, жеке компаниялармен және / немесе шет елдердің үкіметтік ұйымдарымен коммерциялық мәмілелерді жасау негізінде өз бизнесін жүргізетін кез-келген ұйым.

Көпұлтты корпорация (КҰК, multinational corporation – MNC немесе multinational enterprise – MNE) БҰҰ анықтамасына сәйкес, ол негізделген елден тыс қызметтерді ұсыну үшін өндірістік объектілерді немесе құрылыстарды басқаратын немесе бақылайтын кәсіпорын. Кейбір авторлар КҰКні әртүрлі елдердің иелеріне тиесілі кәсіпорын ретінде түсінеді (ABB, DaimlerChrysler). Дегенмен, КҰК-ның айрықша ерекшелігі - тікелей шетелдік инвестицияларды жүзеге асыру.

Transnational Corporation, TNC (трансұлттық корпорация, TNC) түрлі елдерде орналасқан, бірақ бір елдің азаматтарына тиесілі (мысалы, Форд).

Дегенмен, КҰК және ТҰК сияқты сыртқы нарықты іздестіруде және өндірісті орналастыруда, сондай-ақ компанияның ішкі және шетелдегі жұмысын қамтамасыз ететін интеграцияланған ғаламдық бизнес философиясын халықаралық тәсілмен пайдаланады.

Кейде халықаралық бизнеспен айналысатын компания анықтамасы интернационализациялау стратегиясына: халықаралық, ғаламдық, трансұлттық немесе көпұлтты (көпмақсатты) стратегиясына сәйкес келеді. Осы классификацияға сәйкес, халықаралық компаниялар негізінен экспорттық-импорттық операциялармен айналысады. Ғаламдық (жаһандық компания) – әртүрлі елдерде жүргізілетін экономикалық қызметті біріктіретін

компаниялар; мысалы, әр түрлі елдердегі бір өнімге арналған бөліктерді шығарады. Көпұлтты (көп жақты) (көпжоспарлы компания) - әр елде операцияларды жүргізуге тәуелсіздік дәрежесін арттыратын компания. Ал ғаламдық өнімді бейімдеуге қабілетті трансұлттық компанияларға жекелеген елдердің нарықтарына жағдай жасайды.

Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар

Шетелдік инвестициялар әр мемлекеттің экономикасында маңызды рөл атқарады. 12 жылдан астам (2005 жылдан 2016 жылға дейін) Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) жалпы ағыны 2,6 есе немесе 160,7 % -ға артты. 2005 жылдан 2012 жылға дейін өсудің жалпы үрдісіне қарамастан, 2013 жылдан 2015 жылға дейін төмендеу байқалды. Егер 2013 жылы төмендеу 16,6 %, 2014 жылы 1,5 % деңгейінде болса, 2015 жылы шетелдік тікелей инвестициялардың жалпы ағыны 37,8 % рекордтық төмендеген. Бұл әлсіреу энергия көздері мен металдарға әлемдік бағалардың төмендеуімен, сондай-ақ әлемдегі геосаяси тұрақсыздықтың төмендеуімен байланысты.

2016 жылы жағдай едәуір жақсарып, тікелей шетелдік инвестициялардың келуі 39,9 % -ға немесе 5,9 млрд. долларға артып, 2015 жылдың соңына қарай 14,8 млрд. АҚШ долларына қарсы 20,6 млрд. АҚШ долларын құрады. 2017 жылдың бірінші тоқсанында тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағыны 5,4 млрд. долларды құрады.

2015-2016 жылдардағы Қазақстанға тікелей инвестициялар бойынша көшбасшылар Голландия, АҚШ, Швейцария және Франция болып табылады.

2016 жылдың соңында тікелей шетелдік инвесторлардан Қазақстанға тікелей инвестициялардың жалпы ағыны негізінен кен өндіру өнеркәсібі мен карьерлерді (34,3 %), кәсіби, ғылыми-техникалық қызметті (23,6 %) және өндеуші өнеркәсіпті (18,4 %) жіберуге бағытталған шаруашылық қызметтің басқа түрлері – 23,7 %.

Қорытындылай келе, айта кету керек, 2005 жылдан 2016 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлеміне шамамен 243 млрд. болды. Бұл қолайлы инвестициялық ахуалдың арқасында мүмкін болды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі қолайлы инвестициялық ахуалды, оның ішінде экономиканың басым секторларында ынталандырудың және преференциялардың жаңа пакетін қоса, мынадай теңдесі жоқ шараларды жүзеге асырады:

- кедендік баждардан босату;
- негізгі құралдар құнының 30 % -ына дейін табиғи гранттар;
- 53 ел үшін визасыз кіру;

- шетелдік жұмыс күшін тартуға рұқсат;
- ҚҚС-нан босату;
- инвестициялық шығындардың 30 % дейін өтеу;
- жасалған келісімдердің тұрақтылығын Қазақстан Республикасының заңнамасында мүмкін болатын өзгерістермен қамтамасыз ету;

- инвестордың құқықтарын сенімді қорғау;
- арнайы экономикалық аймақтардағы (ЕЭА) артықшылықтар;
- отандық өңделген тауарларды экспорттаумен байланысты шығыстардың 50 % дейін өтеу.

Сонымен қатар, KAZNEX INVEST-тің маңызды құралдарының бірі – бүкіл әлем бойынша, атап айтқанда АҚШ, Қытай, Германия, Түркия, Біріккен Араб Әмірлігі мен Ресей сияқты елдерде өз өкілдері арқылы Қазақстанда жұмыс істеу үшін инвестициялық және ірі халықаралық компанияларды тарту.

Осы елдердің әрқайсысының өкілдерінің қызметі тек осы елмен шектелмейді, бірақ бүкіл аймаққа таралады. Әрбір өкіл келесі аймақты қамтиды.

- Германия - Еуропалық Одақ, Норвегия және Швейцария;
- АҚШ – Солтүстік және Оңтүстік Америка;
- Парсы шығанағынан басқа Түркия – Кавказ және Таяу Шығыс;
- БАӘ – Парсы шығанағы мен Иран елдері.

Бұл өкілдердің негізгі міндеттері келесідей болады:

- Қазақстан Республикасының басым секторларында жұмыс істейтін Орталық Азиядағы инвестициялық әлеуеті бар шетелдік инвесторларды анықтау;

- үкіметтік, үкіметтік емес және корпоративтік сектор компанияларымен іскерлік байланыстарды орнату;

- инвестициялық жобаларды іске асыру үшін инвестицияларды және технологияларды тарту, оның ішінде халықаралық экономикалық және қаржылық ұйымдар ұсынатын қаржы ресурстарын тарту үшін шетел компанияларымен жүйелі жұмыс жүргізу;

- өз елдерінде әлеуетті инвесторларға ақпарат және кеңес беру;

- әлеуетті инвесторлардың Қазақстан Республикасына баруын ұйымдастыру.

Портфельдік инвестициялардың себептері мен түрлері

Халықаралық портфельдік инвестициялар түрлері (бағалы қағаздардың түрі және төлем балансының құрылымы бойынша):

- акционерлік бағалы қағаздар – акциялар, АДҚ (американдық депозитарлық колхаттар - АҚШ банктерінде сақталатын шетелдік акциялар бойынша түсімдер), капиталға қатысуды қамтамасыз ету;

- борыштық бағалы қағаздар - облигациялар, ақша нарығының құралдары және қарызгердің борышқордан және вексельдерден қарызды алу құқығын растайтын, олардың ұстаушысына кепілдік берілген тіркелген ақшалай табысқа немесе шартта анықталған айнымалы ақшалай табыстың сөзсіз құқығын беретін растайтын қаржы туындылары;

- ақша нарығының құралдары - қолма-қол ақша құралдары (қазынашылық вексельдер, депозит сертификаттары, банк акцентілері және т.б.), олардың ұстаушысына кепілдік берілген тіркелген ақшалай кірістерге белгілі бір мерзімге сөзсіз құқығы беріліп, нарықта сатылатын дисконт бойынша, оның сомасы пайыздық мөлшерлемен байланысты және өтеу мерзімі қалған уақыт;

- туынды қаржы құралдарында - нарықтық бағаға ие және бастапқы бағалы қағаздарды сатуға немесе сатып алуға құқық иесінің құқығын куәландыратын туынды қаржы құралдары (опциондар, фьючерстер, варранттар, своптар).

Портфельдік инвестициялардың себептері:

- капиталға елде және осындай бағалы қағаздарға орналастыруға деген ұмтылыс, ол максималды пайданы тәуекелдің қолайлы деңгейіне жеткізеді

- күрделі салымдар тәуекелдерін диверсификациялау және алыпсатарлық табыс алу ниеті

- ақшаны инфляциядан қорғауға ұмтылу

Қазіргі жағдайдағы портфельдік инвестициялардың рөлі.

Портфельдік, инвестициялар бағалы қағаздарға инвестиция деп аталады, бұл инвестициялар қоғамның әл-ауқатын жақсарту, оның байлығын арттыру, өндірісті дамытуды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Инфляция тұрғысынан табысты инвестициялық басқару, салық ставкаларының тұрақсыздығы, белгісіздік және инвестициялардың тәуекелділігі бағалау мен болжаудың арнайы әдістерін пайдалануды талап етеді.

Қазіргі уақытта инвестициялардың ең үлкен үлесі осындай тұрақты және тамақ өнеркәсібі және көлік секілді салаларға жылдам қайтаруға қабілетті. Көптеген инвесторлар жылжымайтын мүлік депозитін артық көреді. Бұл, әрине, ақша үнемдеуге көмектеседі, бірақ тұтастай алғанда өндірістің дамуына ықпал етпейді.

Әлемдік капитал нарығында «портфолио» инвестициялар дамыған елдерде қалыпты жұмыс істейтін бағалы қағаздар нарығы болып табылады, олардың құндылықтары халықаралық қор нарығында жалпы танылған және елеулі болып табылады және

инвесторлар өздері үшін үлкен тәуекелсіз ақша жұмсайды. Бұл, ең алдымен, халықаралық ұйымдардың, қаржы-несие ұйымдарының, ТҮК және жоғары дамыған елдердің шетелдік гиганты бағалы қағаздар портфолиосы. Мұнда Қазақстан Республикасындағы «портфельдік» инвестициялардың маңыздылығын атап өту керек. Өкінішке орай, шетелдік инвесторлардың «портфельдік» инвестицияларды Қазақстанға инвестициялау перспективасы тартылмағандықтан, республикадағы шетелдік инвестициялардың осы формасы әлі күнге дейін дұрыс қолданылмады. Бұл Қазақстан Республикасының экономикасындағы қазіргі жағдайға тән бірқатар теріс факторлардың болуына байланысты.

Республикадағы «портфельдік» инвестициялардың ағынына кедергі келтіретін маңызды фактор - Қазақстанда осы салаға осындай инвестицияларды тартуға нақты негіз қалайтын қалыпты жұмыс істейтін бағалы қағаздар нарығының жоқтығы. Әлемдік капитал нарығында қазақстандық еурооблигациялардың сәтті дебютіне қарамастан (олар 1996 жылы желтоқсанда Амстердамда шығарылған) және Қазақстан халықаралық бағалы қағаздар нарығындағы интеграцияны дамытуда алғашқы табысты кадамы болғанымен, республиканың ішкі қор нарығы аз дамыған.

Ол салыстырмалы түрде төмен деңгейде жұмыс істейді және әлі де жаһандық қор нарығында танылмайды.

Халықаралық қарыздарды алу және беру

Қазіргі уақытта өндірістік және коммерциялық қызметтің ауқымдылығы мен күрделілігіне байланысты, қосымша қаражаттың көп мөлшерін тартуға, яғни қарыз капиталын тартуға деген қажеттілік бар. Халықаралық экономикалық қатынастарда несие капиталының қозғалысы халықаралық несие түрінде әрекет етеді. Оның негізгі қағидаттары: өтеу, жеделдік, қауіпсіздік, табыстылық және нысаналы сипат болып табылады.

Мемлекетаралық деңгейде несие беру қажеттілігі халықаралық төлемдердің теріс сальдосын жабу қажеттілігіне байланысты туындайды.

Халықаралық несие – бір елден екіншісіне несие капиталының қозғалысы.

Кредиттік капиталдың бөлінуі корреспондент банктер арқылы жүзеге асырылады.

Жіктеменің негізіне байланысты халықаралық несие:

Кредиттер - несие берушіден белгілі бір кезеңде тікелей қарыз алу. Кредиторлар мен қарыз алушылар әртүрлі елдердің үкіметтері, банктер, халықаралық экономикалық ұйымдар, жеке фирмалар және

т.б. болуы мүмкін. Кредиттерге саудалық қаржыландыру несиелері, ипотекалық несиелер, ХВҚ қарыздары және т.б. кіреді.

Сауда несиесі – тауарлар мен қызмет көрсетулермен мәмілелер жасасу кезінде жеткізушілер мен сатып алушылармен тікелей кредиттеуден туындайтын талаптар мен міндеттемелер, сондай-ақ мұндай мәмілелерге байланысты жұмыстарды жүргізу үшін аванстық төлемдер.

Сауда несиесі, әдетте, елдер арасындағы тауарлар мен қызметтер айналымын жеделдету және жеңілдету үшін қысқа мерзімге беріледі. Екі мемлекет пен жеке ұйымдар да қамтамасыз етілуі мүмкін.

Депозит – банктердің шоттарында және олардың қарамағында орналасқан депозитордың қолма-қол ақшалары немесе бағалы қағаздары, бірақ салымшыға қолма-қол ақшамен және пайыздармен қамтамасыз етілген жағдайда.

Қатысты несиелер – несие келісімінде бекітілген қатаң мақсатқа сай. Оларға, мысалы, нақты объектілерді салуға арналған инвестициялық несиелер кіреді. Ұқсас несиелер мемлекеттік және жеке болуы мүмкін.

Қаржылық несиелер нысаналы болып табылмайды және қарыз алушының қалауы бойынша пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, төлем балансының тапшылығын жабу, сыртқы қарыздарды төлеу, тауарларды сатып алу және т.б. Олар мемлекеттік немесе жеке болуы мүмкін.

Кепілдендірілген – жылжымайтын мүлікпен, тауарлық құжаттармен, вексельдермен, бағалы қағаздармен қамтамасыз етілген қарыздар.

Бланкілік – қарыздар бойынша берешек (вексель).

Ақшалай қаражат – шотқа түседі және борышқордың иелігінде.

Қолма-қол ақшасыз нысанда – депозит сертификаттары, вексельдер және т.б.

Халықаралық несие мынадай функцияларды орындайды:

- елдердің арасындағы несиелік капиталды қайта бөлу, оның көмегі арқылы оның мөлшерлемесі төмен елдерге капиталдың түсуі, оны түзетуге және орташа табысқа қол жеткізуге ықпал етеді;

- халықаралық экономикалық қатынастар саласында таратудың шығындарын үнемдеу, алтынды вексель, чек, банк аударымдары, депозит сертификаттары, электрондық ақша, сондай-ақ SDR және ауыр ұлттық валюталар сияқты айналыстағы құралдармен әлемдік ақша ретінде ауыстыру арқылы;

- капиталдың шоғырлануын және орталықтандыруды жеделдету: біріншіден, пайда мен капиталдандыру үдерісін жеделдету нәтижесінде шетел капиталын тарту есебінен қосымша трансферттер

алу, екіншіден, трансұлттық банктерді құру, үшіншіден, ірі кәсіпорындарға жеңілдікті халықаралық кредиттер беру арқылы;

- ел экономикасын реттеу - шетелдік инвестицияларды тарту және, ең алдымен, халықаралық ақша-кредит және аймақтық ұйымдардың капиталы, ол ЖҰӨ өсуіне және оны бөлуіне ықпал етеді.

Халықаралық қарыздың шарттарына несие валютасы және төлем валютасы, сома, мерзімді, пайдалану және өтеу мерзімдері, құн, қауіпсіздік түрі және тәуекелдерден сақтандыру әдісі кіреді.

Халықаралық несие алу үшін оның қай валютада ұсынылатыны маңызды, себебі оның тұрақсыздығы несие берушіні жоғалтуға әкеледі. Кредит валютасын таңдау бірнеше факторларға, соның ішінде оның тұрақтылығының дәрежесіне, пайыздық мөлшерлемелердің деңгейіне, халықаралық төлемдер тәжірибесіне (мысалы, мұнай жеткізуге арналған келісімшарттар әдетте АҚШ долларында), инфляция деңгейіне және айырбас бағамының динамикасына және т.б. әсер етеді валюталық бірліктер, еуро валюталары (1950 жылдың соңынан бастап), халықаралық валюта бірліктері. Төлем валютасы несие валютасына сәйкес келмейді. Мысалы, несие берушінің валютасында берілген жеңілдікті несиелер қарыз алушының валютасымен немесе елдің дәстүрлі экспорттық тауарларымен өтеледі.

Халықаралық несие мерзімі бірқатар факторларға байланысты:

- қарыз мақсаты;
- ұқсас қарыздардың ұсынысы мен сұранысының қатынасы;
- шарттың көлемі;
- ұлттық заңнама;
- дәстүрлі кредиттеу тәжірибесі;
- мемлекетаралық келісімдер.

Кредит мерзімі әлемдік нарықтарда бәсекелестіктің маңызды құралы болып табылады. Қарыздың тиімділігін анықтау үшін толық және орташа мерзімдерде айырмашылық бар.

Толық мерзім қарызды түпкілікті өтеуге дейін қолданған сәттен бастап есептеледі. Оған берілген несиені пайдалану мерзімі, жеңілдікті кезең - пайдаланылған қарызды өтеу мерзімін кейінге қалдыру кезеңі, сондай-ақ негізгі қарызды өтеу және пайыздар төленетін кезең жатады.

Сұрақтар:

- 1 Капиталдың халықаралық миграциясы дегеніміз?
- 2 Халықаралық капитал қозғалысының қандай формалары бар?
- 3 Жаһандық инвестициялардың көзі қандай?
- 4 Қандай жағдайда ел капиталдың экспорттері

(импорттаушысы) ретінде әрекет етеді?

5 Халықаралық капитал қозғалысының экономикалық әсері қандай?

6 Халықаралық капитал нарығы дегеніміз не?

1-тапсырма – Халықаралық капитал қозғалысы және оның нысандары

1 Анықтау	
2 МДК формалары	
3 Себептері	

2-тапсырма – Бір-бірімен салыстырыңыз

	Шетелдік инвестициялар	Тікелей Портфельдік инвестициялар
1. Анықтау		
2. Себептер		
3. Форма мен түрлері		
4. Эффект		
5. Ереже		

3-тапсырма – Күрделі ағынның екі түрін салыстыру.

Кәсіпкерлік капитал	Қарыз капиталы
1.	1.
2.	2.
3.	3.

4-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдердің сөздігін жасаңыз.

1 Халықаралық капитал қозғалысы

2 Тікелей инвестициялар

3 Портфельдік инвестициялар

4 Негіздеу елі

5 Қабылдаушы ел

6 Капиталдың безінуі

7 Кәсіпкерлік капитал

8 Қарыз капиталы

9 Еншілес ұйым

10 Қауымдасқан компания

11 Филиал

12 Тікелей инвестор

13 Халықаралық корпорация

14 ТНК

15 МНК

16 Трансферттік бағалар

17 Халықаралық қарыз алу және несиелендіру

Сөздік:

Капиталдың халықаралық қозғалысы -- заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың бір елдің басқа елдерге тиесілі капиталды (табыс) табуға, сыртқы экономикалық қызметтегі позицияларын нығайтуға, нарықтарға және ресурстарға қарсы күресуге аудару.

Ресми (мемлекеттік) капитал – үкіметтің шешімі бойынша, сондай-ақ үкіметаралық ұйымдардың шешімі бойынша шет елге аударылған немесе шетелден алынған мемлекеттік бюджет қаражаты.

Жеке (мемлекеттік емес) капитал – жеке тұлғалардың, банктердің және басқа да мемлекеттік емес ұйымдардың, олардың басқарушы органдарының және олардың қауымдастықтарының шешімі бойынша шетелге немесе шетелден келген қаражаттары.

Кәсіпкерлік капиталы - пайда табу мақсатында өндіріске тікелей немесе жанама инвестицияның салынуы

Қарыз капиталы – Пайыздар алу үшін берілетін қарыз түрі.

Халықаралық несие мемлекеттер, банктер, фирмалар, кейбір елдердің басқа заңды тұлғалары мен жеке тұлғалары үкіметтерге, банктерге, басқа елдердің фирмаларына берілген кредиттер.

Тікелей инвестициялар – заңды тұлғалар шығарған корпоративтік құқықтар үшін жарғылық капиталдағы құндылықтарды инвестициялау.

Портфельдік инвестициялар – акцияларды, қарыздарды және туынды бағалы қағаздарды сатып алуды көздейтін белгілі инвестициялар.

Шетелдік тікелей инвестициялар – бұл инвестордың басқа елдегі алушы компаниялардың іскерлік операцияларын бақылауын қамтамасыз ететін инвестициялар, бұл алушы компанияны басқаруға немесе басқа активтеріне тікелей бақылауды білдіреді.

Тікелей бақылау – компанияның басқаруға тиімді қатысу мүмкіндігін беретін компанияға иелік ету.

4.2 Халықаралық еңбек мобильділігі

Еңбек көші-қоны туралы түсінік. Иммиграция. Эмиграция. Резмиграция. Көші-қон сальдосы. «Мидың ағуы». Халықаралық еңбек мобильдігінің ауқымы мен бағыттары. Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қон процестері. Көші-қонның экономикалық әсері.

Еңбек көші-қонын мемлекеттік реттеу: көші-қонды бақылау

тетіктері. Эмиграция және иммиграцияны реттеу. Тасымалдауды ынталандыру. Еңбек ұтқырлығын реттеудегі халықаралық ұйымдардың құны.

Көші-қоны жұмыс күші немесе еңбек көш қоны - басқа елдерге жұмыс іздейтін қызметкерлердің қозғалысы.

Еңбек көші-қоны - белгілі бір аумақтардың шекаралары бойындағы еңбекке жарамды тұрғындардың тұрғылықты жерін мәңгілікке немесе қысқа мерзімге ауыстыруымен қозғалысы. Еңбек көші-қоны қоғамның және жеке тұлғаның өміріндегі экономикалық және әлеуметтік функцияларды орындайтын күрделі процесс. Ол географиялық бөлінген (елдер, континенттер, өңірлер бойынша өңірлер бойынша) табиғи ресурстар мен өндіріс құралдарын еңбек ресурстарымен байланыстырады; халықтың жағдайы және т.б. Халықаралық еңбек көші-қоны - тұрғылықты жері өзгерген кездегі еңбек ресурстарының мемлекетаралық қозғалысы. Ол екі қарама-қарсы құбылысты қамтиды: эмиграция және иммиграция. Көшіп-қон - бұл елдегі халықтың кетуі, иммиграция басқа елдердің тұрғындарының белгілі бір елдің аумағына кіруі. Бұл көп бағытты еңбек ағымдары ұқсас елдерді мемлекет пен аймақтар деңгейінде біріктіретін халықаралық еңбек нарығын құрайды. Еңбек көші-қоны - халықаралық еңбек нарығының болуы. Қайта көшіп келу - көшіп келушіні бастапқы елге қайтару, көшіп келу.

Көші-қон балансы - елден иммиграция мен елге көшу арасындағы айырмашылық.

«Ми ағызу» - жоғары білікті кадрлардың халықаралық көші-қоны.

Халықаралық еңбек мобильділігінің ауқымы және бағыттары

XXI ғасырдың басында халықаралық еңбек көші-қоны заманауи әлемдік экономикадағы өндірістік факторлардың халықаралық ұтқырлығының жалпы ұлғаюын көрсететін елеулі пропорцияға ие болды.

Барлық елдер дерлік жұмысшылардың жаһандық көші-қон процесіне қатысады. Өндірістің ең маңызды факторы болып табылатын еңбек әлеуеті өз кезегінде тек ұлттық экономиканың ішінде ғана емес, сондай-ақ халықаралық экономика ауқымында да тиімді қолдануға ұмтылады. Экономикалық себептерге мыналар жатады: экономикалық және, атап айтқанда, жеке елдердің өнеркәсіптік даму деңгейіндегі айырмашылықтар (практикалық тәжірибе көрсеткендей, еңбек көші-қоны, негізінен, өмір сүру деңгейі төмен елдерден жоғары елдерге дейін); ұлттық жалақы дифференциалының болуы; кейбір

елдерде органикалық жұмыссыздықтың, ең алдымен, дамымаған жағдайда болуы; халықаралық капитал қозғалысы және халықаралық корпорациялардың жұмысы.

Халықаралық еңбек миграциясы келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

1 Дамушы елдерден дамыған елдерге дейін. Өнеркәсіптік дамыған елдерде дамушы елдерге қарағанда өмір сүрудің жоғары деңгейі. Бұл халықаралық еңбек көші-қонының негізгі себептерінің бірі. Дамыған елдерде, басқа елдердегідей, жергілікті тұрғындар тұрғысынан беделді емес жұмыс орындары бар, алайда қалыпты өндіріс процесі мүмкін емес. Бұл орындарды әдетте шетелдік жұмыс күшін тартады. Мысалы, Францияда иммигранттар құрылыста жұмыс істейтіндердің 25%, автомобиль өнеркәсібінде - 1/3. Бельгияда шетелдік жұмыс күшін барлық жергілікті шахтерлердің жартысы, ал Швейцарияда құрылысшылардың 40% -ы құрайды. Бұдан басқа, дамушы елдерден жоғары білікті мамандарға («ми дренаж») дейін халықаралық еңбек миграциясы үлкен пропорцияға ие болды. Бұл фактор, бір жағынан, дамушы елдердің экономикалық дамуына жағымсыз әсер етеді, екінші жағынан, индустриалды елдердің экономикасына оң әсер етеді, бұл жоғары білікті мамандарды даярлау үшін қажетті мемлекеттік қаражаттың бір бөлігін үнемдеуге мүмкіндік береді.

2 Дамыған елдер арасында. Өнеркәсіптік дамыған елдердің шеңберінде жұмыс істейтін халықаралық еңбек миграциясы экономикалық емес қарағанда экономикалық емес себептерге байланысты. Бұл жағдайда халықаралық еңбек көші-қоны, мысалы, кәсіптік өсуді қамтамасыз ету, мансапқа жету мүмкіндігі, басқа елдегі беделді компанияға қатысу мүмкіндігімен байланысты. Еуропалық Одақ елдеріндегі еңбек көші-қоны ерекше атап көрсетіледі. Еуропалық одақ 1993 жылғы 1 қаңтардан бастап өзін бірыңғай нарық кеңістігі деп жариялағандықтан, оның шекарасында ортақ еңбек нарығы дамып келеді. Бұл ЕО мүше елдерінің тұрғындары жұмысқа орналасу үшін елден елге еркін жүре алады дегенді білдіреді.

3 Дамушы елдерден дамушы елдерге дейін. Бұл жағдайда, білікті мамандар дамушы елдерде үкіметке немесе жеке фирмаларға шақыру бойынша жұмысқа шығады.

4 Дамушы елдер арасында. Бұл жағдайда халықаралық еңбек көші-қонының негізгі себебі - өмір сүру деңгейінің артуы. Дамушы елдер арасындағы халықаралық еңбек миграциясы негізінен Оңтүстік-Шығыс Азияның (Оңтүстік Корея, Тайвань, Сингапур, Гонконг) және мұнай экспорттаушы елдердің (Біріккен Араб Әмірліктері, Катар,

Оман, Сауд Арабиясы, Кувейт) жаңадан дамыған елдерінің арасында жүзеге асырылады, екінші жағынан дамушы елдер.

Көші-қонның экономикалық әсері.

Халықаралық еңбек миграциясы эмиграция елі үшін де, жұмысшылардың кетуіне де, иммигранттар ағыны бар елге де елеулі және бір мәнді экономикалық және әлеуметтік салдарға әкеп соғады.

Елдер арасындағы еңбек көші-қонын тудыратын басты фактор еңбекақының айырмашылығы болып табылады және осы негізде еңбек нарығының жұмыс істеуі үшін еңбек көші-қонының таза экономикалық салдарын қарастырамыз.

Эмиграцияның әсерлерін бөлу:

- оң әсерлер:

1 Экспорттаушы мемлекеттің кірістерінің өсуі - шетелден келген эмигранттарға беру; - шетелде жұмысқа орналасатын фирмаларға салынатын салықтар; - қоныс аударушылардың өз елінің экономикасына тікелей және жанама инвестициялары; - басқа елдердің эмигранттарына арналған білім беру, денсаулық сақтау және басқа да әлеуметтік шығындарға жұмсалатын шығындарды төмендету;

2 Табыстың ағыны кумулятивтік ЖҰӨ-ні арттырады және төлем балансына оң әсер етеді;

3 Көші-қон еңбекке қабілетті елдердің экономикасына жағымды әсер етеді, өйткені шетелде жұмыс істемейтіндердің жұмыссыздық ауқымын төмендетеді.

- теріс әсерлері:

1 Жоғары білікті жұмыс күшінің азаюы экспорттаушы елдердің технологиялық әлеуетін, олардың жалпы ғылыми және мәдени деңгейін төмендетуге әкеледі;

2 Эмиграция елінде таза шығындар мемлекеттік қаржы есебінен жүзеге асырылады еңбекке жарамды көшіп келушілер басқа елде салық төлейді;

3 «Ми ағызу» дамушы елдер мен өтпелі экономикасы бар елдер үшін аса маңызды мәселе болып табылады, себебі бұл елдердің экономикалық дамуына кедергі келтіретін ғылыми, техникалық және зияткерлік әлеуеттің төмендеуіне әкеледі.

Халықтың көші-қоны көне заманнан бері орын алды. Көші-қон ағындарының бағыттары үнемі өзгеріп отырады. Қазіргі уақытта еңбек көші-қонында 4 ауырлық күші байқалады.

АҚШ, Канада және Австралия. Бұл жағдайда жоғары білікті мамандарға артықшылық беріледі.

Батыс Еуропа - көші-қон аз дамыған Еуропа елдерінен дамыған

елдерге, Африканың, Таяу Шығыстағы және социалистік соғыстан кейінгі елдерден кездеседі.

Таяу Шығыстағы мұнай өндіретін елдер - араб елдерінің мигранттары.

Жаңа дамыған елдер - аз дамыған елдерден Оңтүстік-Шығыс Азия.

Көші-қонның сандық көрсеткіштерін бағалау қоныс аудару балансын қамтиды – бұл елден көшіп келу мен оған көшу.

Төлем балансында келесі сандық көрсеткіштер тіркеледі:

- Еңбекке ақы төлеу, қызметкерлерге төлемдер - резидент еместердің жалақысы және олар үшін сақтандыру және басқа қорлардағы тұрғындар үшін төлемдер.

- Мигранттардың қозғалысы олармен бірге басқа елге көшіп жүрген мигранттарға тиесілі мүлік құнының ақшалық эквиваленті болып табылады. Жылжымайтын мүлікті экспорттау тауарларды экспорттау кезінде орын алады, яғни, мигранттардың қозғалысы осы экспортқа төлем сияқты.

- Қызметкерлерге аударымдар – ақшаны және тауарларды мигранттардың өздерінің Отанына бағаланған құны бойынша аудару.

Бірінші мақалада резидент еместердің табысы, екіншісі және үшінші тұрғындары жатады. Сондықтан 2 және 3-баптар «Жеке төленбеген жеке аударымдар» тобына мигранттармен тасымалданатын мүліктің бағаланған ақшалай құны және кейінгі отанына орай топтастырылған.

Төлем балансында осы баптардың барлығы ағымдағы операциялардың балансына жатады. Ақшалай қаражаттардың осы ағындарының масштабы ауқымды, тікелей шетелдік инвестицияларға теңестіріледі.

Әр уақытта жеке мемлекеттерде көші-қон ағындарын реттеуге арналған эпизодтық шаралар жүргізілді - олар көтерілістерге, қылмыскерлерге, колонистерге қалыңдықты алып тастады, немесе өнеркәсіп қызметкерлерінің эмиграциясына тыйым салды.

Көші-қонды мемлекеттік реттеудің құрылуы жиырмасыншы ғасырдың алғашқы онжылдықтарында, көшіп-қону туралы қатаң заңнама құрылғаннан кейін және көші-қонды реттейтін халықаралық келісімдер жасала бастаған. Бұл заң үнемі дамып келеді. Дегенмен бүгінгі күні олар жаһандық деңгейде біріктірілмеген болса, көптеген елдердің иммиграциялық заңдарында бірқатар жалпы белгілерді бөліп алуға болады.

1 Иммигранттарға елге кіру үшін сандық квотаны бекіту. Бекітілген квота шеңберінде иммигранттарды іріктеу жүргізіледі - бұл

ел үшін қажет. Бұл бірқатар критерийлерді қолданады. Артықшылықтары - бұл адами капиталы бар адамдар - сирек кәсіптер өкілдері, әлемге әйгілі мамандар, жаңа перспективалы салалар үшін жоғары білікті мамандар. Бұл жеңілдіктер, сондай-ақ қаржы капиталы бар адамдар - қабылдаушы елге инвестиция салатын кәсіпкерлер. Географиялық және ұлттық басымдықтар - белгілі бір елдің немесе белгілі бір ұлттың тұлғаларының квотасы. Кейбір дамыған елдерде жұмыс істейтін қызметкерлер жұмыс істейді, олар ең төменгі жалақыға дайын, ауыр, зиянды және нашар жұмыс, жергілікті халық бас тартады.

Сонымен қатар, белгілі бір шектеулер болуы мүмкін - біліктілік деңгейі мен мамандығы бойынша тәжірибе, жеке сипаттағы шектеулер - денсаулыққа, жасына, иммигранттардың әлеуметтік және саяси имиджіне.

2 Бірақ елде болу кезеңін белгілемесеңіз, квота олардың мағынасын жоғалтады. Сондықтан, көптеген елдердің заңнамасының басқа ерекшелігі - қабылдаушы елде мигранттардың болу ұзақтығын бақылау. Бұл мағынада ең жақсы нұсқау - бұл айналу, бірақ қол жеткізу қиын, өйткені мигранттар әдетте қабылдаушы елде тіркеледі.

Елге кіру тәртібі қайта қоныс аударуды ынталандыру шаралары - иммигранттарды өз Отанына қайтару. Келесі көшіру шаралары қолданылады.

Реэмиграцияны материалдық ынталандыру - ерікті түрде үйге қайтару үшін төленетін төлем. Пайда алу фактісі мигрант қабылдаушы елге қайта кіру құқығынан автоматты түрде айырылады.

Мигранттардың оқу бағдарламалары. Қабылдаушы елде біліктілігін арттыру үйде жоғары ақы төленетін жұмыс орындарын табуға мүмкіндік береді деп болжануда.

Жаппай қоныс аудару елдеріне экономикалық көмек көрсету, жаңа кәсіпорындар құру, қайта қоныс аударушылар үшін жаңа жұмыс орындары.

Көші-қон процестерін халықаралық реттеу:

- Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ).

- Халықаралық көші-қон ұйымы (ХМҰ).

- Біріккен Ұлттар Ұйымының босқындар ісі жөніндегі жоғарғы комиссар басқармасы.

- ЭЫДҰ аясында көші-қонды үздіксіз бақылау жүйесі.

Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) құжаттарында:

- ұлтына, нәсіліне, дініне, гендеріне және т.б. қарамастан, мигранттарға теңдік орнатуға;

- мигранттардың құқықтарын қорғау;

- мигранттардың жұмыспен қамту, тұру және еңбек жағдайларын анықтау;

- Ең төменгі жалақы деңгейінде және әлеуметтік қамсыздандыру деңгейінде теңдік жариялау;

- еңбекші-мигранттарға қабылдайтын елде және басқа елдерде білімі немесе біліктілігін арттыру мүмкіндігін қамтамасыз ету.

Мәселен, халықаралық ұйымдардың мигранттарға қойылатын талаптары либералды болып табылады.

Көші-қон процестерін мемлекеттік реттеу қатаң әрі селективті болып табылады.

Сұрақтар:

1. Халықаралық көші-қон ағындарының түрлері ХЕҰ-ның жіктелуіне сәйкес қалай бөлінеді?

2. Халықаралық еңбек көші-қонының себептері қандай?

3. Халықаралық еңбек көші-қонының оң нәтижесі қандай?

4. Халықаралық көші-қон ағынын мемлекеттік реттеу қандай тетіктер арқылы жүзеге асырылады?

1-тапсырма – Халықаралық еңбек миграциясы

1. Анықтау	
2. ХЕМ түрлері	
3. ХЕМ себептері	
4. Көші-қонның экономикалық әсері	

2-тапсырма – Еңбек көші-қонының салдары

Оң	Теріс
1.	1.
2.	2.
.....

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жана терминдер сөздігін жасаңыз.

1. Еңбек көші-қоны
2. Эмиграция
3. Иммиграция
4. Көші-қон балансы
5. Мидың ағуы
6. Репатриация
7. Көші-қон саясаты

Сөздік:

Еңбек көші-қоны – белгілі бір аумақтардың шекаралары бойындағы еңбекке қабілетті халықтың қозғалысы және тұрақты немесе қысқа мерзімге көшу.

Эмиграция – ел халқының шетелге кетуі

Иммиграция – басқа елдерден келген адамдардың белгілі бір елдің аумағына кіруі.

Қайта көшіп келу – эмигрантты бастапқы елге қайтару, көшіп келу.

Көші-қон балансы – елден иммиграция мен елге көшу арасындағы айырмашылық.

«Ми ағызу» – жоғары білікті кадрлардың халықаралық көші-қоны.

4.3 Халықаралық экономикалық интеграция

Экономикалық интеграцияның түрлері. Экономикалық интеграцияның алғышарттары мен мақсаттары. Экономикалық интеграцияның түрлері. Интеграциялық бірлестіктердің түрлері. Сауда-экономикалық блокта елдердің кіруінің экономикалық салдары. Интеграцияның статистикалық және динамикалық әсері. Сауда жасаудың әсері. Сауда диверсияларының әсері. Кеден одағының теориясындағы «екінші жақсы» принципі.

Аймақтық интеграциялық топтар: ЕО, НАФТА, АТЭС, АСЕАН, МЕКОСУР және ЛАЙ. Беларусь, Қазақстан және Ресейдің Кеден одағы мен Біртұтас экономикалық кеңістігі. ТМД және ЕЭО-ның білім беру және құрамы. ТМД және ЕЭО мақсаттары мен міндеттері.

Халықаралық экономикалық интеграция - бұл елдер мен мемлекеттердің экономикаларын бірыңғай нарыққа біріктіру үдерісі, онда тарифтік және тарифтік емес шектеулер біртіндеп жойылып, экономиканың секторларында экономикалық саясатты біріктіруге әкеледі және бірқатар айқын зардаптарға ие.

Экономикалық интеграцияның формалары:

- жеңілдікті аймақ;
- еркін сауда аймағы;
- кедендік одақ;
- жалпы нарық;
- экономикалық одақ;
- экономикалық және валюталық одақ.

Интегралды алғышарттар:

- біріккен елдердің экономикалық дамуы мен нарықтық жетілу деңгейлерінің сәйкестігі;

- географиялық жақындығы, әдетте, ортақ шекараның, тарихи қалыптасқан экономикалық байланыстардың болуы;

- интеграциялық елдер алдында тұрған жалпы әлеуметтік-экономикалық, саяси және басқа да проблемалар. Халықаралық экономикалық ықпалдастық біріктіретін мемлекеттердің нақты мәселелерін шешуге тиіс.

Интеграциялық мақсаттар:

- өндіріс көлемін ұлғайту және жеткізілетін тауарлар мен қызметтердің спектрін кеңейту;

- ауқымды экономиканың артықшылықтарын іске асыру

- қолайлы сыртқы саяси ортаны қалыптастыру;

- сауда саясатының міндеттерін шешу;

- ұлттық экономиканы қайта құрылымдауға жәрдемдесу;

- Жеке салалар, қызметтер, ауыл шаруашылығына қолдау көрсету.

Интеграциялық бірлестіктердің негізгі түрлері:

- еркін сауда аймағы, егер мүше елдер өзара саудадағы кедендік кедергілерді жоюмен шектелсе;

- кеден одағы, егер тауарлар мен қызметтерді топтау шеңберіндегі еркін қозғалысы үшінші елдерге қатысты бірыңғай кедендік тарифті толтырады және кедендік кірістерді пропорционалды бөлу жүйесін құраса;

- елдер арасындағы кедергілер өзара саудада ғана емес, сонымен қатар еңбек және капитал қозғалысы үшін жойылатын ортақ нарық; осылайша, ортақ нарық - тауарлардың, қызметтердің, капиталдың, еңбектің жалпы нарығы;

- экономикалық бірлестік, оның ішінде ортақ нарық және бірыңғай экономикалық саясат, аймақтағы әлеуметтік-экономикалық процестерді мемлекетаралық реттеу жүйесін құру;

- бірыңғай банк жүйесіне негізделген экономикалық одаққа негізделген және, сайып келгенде, бірыңғай валютада болатын валюталық одақ;

- саяси одақ.

Экономикалық интеграция теориясын қалыптастыру және, атап айтқанда, кеден одақтары әдетте канадалық ғалым Яков Вейнердің есімімен байланысты. Талдау елдер арасындағы сауда-саттықты салыстыру негізінде құрылады, олардың әрқайсысында өздерінің кедендік тарифі бар және олардың арасындағы өзара саудада тарифтерді алып тастайтын кеден одағының туралы келісімі жағдайында. Кеден одағының Вайнер теориясына сәйкес экономикада оның құрылуының нәтижесі ретінде екі түрлі әсер пайда болады:

- статикалық эффектілер - кедендік одақ құрылғаннан кейін дереу

оның нәтижесі ретінде экономикалық салдары;

- динамикалық әсер - кеден одағының жұмыс істеуінің кейінгі кезеңдерінде көрініс тапқан экономикалық зардаптар.

Статикалық әсерлері арасында сауда жасау мен сауда айналымының әсері барынша маңызды.

Сауда құру және бас тартудың әсері:

Сауда жасаудың әсері. Кеден одағының (КО) құрылуы нәтижесінде ішкі нарықта дәстүрлі түрде сатып алынатын тауарлар шет елде шығарылған тауарларға қарағанда қымбат болған кезде жағдай туындауы мүмкін. Егер КО құрылуына дейін жергілікті өндірушілер импорттық баждарды қорғауда болса, бұл шетелге тауарларды сатып алудың пайдасыздығын тудырса, оларды КО шегінде жою, шетелдік тауарлар жергілікті тауарларға қарағанда арзанырақ болып, тұтынушылар оны шетелден сатып ала бастады. Нәтижесінде импорттық тауар ағымы бұрын пайда болмады, ал ресурстары неғұрлым тиімді пайдаланыла бастады.

Сауда жасау - бұл жергілікті тұтынушыларды тауарларды аз тұтынудың ішкі көздерінен кеден одағының шеңберінде импорттық баждарды жою нәтижесінде мүмкін болатын неғұрлым тиімді сыртқы көзге (импортқа) қайта бағыттау. Сауда-саттықты құрудың тиімділігін қамтамасыз ететін кеден одағының пайда болуының нәтижесінде кедендік шектеулерден босатылған негізде жүзеге асырылатын сауданың ауқымы ұлғаяды және интеграцияға қатысушы да, қатыспайтын барлық елдердің де әл-ауқаты артады.

Сауда диверсияларының әсері. КО құру нәтижесінде сауда-саттықтан бас тартудың әсері болуы мүмкін, себебі сауда жасаудың әсері мүлде керісінше, өйткені интеграцияға қатысушы елдерден тауарларды жеткізу көзі әрқашан ең тиімді дереккөз емес. Көптеген елдер интеграцияға қатыспайтын, бірақ интеграцияланатын елдердің жалпы кедендік кедергісі арқылы одан қоршалған елдер бірдей өнімді әлдеқайда төмен бағамен қамтамасыз ете алады.

Сауданы диверсификациялау - жергілікті тұтынушыларды КК ішіндегі импорттық баждарды алып тастаудың нәтижесі болып табылатын ішкі интеграцияның неғұрлым тиімді көзі неғұрлым тиімді интеграцияланбаған көзден тауар сатып алудан қайта бағыттау. Көп жағдайларда саудадан бас тарту әсері бар, бірақ сауда жасау тиімділігімен үйлеседі, нәтижесінде интеграция байлықтың өсуіне әкеледі.

«Екінші ең жақсы» теориясы.

«Екінші ең жақсы» теориясы. Кеден одағының сауда саясаты үлгісі ретінде халықаралық экономикадағы бірегей оң құбылыс ретінде қарастыруға болмайды. Еркін сауда саясатынан кейін, екінші

халықаралық сауда саясатының болмауы, оның халықаралық әл-ауқатқа әсер етуі мүлде оң болады. Бұл 1955 жылы ағылшын экономисі Джей Медтың «екінші жақсы» идеясының негізі.

«Екінші ең жақсы» теориясы - сауда бостандығынан басқа, жиынтық әл-ауқаттың артуына алып келеді, сауда саясатының басқа нұсқасы жоқ, ол сондай-ақ жиынтық әл-ауқаттың өсуін қамтамасыз етеді

Интеграциялық топтардың арасында Батыс Еуропа - ЕО (Еуропалық Одақ) - бұл әлемдегі ең дамыған интеграциялық топ. ЕО үш интеграциялық қауымдастықтан құрылды.

Еуропалық интеграция бірнеше кезеңнен өтті. Маастрихт Келісімі 1992 ж. - Экономикалық және валюталық одақ құру туралы шарт. Бүгінгі күні Еуропалық Одақ құрамына Австралия, Германия, Ұлыбритания, Италия, Ирландия, Франция, Испания, Португалия, Финляндия, Швеция, Дания, Бельгия, Люксембург, Нидерланды, Греция, 2004 жылғы 1 мамырда 25 еуропалық ел кіреді. Латвия, Литва, Эстония, Кипр, Чехия, Словакия, Венгрия, Польша, Словения, Мальта сияқты елдер ресми түрде Еуропалық Одаққа қосылды.

Батыс еуропалық интеграцияның ерекшелігі оның институционализациясы болып табылады, ол мемлекеттің басым рөлі тұрғысынан жүзеге асырылады.

ЕЕСҚ (Еуропалық еркін сауда қауымдастығы) - Исландия, Норвегия, Швейцария, Лихтенштейн. еркін сауда аймағы болып табылады, ол тек өнеркәсіптік тауарларға жарамды және ауыл шаруашылығы өнімдеріне қолданылмайды.

Солтүстік Америкада - САЕСТК (Солтүстік Американың еркін сауда туралы келісімі). 1988 АҚШ пен Канада еркін сауда аймағын құру туралы келісімге қол қойды. 1992 жылы АҚШ, Канада және Мексика. Ең алдымен, Солтүстік Америкада интеграция жеке-корпоративтік негізде дамиды, мұнда капиталдың еркін қозғалысы, еңбек. Осылайша, Құрама Штаттар Батыс жарты шарда энергия ресурстарын басқаруға ұмтылады, Батыс жарты шарда бірыңғай халықаралық топ құруды көздейді.

Индонезия, Филиппин, Тайвань, Гонконг, Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай, Канада, Азия - Тынық мұхиты аймағында - Азия - Тынық мұхиты аймағында - Құрама Штаттар, Мексика, Чили. АТЭС қызметі өзара сауданы және инвестицияларды ынталандыруға бағытталған. АТЭС экономикалық әлеуеті өте үлкен. Азиялық интеграциялық үлгі еуропалық деңгейден айтарлықтай ерекшеленеді - ол микро деңгейде. Бұл аймақта АҚШ, Жапония және Қытай трансұлттық корпорациялары күшті.

ОШАМҚ (Оңтүстік-Шығыс Азия елдері қауымдастығы) -

Индонезия, Малайзия, Филиппин, Сингапур, Таиланд, Бруней, Вьетнам аймақтық еркін сауда аймағы болып табылады.

Латын Америкасында - МЕРКАСУР - Бразилия, Аргентина, Парагвай, Уругвай.

ОПЕК - Сауд Арабиясы, Кувейт, Катар, Біріккен Араб Әмірліктері, Ирак, Ливия, Алжир, Иран, Индонезия, Нигерия, Габон, Венесуэла, Эквадор ұйымдары. ОПЕК мұнай өндіру бағаларын және көлемін бақылайды. (Орталық Америка ортақ нарығы - Гватемала, Гондурас, Коста-Рика 1976 жылдан бастап, Никарагуа және Сальвадор.

Мексика, Бразилия, Аргентина, Чили, Венесуэла, Колумбия, Перу, Эквадор, Боливия және құрлықтың басқа да мемлекеттері.

Анди субаймақтық интеграциялық келісім: Боливия, Колумбия, Венесуэла, Перу, Эквадор (Чили 1976 ж. Кариб қауымдастығының: Багамы 1983 жылдан бастап, Барбадос, Белиз 1974 жылдан бастап, Гайана, 1979 жылдан бастап Гренада, 1974 жылдан бері Доминика, 1974 жылдан бастап Монтсеррат, 1974 жылдан бастап Сент-Винсент және Гренадины, Сент-Китс және Невис, Сент-Люсия 1974 жылдан бастап Тринидад, Тобаго және Ямайка. Оңтүстік Африка кеден одағы: Ботсвана, Лесото, Свазиленд және Оңтүстік Африка.

Арабтың ортақ нарығы: Египет, Иордания, Ирак, Йемен, Ливия Араб Джамахириясы, Мавритания, Сирия Араб Республикасы. Австралия мен Жаңа Зеландия арасындағы экономикалық байланыстарды нығайту үшін сауда туралы келісім арқылы жақсы біріктіріледі.

Сұрақтар:

1. Экономикалық интеграциялану мүмкіндігін қандай алғышарттар жасайды?
2. Интеграцияның мақсаттары қандай?
3. НАФТА интеграциялық бірлестік ретінде нені білдіреді?
4. Орталық және Латын Америкасында қандай интеграциялық топтар бар және олардың болашағы қандай?
5. ЕО неге ең дамыған интеграциялық бірлестік?

1-тапсырма – Халықаралық экономикалық интеграция

1. Анықтау	
2. Интеграция теориясының әзірлеушісі	
3. Интегралдаудың алғышарттары	
4. Интеграцияның мақсаттары	
5. Интеграциялық бірлестіктердің түрлері	

2-тапсырма – Еуропалық Одақ

1. Анықтау	
2. Жасау жылы	
3. Даму кезеңдері	
4. ЕО басқару тетіктері	
5. ЕО мекемелері	
Қатысушы елдердің саны мен атауы	

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдер сөздігін жасаңыз.

1. Еркін сауда аймағы
2. Кедендік одақ
3. Дүниежүзілік сауда ұйымы
4. Халықаралық сауда палатасы
5. САЕСТК
6. АТМЭЫ
7. ОШАМҚ
- 8 СЭҚ
9. Жалпы нарық
10. Экономикалық одақ
11. Оффшорлық аймақтар
12. Сауда блогы (одақ)
13. Басымдықтар
14. Раунд
15. Статикалық әсерлер
16. Динамикалық әсерлер
17. Сауда жасаудың әсері
18. Сауданы диверсификациялаудың әсері

Сөздік:

Халықаралық экономикалық интеграция - бұл елдер мен мемлекеттердің экономикаларын бірыңғай нарыққа біріктіру үдерісі, онда тарифтік және тарифтік емес шектеулер біртіндеп жойылып, экономиканың секторларында экономикалық саясатты біріктіруге әкеледі және бірқатар айқын зардаптарға ие.

Кеден одағының Вайнер теориясына сәйкес экономикада оның құрылуының нәтижесі ретінде екі түрлі әсер пайда болады:

- статикалық эффектілер - кедендік одақ құрылғаннан кейін дереу оның нәтижесі ретінде экономикалық салдары;

- динамикалық әсер - кеден одағының жұмыс істеуінің кейінгі кезеңдерінде көрініс тапқан экономикалық зардаптар.

Сауда жасау - бұл жергілікті тұтынушыларды тауарларды аз тұтынудың ішкі көздерінен кеден одағының шеңберінде импорттық баждарды жою нәтижесінде мүмкін болатын неғұрлым тиімді сыртқы көзге (импортқа) қайта бағыттау.

Сaudаны диверсификациялау - жергілікті тұтынушыларды КК ішіндегі импорттық баждарды алып тастаудың нәтижесі болып табылатын ішкі интеграцияның неғұрлым тиімді көзі неғұрлым тиімді интеграцияланбаған көзден тауар сатып алудан қайта бағыттау.

ЕО – Еуропалық Одақ

САЕСТК – Солтүстік Америка еркін сауда туралы келісім

АТМЭЫ – Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы

ОШАМҚ – Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің қауымдастығы

СЭҚ Аргентина, Бразилия, Парагвай және Уругвайдан тұратын аймақтық сауда-экономикалық одақ. Қауымдастық мүшелері Боливия мен Чили болып табылады.

ЛАИҚ – Латын Америкасы интеграциясы қауымдастығы (ЛАЙҚ) – 13 Латын Америкасы елдерінің экономикалық ынтымақтастығы ассоциациясы.

5 Төлем балансы, алмастыру курсы және қаржы нарығы

5.1 Ұлттық табыс және төлем балансы

Ұлттық кірістерді есептеу. Ұлттық өнім және ұлттық табыс. Капитал амортизациясы және халықаралық аударымдар. Ашық экономика үшін ұлттық табыстың есебі. Мемлекеттік сатып алу.

Ашық экономика үшін ұлттық табыстың анықтамасы. Ашық экономика тұжырымдамасы. Ағымдағы шот және сыртқы қарыз. Жинақ және ағымдағы шот. Жеке және мемлекеттік резервтер.

Ағымдағы шоттың балансы. Капитал шоты. Қаржылық есеп. Таза кателер мен кемшіліктер. Ресми резервтер мен операциялар.

Ұлттық кірістерді есептеу.

Қадам – 0.

Ұлттық табыстың есебіне кіріспес бұрын, елдің табысының жалпы сомасы отандық өндірістік қызметтің нәтижелеріне ғана емес, сондай-ақ шетелден алынған және шетелде төленген табыстарға да байланысты екенін білуіңіз керек. Резиденттердің өндірген тауарлардың және қызметтердің көлемін білдіретін жалпы ішкі өнім негізінде анықталған бастапқы табыстың сомасы осы елден алынған табыстардан ерекшеленеді. Бұл айырмашылық шет елге аударылған бастапқы табыстың балансы болады. Бұл айырмашылықты есепке ала отырып, бастапқы табыстың жалпы сомасы жалпы ұлттық табыс болады. Содан кейін ұсыныстың келесі қадамына өтіңіз.

1 – қадам.

Жалпы ұлттық табыс мынадай формула бойынша есептелуі мүмкін: ЖҰТ Жалпы ұлттық табыс = ЖІӨ + ШЕКР + ШЕКРТЖ + РШКТМКБ + ШКРЕСС + ШКРЕС, онда ІЖӨ – жалпы ішкі өнім; ШЕКР - шет елден келген және резидент еместерге төленген бастапқы табыстардың балансы; ШЕКРТЖ - шет елден келген және резидент еместерге төленген жалақының балансы; РШКТМКБ- резиденттер шетелден келген және резидент еместерге төленген мүліктің кіріс балансы; ШКРЕСС – шет елден келген және резидент еместерге төленген өндіріске салынатын салық сальдосы; ШКРЕСБ - шетелден келген және резидент еместерге төленген субсидиялар өндірісінің балансы. Содан кейін ұсыныстың келесі қадамына өтіңіз.

2-қадам.

Таза ұлттық табыс жалпы ұлттық табыс пен негізгі капиталды тұтыну құны арасындағы айырма ретінде анықталады, яғни негізгі құралдардың амортизациясы. Содан кейін ұсыныстың келесі қадамына өтіңіз.

3-қадам.

Сонымен қатар, жалпы ұлттық табыс деңгейінің көрсеткіші бар. Ол жалпы ұлттық табыс сомасы мен резидент еместерден және шетелде жүрген адамдардан алынған трансферттердің теңгерімін білдіреді. Аударымдар өтеусіз аударымдар сомасы (қайырымдылық, қайырымдылық, гуманитарлық көмек) деп түсініледі. Содан кейін ұсыныстың келесі қадамына өтіңіз.

4-қадам.

Таза ұлттық кірістілік - жалпы ұлттық табыс пен негізгі капиталдың амортизациясы арасындағы айырма. Бұл көрсеткіш тұтынушылар тұтыну шығыстарын немесе жинақ ақшаларын пайдалануы мүмкін тұрғындардың табысын сипаттайды.

Ұлттық табыс – ҰТ(National Income - N) – бұл экономикалық ресурстар иелерінің табыстары. Оны келесідей есептеуге болады:

$ҰТ = ТҮӨ - \text{жанама салықтар}$

Таза ұлттық өнім (ТҮӨ) жалпы ұлттық өнім мен тұтынылған капиталдың арасындағы айырмашылыққа тең

Ұлттық өнім (ҮӨ) және ұлттық табыс.

Ұлттық өнім – экономика өндірген барлық тауарлар мен қызметтердің жалпы құны болып табылады.

Ұлттық өнім тауарлар мен қызметтер ағымы бағытында қадам басуда үй шаруашылықтарының ақшалай шығыстарының ағыны болып табылады.

Ұлттық өнім үшін құн нысаны және уақытша сенімділік сипатталады. Шығынның нысаны қажет, себебі елде шығарылатын барлық азық-түлік өнімдері, қызметтері мен инвестициялық ресурстарының тікелей жиынтығы мүмкін емес. Олар тек нарықтық бағалар бойынша өлшенеді. Осылайша, елде жалпы сұраныс ақшалай және осы мән нарықта өндірілген экономикалық пайданың орындылығы байланысты ҮӨ мәнін салыстыру арқылы ерекше. Бұдан шығатыны, бағалардың деңгейі, олардың динамикасы, инфляция және ақша айналымы проблемалары көбею үрдісінің барысы үшін маңызды болып табылады және, тиісінше, макроэкономикалық талдауда маңызды орынға ие болуы керек.

Уақытша айқындылығы ҮӨ – бұл әрқашан белгілі бір уақыт кезеңінде (жыл) есептеледі дегенді білдіреді.

Ұлттық табыс – оларды жүзеге асыру және өндірістік шығындардың таза, тауарлар мен қызметтерді елде өндірілетін барлық таза құны болып табылады. Ұлттық табыс – елдің маңызды экономикалық көрсеткіші. Ол сондай-ақ уақыт (ай, жыл) белгілі бір уақыт кезеңі ішінде халық мемлекеттің таза табысын білдіреді және бизнесті жүргізуге таза салықтардың және таза ұлттық өнім

арасындағы айырма ретінде есептеледі. Осы көрсеткіштің негізгі компоненттері болып табылады: жеке меншік иелері мен жалдамалы пайдасы, бизнес табыс, табыс аннуитеттер және пайыздық табыс.

Ұлттық табыс келесі формулалармен анықталады:

$ҰТ = ЖТ + \text{әлеуметтік сақтандыру жарналары} + \text{корпоративтік пайда} - \text{дивидендтер} - \text{аударым төлемдері} - \text{үкіметпен бағалы қағаздар бойынша төленген пайыздар} + \text{үй шаруашылықтары төлейтін пайыздар}$

$ҰТ = ТҮӨ - \text{бизнестегі таза жанама салықтар}$

Капитал амортизациясы және халықаралық аударымдар.

Амортизация белгілі бір уақыт кезеңі ішінде негізгі құралдардың амортизациясын бағалау болып табылады. Осы бағалау негізінде негізгі құралдар құнының бір бөлігі жыл сайын есептен шығарылады, амортизациялық аударымдар деп аталады. Олар негізгі капиталдың амортизациясын өтеуге қызмет ететін амортизациялық қорға кіреді. Қордың негіздері иелері негізгі құралдардың баланстық құны бойынша бүкіл ел үшін бекітілген амортизациялық аударымдар нормаларына сәйкес амортизациялық аударымдарды жүзеге асырады.

Ағымдағы жылдың жалпы ұлттық өнімін құру процесінде негізгі капиталдың құнын төмендету. Негізгі капиталды оның физикалық және моральдық тозуына байланысты тозуы. ЖІӨ-ні бірдей деңгейде сақтау немесе оны алдағы жылға ұлғайту үшін негізгі құралдардың тозған және ескірген элементтерін ауыстыру үшін жаңа инвестициялар қажет.

Физикалық тозуы – негізгі капиталдың элементтері тозады, сондықтан олардың құны азаяды. Кәдеге жарату – бұл неғұрлым дамыған қорлардың пайда болуына байланысты, сондай-ақ олардың өндіріс шығындарының төмендеуіне байланысты негізгі құралдардың құнын төмендету. Негізгі капиталдың физикалық және моральдық құнсыздану процесі оның амортизациясы деп аталады.

Халықаралық технологияларды беру – меншік құқығын беру, бағалы қағаздардың номиналды пакетіне ие болу, бір адамның екінші пайдасына байланысты өзара алмасу (ауыстыру) операциясының барлық түрлерінің бір түрі.

Әдіс, әдіс, трансфер-технологиялық жүйеге (жабдық пен құжаттамаға, басқару кіші жүйесіне немесе мердігер туралы білуге) меншік құқығын беру толық немесе толық болмауы мүмкін. Технологияның мұндай таралуы технологиялық дамудың халықаралық трансферті ретінде сипатталуы мүмкін.

Ашық экономика үшін ұлттық табыстың есебі.

Ашық экономика – бұл импорт, экспорт және қаржы

операциялары арқылы әлемнің қалған елдерімен байланысты ұлттық экономика.

Қаржы ағындарын есепке ала отырып, ашық экономикадағы шығыстар мен кірістерді айналдыру схемасы жабық экономикадағы қаржы ағындарын есепке ала отырып шығындар мен кірістерді айналдырудың графикалық моделі болып табылады, ол келесі ағындармен толықтырылады:

- сыртқы әлемнің өнімдерін сатып алуға байланысты үй шаруашылықтарының импорттық шығындары;
- тауарларды сыртқы әлемге сатумен байланысты кәсіпкерлердің экспорттық табыстары;
- импортқа сыртқы әлемнің шығыстары;
- Экспорттың сыртқы әлемінің пайдасы;
- сыртқы әлемдегі қаржылық кіріс;
- сыртқы әлемдегі қаржылық инвестициялар.

Мемлекеттік сатып алу.

Мемлекеттік сатып алу - мемлекеттің осы ұйымдарға жүктеген міндеттерін орындау үшін мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен өндіретін тауарлар мен қызметтерді сатып алу. Әдетте, олар мемлекеттік тапсырысқа (жабдықтарды, қару-жарақтарды сатып алу) және халықтың қажеттіліктеріне сәйкес, мысалы, төтенше жағдайлардың мемлекеттік резервтерін құру және қолдау және, қажет болған жағдайда, нарықтық үрдістерде (мысалы, мемлекеттік астық және басқа да азық-түлік сатып алу).

Ашық экономика үшін ұлттық табыстың анықтамасы.

Сондықтан, ашық экономикадағы ұлттық табыс, өндірістің ұлттық факторларының қатысуымен өндірілетін тауарлар мен қызметтерге арналған ішкі және сыртқы шығындардың сомасы болып табылады. Осылайша, ашық экономика үшін ұлттық табыстың өзі: $Y = C + I + G + NX$. мұнда NX - таза экспорт;

$NX = EX$ (экспорттау көлемі) - IM (импорт көлемі), i.e. егер шығыс мәні ішкі шығындардан асып кетсе, айырмашылық экспортталады ($NX > 0$); егер шығыс мәні ішкі шығындарды қамтымаса, айырмашылық импортталады ($NX < 0$). Ашық экономикада тауар нарықтарындағы тепе-теңдік таза экспорт арқылы жүзеге асырылады..

Ашық экономика тұжырымдамасы.

Ашық экономика – әлемдік экономиканың субъектілері мен әлемдік нарықтағы өз мамандандыруымен тұрақты экономикалық байланыстарға ие экономика. Ашық экономика сыртқы саудадағы монополияландыруға тән емес - бұл бірлескен кәсіпорындардың

эртүрлі түрлерін пайдалануды талап етеді және ішкі нарықтың шетел капиталының және еңбек ресурстарының ағыны үшін қол жетімді болатынын білдіреді.

Ашық экономиканың түрлері:

1. ірі (халықаралық нарықтың жағдайы мен жаһандық пайыздық мөлшерлемеге әсерін тигізе алады);

2. кішігірім (экономикасы, оның аз мөлшері әлемдік нарықтағы үдерістерге айтарлықтай әсер ете алмайды).

Ашық экономиканың қарама-қарсы жүйесі – бұл елдің өз шекарасынан тыс жатқан және бәсекеге қабілетсіз өнімдер шығаратыны туралы білмейтін режим.

Ашық экономиканың бірқатар белгілері бар, оның ішінде:

- адалдық. Ашық экономика – әлемдік экономикаға біріктірілген бірыңғай кешен;

- өндірушілер жаһандық техникалық және ғылыми үрдістерді басшылыққа алады;

- негізгі өнімдердің нарықтық бағасы басқа елдердегі бағалармен салыстырылады;

- елде сыртқы экономикалық мамандандыру бар және салыстырмалы басымдық принципін тиімді жүзеге асырады;

- ел экспорттық қызметті жүзеге асырады;

- экономика оң инвестициялық ахуалмен сипатталады, оның арқасында ол капиталды экономикалық мақсатқа сай тарта алады;

- экономика халықаралық келісімдерді басым міндеттер ретінде таниды.

Ағымдағы шот және сыртқы қарыз

Ағымдағы шот - күнделікті қаржы операциялары немесе ақша аударымдары үшін пайдаланылуы мүмкін шоттың түрі.

Сипаттама:

Теңгеде немесе шетел валютасында ақшаны қолма-қол ақшамен және (немесе) қолма-қол ақшамен алу

Ақша аударымын қабылдау немесе жіберу

Қолма-қол ақшаны сатып алу немесе сағу

Елдің сыртқы қарызы, ХВҚ анықтамасы бойынша, бір елдің резиденттері резидент еместерге қабылданған негізгі қарыздар мен пайыздар бойынша, сондай-ақ резиденттердің белгілі бір уақыт кезеңі ішінде өтеуге жататын міндеттемелері бойынша өтелмеген ағымдағы, байланысты емес міндеттемелердің сомасы болып табылады.

Елдің сыртқы борышы мемлекеттік және жеке қарыздарды (мемлекеттік және жеке меншік сектордың қарыздарын) қамтиды. Сыртқы борыш, бір жағынан, елдердің қаржы ресурстарының өсуіне

ықпал етеді, екінші жағынан – экономикалық дағдарыстың қаржылық тәуекелдерін арттырады. Жалпы сыртқы борыштың және мерзімі өткен берешектің шамасы еліміздің халықаралық несиелі нарығындағы рейтингіне елеулі әсер етеді. Елдің немесе оның резиденттерінің кредиттік рейтингі неғұрлым төмен болса, жаңа несиелер беру шарттары қатаңырақ. Өтелмеген берешектің жоғары деңгейі бар елдер шын мәнінде әлемдік кредиттік нарықтарға қол жеткізбейді. Олар үшін сыртқы қарыз алудың жалғыз көзі – ХВҚ-ның ресурстары және Дүниежүзілік банк тобы.

Жинақ және ағымдағы шот

Жинақ шоттары

Жинақ шоттары өтімді активтерді орналастыру үшін ашылған шоттар деп аталады, ал салымға арналған мерзім белгіленбейді. Шоттар банк немесе жинақ және несиелік корпорация секілді бөлшек қаржы институттарында ашылады.

Жинақ шоттары мен ағымдағы шоттар арасындағы айырмашылық

«Жинақ шоты» термині қаржы мекемесіне және елге байланысты айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін. Дегенмен, жинақ шоттары ағымдағы шоттардан ерекшеленеді, себебі есеп ұстаушы есептік кезеңде шексіз саны (чек немесе дебеттік карточка арқылы) қаражат ала алмайды. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында есептік кезеңде қолма-қол ақшаны алты реттен артық алып тастауға болмайды, әйтпесе айыппұлдар қолданылады. Бұл ретте есептік кезеңде депозиттердің саны шектеусіз.

Жеке және мемлекеттік резервтер

Мемлекеттік резерв - қолданыстағы заңмен белгіленген тәртіпте және тәртіпте пайдалануға арналған арнайы федералды немесе республикалық материалдық құндылық қоры. Мемлекеттік резервте төтенше жағдайлардан кейінгі басымдықты жұмысты қамтамасыз ету үшін жұмылдыру қажеттіліктері (жұмылдыру резерві), стратегиялық материалдар мен тауарлар қорлары, материалдық құндылықтар қоры бар және т.б.

Мемлекеттік басқарудың тиімділігі үшін қажетті мемлекеттік резервтерді құру және жүргізудің басты шарты болып табылады. Жалпы мемлекеттік қордың құрамында материалдық құндылықтардың төмендетілмейтін қоры, яғни үнемі сақталған сақтау көлемі, ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өнімдерінің резерві жұмылдыру резерві қалыптасады.

Мемлекеттік резерв мыналарға арналған:

- жұмылдыру қажеттіліктерін қамтамасыз ету, төтенше

жағдайлардан кейінгі басым жұмыс;

- шикізат, энергия ресурстары, азық-түлікті жеткізу кезінде уақытша бұзылыстары бар экономиканы тұрақтандыру;

- нарықтық реттеуші ықпал;

- гуманитарлық көмек көрсету.

Жеке уақыттық резерв – бұл жұмыстың ұзақтығы ұзартылуы немесе кейіннен кейінгі жұмыстың мерзімінен бұрын басталуына жол бермейтіндей етіп басталатын жұмыс уақытының мөлшері.

Ағымдағы шоттың балансы.

Макроэкономикалық қатынастар теориясы бойынша, елдің экономикалық қауіпсіздігінің жақсы көрсеткіші ағымдағы шоттың жай-күйі болып табылады. Төлем балансының ағымдағы шоты экономикалық өсу үшін қажетті инвестициялар деңгейін ұстап тұру үшін ішкі жинақтардың жеткіліктілігін сипаттайды.

Ағымдағы шоттың профициті ішкі үнемдеудің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді және отандық капиталдың сыртқы кеңеюіне негіз болады, тиісінше, ұлттық валютаның позициясы күшейтіледі. Ағымдағы шоттың теріс сальдосы болған жағдайда, отандық қорлардың жетіспеушілігі шетелдік капиталдың, сыртқы қарыз алудың немесе жинақталған мемлекеттік резервтердің тартылуымен жабылады. Осыған байланысты төлем балансын болжау экономикалық саясатты жүргізуде маңызды рөл атқарады.

Капитал шоты.

Белгілі бір кезең ішінде коммерциялық немесе іскерлік қызметте қолдануға арналған актив. Көптеген салалардағы негізгі капиталға жер және ғимараттар, өндірістік нысандар, машиналар мен жабдықтар, еншілес компанияларға салынатын инвестициялар, гудвилл және автокөліктер жатады, бірақ дилерлердің қолында бола отырып, аталған активтер - айналым қаражаты. Бұл активтердің шығындары, әдетте, олардың құнының бір бөлігін есептік құнынан шегеріп, оны амортизациялық аударымдар шотына аудару арқылы күтілетін өмір сүру ұзақтығынан пайдадан бірте-бірте алынады.

Қаржылық есеп.

Қаржылық есепке алу резидент еместерге қатысты резиденттердің қаржылық активтері мен міндеттемелерімен операциялардан тұрады. Экономикалық құндылығы мен құрылымының нысаны бойынша бұл есеп классикалық «Белгілі бір уақыт кезеңіне есептелген тенгерімді» еске түсіреді. Қаржылық есеп-қисаптың теріс сальдосы резиденттердің шетелдік активтерінің таза ұлғаюын және / немесе ағымдағы операциялар нәтижесінде сыртқы міндеттемелердің таза төмендеуін көрсетеді. Керісінше, артық -

резиденттердің шетелдік активтерінің таза азауы және / немесе олардың сыртқы міндеттемелерінің ұлғаюы.

Қаржы есептілігінде активтер мен міндеттемелер негізінен олардың функционалдық сипаттамаларына сәйкес жіктеледі: тікелей инвестициялар, портфельдік инвестициялар және басқа инвестициялар. Тікелей инвестициялар – басқа елде орналасқан кәсіпорынның қызметіне тұрақты әсер ету мақсатында бір елдің екінші елінің резиденті болып табылатын шетелдік инвестициялардың нысаны. ХВҚ-ның әдіснамасына сәйкес, егер инвестор компанияның қарапайым акцияларының 10 немесе одан көп пайызына ие болса, инвестициялар тікелей инвестициялар сипатында болады. Портфельдік инвестициялар – бұл кірістерді сатып алу үшін сатып алынған бағалы қағаздарға салынатын инвестициялар. «Басқа да инвестициялар» – тікелей, портфельдік инвестициялармен және резервтік активтермен операциялар ретінде қаралмаған қаржы құралдарымен жасалған барлық мәмілелер. «Өзге инвестициялар» баптары бойынша активтер мен міндеттемелер қаржы құралы түрі бойынша жіктеледі: депозиттер, сауда кредиттері, заемдар мен заемдар, қолма-қол валюталар және т.б.

Таза қателер мен кемшіліктер – бұл бап, кейде теңдестіруге арналған мақала немесе статистикалық сәйкессіздік деп аталады, төлем балансында тіркелген мәмілелерді қорытындылағаннан кейін қалыптасқан оң немесе теріс теңгерімді теңдестіреді.

Ресми резервтермен операциялар

Түрлі елдердің орталық банктерінде ресми резервтер деп аталатын үлкен мөлшерде шетелдік валюта бар.

Ресми резервтермен операциялар биржалық бағам өзгеріссіз қалады, сондықтан белгіленген айырбастау бағамы жүйесі қолданылады. Егер айырбас бағамы өзгермелі болса, онда төлем балансының тапшылығы елге капиталдың ағынымен өтеледі (керісінше). Төлем балансы теңестіріледі (Орталық банк араласусыз).

Сұрақтар:

- 1 Ұлттық табыс қалай есептеледі?
- 2 Кірістер мен шығыстардың қайсысы ағымдағы шотты қамтиды?
- 3 Ұлттық табыс қандай?
- 4 Төлем балансы дегеніміз не? Оның құрылымының негізгі қағидалары қандай?
- 5 Төлем балансының активтері қандай?
- 6 Төлем балансының міндеттемелеріне қандай есептер кіреді?

1-тапсырма – Ұлттық табыс

1. Анықтау	
2. ҰТ формуласы	
3. Ұлттық табыс бөлу.	

2-тапсырма – Төлем балансы

1 Анықтау	
2 Құрылыстың принциптері	
3 ПБ бойынша ақпарат көздері ...	
4 Бөлімдер .	1
	2

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдер сөздігін жасаңыз.

- 1 Төлем балансы
- 2 Сауда балансы
- 3 Сауда тапшылығы
- 4 Сауда балансы
- 5 Ағымдағы операциялар балансы
- 6 Ағымдағы операциялардың шоты (теңгерімі)
- 7 Төлемдердің дебеттік балансы
- 8 Несие қалдығын төлеу
- 9 Ресми есеп айырысу теңгерімі
- 10 Ресми валюталық резервтер
- 11 Резервтік активтер
- 12 Халықаралық инвестициялардың балансы
- 13 Ұлттық табыс
- 14 Өндірістік ұлттық табыс
- 15 Пайдаланылған ұлттық табыс

Сөздік:

Төлем балансы – осы елдің басқа елдерден алған барлық валюталық түсімдерінің, сондай-ақ белгілі бір кезең ішінде басқа елдерге елден төленген барлық қаражаттың сыртқы кірістер мен шығыстарға сәйкестігі туралы кесте.

Ұлттық табыс – өндірілген тауарлардың және көрсетілетін қызметтердің жылдық жиынтық құны, бұл осы жылы өндірістің қоғамның әл-ауқатына қосып отырғандығын сипаттайды.

Өндірістің ұлттық кірісі тауарлар мен қызметтердің жаңадан құрылған құнының толық көлемін құрайды.

Ұлттық табыстың пайдасы – ұлттық кіріс сақтау

шығындарынан (табиғи апат) және сыртқы сауда балансынан шығындарды азайтады.

Таза ұлттық өнім (ТҰӨ) – елдің белгілі бір уақыт кезеңі ішінде өзінің ұлттық экономикасының барлық секторларында өндірілген және тұтынатын тауарлар мен қызметтердің жалпы көлемі

5.2 Халықаралық валюта жүйесі

Монетарлық жүйенің тұжырымдамасы және оның негізгі элементтері. Қазіргі халықаралық экономикадағы ақша-қаржы қатынастары арасындағы қатынас. Ұлттық валюталық жүйе және жаһандық ақша жүйесі.

Халықаралық валюта жүйесінің эволюциясы. Алтын стандарт. Алтынмен алмасу стандарты. Геногендік конференция. Алтынмен алмасу стандарты. Бреттон Вудс жүйесі. Ямайка валюталық жүйесі. Өзгермелі айырбас бағамдарының жүйесі. Қазіргі әлемдік валюта жүйесі. Еуропалық валюта жүйесі. Халықаралық валюта-қаржы қатынастарын реттеудегі халықаралық қаржы институттарының рөлі.

Кез-келген ұлттық валюта валюта болып табылады және ол тар ұлттық негізде емес, халықаралық сауда-экономикалық қатынастар мен есеп айырысулар қатысушысы тұрғысынан қарастырыла бастағаннан кейін бірнеше қосымша функциялар мен сипаттамаларға ие болады.

Монетарлық жүйе - бұл екі тұжырымдаманың - ақша механизмі мен валюталық қатынастардың үйлесімі. Валюта тетігінің шеңберінде ұлттық және халықаралық деңгейлерде өкілдік ететін құқықтық нормалар мен институттар жатады.

Ақша-несие жүйесі – ұлттық заңнамада немесе мемлекетаралық келісімдерде бекітілген валюталық қатынастарды ұйымдастыру мен реттеудің нысаны.

Халықаралық валюталық жүйе – елдер арасындағы валюталық қатынастарды жүзеге асыру үшін құрылған ұйымдардың жиынтығы, ережелер, кеден, келісімдер мен құралдар; яғни халықаралық экономикалық операциялармен жүретін төлемдер.

Монетарлық жүйенің негізгі элементтеріне мыналар жатады:

- төлем немесе есеп айырысу ретінде пайдаланылатын каражат;
- валюталық реттеу мен бақылауды жүзеге асыратын органдар;
- валюталардың айырбасталу шарттары мен механизмдері;
- айырбас бағамын анықтау тәсілі;
- халықаралық төлемдер ережелері;
- бағалы металдар нарығының жұмыс істеу режимі;
- шетел валютасындағы несие қорларын алу және пайдалану

ережелері;

валюталық шектеулер механизмдері.

Қазіргі халықаралық экономикадағы ақша-қаржы қатынастары арасындағы қатынас.

Валюталық қатынастар – бұл сауда операцияларын жүзеге асырудан, несиелендіруден, капиталдың әлемдік экономиканың жұмыс істеуіне инвестициялаудан туындайтын қаржылық қатынастардың жиынтығы. Олар ұлттық экономикалардың қызмет нәтижелерінің өзара алмасуына қызмет етеді.

Қаржылық қатынас – бұл ақшалай кірісті бөлу, қайта бөлу және пайдалану мәселелерімен байланысты қатынастар.

Әртүрлі елдер арасындағы тауарлардың және өндіріс факторларының қозғалысы, әлемдік нарықтың жұмыс істеуі және капитал қозғалысы ақшалай және қаржы қатынастарымен байланысты. Валюталық қатынастар халықаралық экономикалық қатынастар жүйесіндегі ерекше орын алады. Елдер арасындағы сауда және қаржы операцияларын жүргізу әлемдік экономиканың ақша айналымына байланысты валюталық қатынастардың қалыптасуына әкелді.

Халықаралық валюталық қатынастарда олардың қатысушылары (жеке және заңды тұлғалар, мемлекеттер) арасындағы сыртқы сауда төлемдері айналымындағы ақшаның (ұлттық валюталардың) жұмыс істеуі туралы қалыптасатын әлеуметтік қатынастардың жиынтығы табылады. Олардың көмегімен әртүрлі елдердің арасындағы тауарлардың, қызметтердің және өндіріс факторларының қозғалысы делдал болып табылады.

Халықаралық валюта жүйесінің эволюциясы

Халықаралық валюта жүйесі оның дамуындағы үш кезеңнен өтті.

Он тоғызыншы ғасырда пайда болған және алтын стандартына негізделген, яғни, алтын мазмұны ұлттық валютадан заңмен бекітілген. XX ғасырдың 30-шы жылдарының аяғынан бастап, 1944 жылы АҚШ-та Бреттон-Вудс конференциясында заңды тіркеуден өткен дүниежүзілік ақша-несие жүйесін дамытудың екінші сатысына көшу басталды. Жүйенің негізі әлі де алтын стандарт болды. Үшінші кезең - XX ғасырдың 70-жылдарында қалыптасқан және 1976 жылы Кингстондағы (Ямайка) кездесуден кейін қалыптасқан қазіргі әлемдік валюта жүйесі. Осы уақытқа дейін ақшаның ішкі айналымын бірте-бірте бақылап, халықаралық валютаның есеп айырысуынан алтын алынды.

Өнеркәсіптік дамыған елдердің экономикаларын тереңдете отырып, әлемдік экономикалық қатынастарда ақша-несие жүйесі

барған сайын маңызды және тәуелсіз рөл атқарады. Бұған қоса, ол елдің экономикалық жағдайын анықтайтын факторларға тікелей әсер етеді: өндіріс пен халықаралық алмасудың өсу қарқыны, бағалар, жалақы және т.б.

Ұлттық, өңірлік және жаһандық ақша жүйесі бар. Әлемдік және өңірлік монетарлық жүйелердің негізі - еңбек, тауар өндірісі мен сыртқы сауданы халықаралық бөлу. Әлемдік валюта жүйесі халықаралық несие-қаржы институттарын және валюталық құралдардың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін халықаралық шарттық және мемлекеттік құқықтық нормалардың жиынтығын қамтиды. Әлемдік валюта жүйесінің элементтері - төлем құралдарының белгілі бір жиынтығы, валюта айырбастау бағамдары мен валюталар, валюта айырбастау шарттары, халықаралық төлемдер түрлері, халықаралық валюта мен алтын нарығының режимдері, халықаралық және ұлттық банктік институттар.

2-суретте ұлттық және ғаламдық ақша жүйесі көрсетілген.

2-сурет – Ұлттық валюталық жүйе және Әлемдік валюта жүйесі

Монетарлық жүйелердің түрлері (монетарлық жүйенің жеке элементтерінің сипаттамалары). Ұлттық деңгейдегі валюталық қатынастар ұлттық валюта жүйесінің ауқымын қамтиды.

Ұлттық валюталық жүйе валюталық заңнамамен анықталған елде валюталық қатынастарды ұйымдастырудың нысаны болып табылады. Ұлттық валюталық жүйенің ерекшеліктері экономиканың даму деңгейі мен ерекшелігі, сондай-ақ елдің сыртқы экономикалық байланыстары арқылы айқындалады.

Әлемдік валюта жүйесі - бұл валюта жұмыс істеуіне

байланысты әлемдік экономикадағы экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Әлемдік ақша-кредит жүйесінің (МФР) негізгі міндеті тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету және сыртқы сауда биржасында теңгерімді сақтау мақсатында халықаралық төлемдер саласын реттеу болып табылады. Әлемдік валюта жүйесі:

- халықаралық төлем құралдарының белгілі бір жиынтығы;
- валюта айырбастау режимін қоса алғанда, валюталық режим;
- айырбастаудың шарттары, халықаралық айналымның валюталық және төлем құралдарын қамтамасыз ету механизмі;
- халықаралық төлемдердің нысандарын реттеу;
- халықаралық валюта мен алтын нарығының режимі;
- валюталық қатынастарды реттейтін үкіметаралық мекемелердің мәртебесі;
- сыртқы экономикалық қызметке қатысты халықаралық есеп айырысу және несие операцияларын жүзеге асыратын халықаралық және банк мекемелерінің желісі.

Бұл жүйенің мақсаты тауарлар мен қызметтердің халықаралық сауданың тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Алтын стандарт.

Алтын стандарт - бұл ұлттық валютадағы алтынның құрамын орталық банктердің ұлттық валютаны алтынға айырбастау және сатып алу туралы міндеттемесі бар елдерге негізделген халықаралық валюта жүйесі.

Алтын стандартты жүйені қабылдаған әрбір ел өзінің ұлттық валютасының алтын мөлшерін анықтады және осы бағамен кез келген алтын сатып алуға немесе сатуға ықтимал болды. Сондықтан қағаз ақшаның сомасы ұлттық валютаның алтын мөлшеріне және елдің ресми алтын қорына байланысты болды.

Валюта бағамы бекітілді, себебі елдің бірыңғай ақша бірлігінің құны алтынмен белгіленді. Бұл алтын монетарлық теңдік деп аталды. Алтын стандарты бойынша айырбас бағамдары алтын валюта теңдігінің жоғары немесе төмен деңгейінде өзгеруі мүмкін, өйткені ауытқу лимиттері (алтын ұпайлары) бір ақша бірлігіндегі алтынның мөлшерін екі валюта орталықтары арасында тасымалдау құнымен анықталды. Нью-Йорктан Лондонға дейін бір доллар көлемінде алтын алу 3 центті құрайды. Осылайша, фунт стерлингге қатысты доллар бағамы 3 цент бойынша жоғары немесе төмен болуы мүмкін.

Алтын стандарттың дәуірі (1880-1914 жж.) Елеулі экономикалық өсумен, халықаралық сауданың кеңеюімен, капиталдың халықаралық қозғалысы ауқымымен және бүкіл әлемдегі қаржылық тұрақтылықпен

сипатталды. Фунт стерлингi - жалғыз халықаралық валюта, ал Лондон - жалғыз халықаралық қаржы орталығы, Англия астананың негiзгi экспортшысы болған. Франция, сондай-ақ Германия капиталды экспорттады, ал қалған елдер капиталдың таза импортерлерi, соның iшiнде АҚШ пен Ресей болды. Ұлттық валюталар ресми алтын қорымен қамтамасыз етiлдi, олар алтынға және бiр-бiрiне алтын тетiктерiне еркiн айырбасталды. Бiрiншi дүниежүзiлiк соғыс кезiнде алтын стандарттары жұмыс iстемей қалды.

Алтынның айырбастау стандарты алтын негiзiндегi монетарлық жүйеден алынады, оның негiзi алтын болып табылады. Жүйе ақшаны алтынға айналдыруды қамтамасыз ете алмайды, ал үкiмет валюта айырбастау резервiн жасай отырып, шетел валютасын қолдана алады.

Алтын айырбас стандартының тарихы

1930 жылдары Америкада Ұлы депрессия болды, ол алтын стандартының құлдырауына себеп болды және осы негiзде елдердi сауда операцияларын азайтуға және жаһандық сауданы тоқтатуға мәжбүр еттi. Бұған негiзiнен Екiншi Дүниежүзiлiк соғыстың әсерiн тигiздi. Осылайша, соғыстың соңында ақша жүйесi осындай болған емес, халықаралық сауда да болған жоқ.

Содан кейiн, 1944 жылғы I шiлдеден бастап 22 шiлдеге дейiн Бреттон-Вудстың әлемнiң 44 елiнiң өкiлдерi жаңа әлемдiк валюта жүйесi туралы келiсiмге келдi.

Жүйенiң жаңа талаптары енгiзiлдi:

- экономиканың сыртқы және iшкi дамуының үйлесiмдiлiгi;
- халықаралық экономикалық қатығыстардан аулақ болу.

Осылайша, конференцияда жаңа жүйенiң екi нұсқасы қарастырылды: Кейнстiң жоспары және Уайттың жоспары.

Кейнс төлемдер балансы тапшылығы бар елдерге несие беру бойынша белгiлi бiр әрекеттердi қамтамасыз ететiн көп жақты клирингпен одақ құруды ұсынды. Демек, дебиторлар осы тапшылықты жоюға мiндеттi болды. Бұл идеяны АҚШ пен Канада қабылдамады.

Жоспар (АҚШ қазынашылық департаментiндегi валюталық зерттеулердiң жетекшiсi) қордың құрылуына негiзделген, алайда олардың қатысушы мемлекеттерi төлем балансын реттеу үшiн пайдаланатын болады, бiрақ қор елдiң экономикалық даму бағдарламасын мақұлдаған жағдайда төлемдер тапшылығын жою қажет болды.

Бұл жоспар Кейнстiң кейбiр ережелерiнiң әлi қолданылғанына қарамастан, Бреттон-Вудс жүйесiн құруға таңдалды. Жалпы ол алтын

айырбастау стандарты жүйесіне айналды.

Жалпы алғанда, екі жоспардың негізгі ережелері:

- еркін сауда және капитал қозғалысы;
- төлем балансының реттелуі, айырбастау бағамдары мен бүкіл әлемдік жүйені тұрақтандыру;
- бұрынғы алтын стандартының негізгі артықшылығын пайдалану, атап айтқанда, айырбас бағамын белгілеу, оның кемшіліктерін жою;
- әлемдік валюта жүйесінің жұмыс істеуін бақылайтын, сондай-ақ төлем балансының тапшылығын қамтитын осындай халықаралық ұйымды құру.

Бреттон Вудс Келісіміне сәйкес, мыналарды жасау қажет болды:

- Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) – әлемдік валюта жүйесінің жұмыс істеуін бақылау;
- Халықаралық Қайта Құру және Даму Банкі (ХҚДБ) – Еуропа елдерінің экономикасын көтеруге бағытталған инвестицияларды қаржыландыру;
- Халықаралық сауда ұйымы – сауда шектеулерін бақылау, яғни сауда-саттықты тұрақтандыруға, жұмыс орындарын ұлғайтуға, табыстар деңгейін арттыруға, валюта бағамының тұрақтылығын қолдана отырып, валюталық демпингке қарсы күнсыздандудың алдын алуға бағытталған.

27 желтоқсан 1945 ж Халықаралық Валюта Қоры жаңа ақша жүйесінің өміршеңдігін қамтамасыз ету үшін құрылған. Оның басталу күні – 1947 жылғы 1 наурыз.

Осылайша, жаңа ақша жүйесі жұмыс істеудің келесі қағидаттарына негізделді:

Алтын-валюта стандарттарын енгізу АҚШ долларының және фунт стерлингтің алтыны мен екі валютасын пайдалануды білдіреді.

Алтын әлемдік валюта жүйесінің төрт нысаны ретінде пайдаланылуы мүмкін:

- алтын – халықаралық төлем және резервтік құрал;
- ХВҚ-да тіркелген алтын валютаның паритеттерін енгізу және оларды сақтау;
- АҚШ долларының негізгі резервтік валютасының мәртебесін қамтамасыз ету үшін ол алтынға теңестірілді;
- шетелдік банктер үшін алтынның айырбас бағамы ресми бағамен (1 троялық унция үшін 35 доллар, 31,1035 г) тең болды.

Бұл айырбас бағамының коэффициентіне сәйкес валюталардың айырбасталуы басталған валюталық паритеттер негізінде болды. Халықаралық валюта ұйымдары алғаш рет құрылды (ХВҚ, ХҚДБ).

ХВҚ төлем балансының тапшылығын реттеу үшін шетел валютасында несие береді, осылайша, ұшып келе жатқан валюталарды қолдайды, сондай-ақ мүше елдердің барлық принциптеріне сәйкестігін бақылайды.

ХВҚ-дан несие алған кезде ел валютаның АҚШ долларына қатынасында валютаның ауытқуы 1 % -дан, төтенше жағдайларда 10 % -дан аспайтын деңгейде ұстап тұруға уәде берді, әйтпесе ХВҚ санкциялары қолданылады. Бірақ реттеу құралы валюталық интервенциялар болды, оны жүзеге асыру үшін долларлар қажет болды.

Кейін Бреттон Вудс Келісімінен кейін біраз уақыттан кейін долларлық стандарттар бекітілді – долларға негізделген жүйе. Яғни Құрама Штаттар долларды монополиялық валюта ретінде белгілеп, фунт стерлингіне мүмкіндік бермей, мүлдем тұрақсыз валюта болды. Осылайша, АҚШ төлем балансының теңгерімін ұлттық валютамен қамтыды. Осының салдарынан банктердің долларлық жинақ түріндегі қысқа мерзімді сыртқы борышының өсуі болды.

Алтынмен алмасу стандарты.

Алтын айырбастау стандарты ақша айналымының алтын түрлерінің барлық вариацияларын дамытудың соңғы сатысын білдіреді. Бұл адам, ең болмағанда, теориялық тұрғыдан өзінің қағаз ақшасын нақты алтынмен алмасу мүмкіндігіне ие болған соңғы жүйе. Өкінішке орай, стандарттағы кейбір елеулі кемшіліктер болды, олар түптің түбінде әлемнің барлық елдерінен бас тартты.

Алтын айырбастау стандарты - елдің жалпыға бірдей қабылданған монетарлық жүйесі тек алтынның құйма стандарты қабылданған кез келген елде еркін шетел валютасымен айырбасталатын қағаз несие түрінде қолданылатын құрылым.

Бұл сатыда, қымбат металдар қорының болуын ескере отырып, жүйенің бүкіл тарихы аяқталды. Ол соңғы болды, қарапайым адамдар үшін енді қол жетімді емес. 1976 жылы салыстырмалы түрде жоғалып кетті. Ол сондай-ақ, салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде, 30 жылдан кем емес, 1944 жылдан бастап, Екінші Дүниежүзілік соғыстың аяқталуына байланысты болған. Алтын айырбастау стандарты валюталық жүйесі барлық валюталардың бірыңғай валютаға - АҚШ долларына байланысы болатын сызба болды. Тек бұл ақшаны алтынға айырбастауға болады, тек қана ірі банк ұйымдары ғана. Қарапайым адам осындай мүмкіндіктен айырылды. Біраз уақыттан бері экономиканың тұрақтылығы жағдайды сақтап қалды, бірақ біртіндеп долларлардың саны соншалықты арта бастады, себебі қолда бар қорлар осы төлем құралдарының барлығын қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз болды. Нәтижесінде бұл стандарт жойылды.

Генуэз конференциясы.

Генуэз конференциясы соғыстан кейінгі Еуропа тағдыры шешілген кең ауқымды халықаралық саяси және экономикалық форум болып табылады.

1922 жылғы Генуэз конференциясы 1922 жылы 10 сәуір мен 19 мамыр аралығында өтті.

Генуэздағы конференцияны шешуші басты мәселе ақша мәселесі болды. Батыс елдерінің үкіметтері, бірінші кезекте Ұлыбритания, АҚШ және Франция кеңестік тарапқа бірнеше талаптарды ұсынды, оған сәйкес Ресейдегі жаңа режим қару-жарақ пен азық-түлікті ақ қозғалыстың нәтижесінде туындаған барлық қарыздарды төлеуге мәжбүр болды. Кеңес өкіметі, Ленин бағыты бойынша, осы талаптарды түбегейлі қабылдамады және өз кезегінде, 39 миллиард алтын рубль мөлшерінде шетелдік араласу мен қоршаумен байланысты шығындарға байланысты Кеңес мемлекетін қайтару туралы қарсы талап-арыз берді.

1922 жылғы Генуэз Конференциясы Кеңес Одағы мен Германия арасындағы шартқа қол қойды. Бұл өте маңызды қадам болды. Бұған 1922 жылы 16 сәуірде Рапаллода (Генуя к.) қол қойылды. Бұл келісім кейінірек Рапвальск деп аталды. Осы шарттың талаптарына сәйкес Германия РСФСР-да орын алған ұлттандыруды мойындады, сондай-ақ жаңа кеңестік үкіметтің барлық қарыздарын жойды. Бұл келісімге тараптар жасырын түрде қол қойды, ал конференцияның қалған қатысушылары келесі күні ғана бұл туралы білді. Батыс елдерінің наразылығы шек болмады. Нәтижесінде, 1922 жылғы Генуэз конференциясы аяқталды.

Айналыстағы айырбастау бағамдарының жүйесі валюта бағамының режимі болып табылады, онда валютаның құны валюталық нарыққа қарай ауытқыды.

1976 жылы ХВҚ-ның Уақытша комитетінің отырысы өтті, онда Ямайка келісімі жасалды. Бұл рәсім алтынның демонстрациялануын және өзгермелі айырбас бағамына көшуді біріктірді. Айналыстағы айырбастау бағамы жүйесі мемлекеттің валюта нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасының әсерінен дамыды. Бұл әдіс тіпті 60-шы жылдардың соңында танымал болды. Бұл жолы өзгермелі режимге көшу, Бреттон-Вудс жүйесінің дағдарысы, сондай-ақ валюта нарығының тұрақсыздығы.

Валюта нарықтарының тұрақсыздығына байланысты 1964 жылы жапон және басқа да әлемдік валюталар айырбасталатыны туралы жарияланды. Осылайша, Құрама Штаттар алтынның бір унциясының бағасын ұстап қалу мүмкіндігінен айырылды. Мемлекет инфляцияның

күрт өсуімен бетпе-бет келді. Әрине, АҚШ үкіметі осы құбылысқа қарсы күрес бойынша бірқатар шаралар қабылдады, бірақ олар оң нәтиже бермеді. АҚШ сыртқы қарызы жыл сайын артып келеді, бірақ долларлық дағдарыс 1970 жылы болды, бұл пайыздық мөлшерлеменің төмендеуімен түсіндірілді. Келесі жылы мемлекеттің төлем балансы ауыр тапшылыққа тап болды. Долларды алтынға еркін айырбастау тоқтатылды. Bretton Woods жүйесін сақтау үшін көп нәрсе жасалды. Шамамен 5 миллиард доллар көлеміндегі араласу сәтсіз аяқталды. Доллардың құнсыздануынан кейін 10% дамыған елдер өзгермелі айырбас бағамына ауысты.

Өзгермелі айырбас бағамына ауысу кемшіліктер мен проблемалардың көпшілігін жойды. Бұл режимнің артықшылықтарына қарамастан, олардың кейбір кемшіліктері бар. Ең алдымен, ақшалай бірліктердің жоғары құбылмалылығы (құнсызданудың амплитудасы уақыт өте келе) атап өткен жөн. Көптеген жағдайларда бұл халықаралық экспорттау-импорт операцияларына теріс әсер етеді.

Айнымалы бағамдық жүйенің артықшылығы келесідей:

- құбылмалы ставка мемлекеттің араласуынсыз нарықпен анықталады;

- ақша-несие органдарының макроэкономикалық қателіктеріне байланысты пайда алудың мүмкін еместігі;

- резервтік валютаның асимметриялық жағдайының мәселесі болмағандықтан, барлық елдер төлем балансын реттеуге мәжбүр болғандықтан;

- шетел валютасына қатысты ұлттық валютаның сұраныс пен нарықтық талаптары бойынша еркін теңгерімдеу. Демек, ішкі ақша агрегаттары сыртқы капитал ағындарына әсер етпейді, ал сыртқы (ішкі) ақша саясатын сыртқы тұрақтылықтың максаттарына қарамастан және басқа елдердің ақша-кредит саясатын есепке алмай жүзеге асыруға болады.

Қалқымалы бағамдық жүйенің негізгі кемшіліктері:

- іс жүзінде, қаржы нарықтарының жоғары тиімділігі жоқ;

- болашақта айырбастау бағамының өзгеруінің белгісіздігі нарық қатысушылары үшін жоспарлау мен баға беруде қиындықтар туғызады. Бұл әлемдік сауда мен инвестицияларды дамытуды шектейді;

- айырбастау бағамының өзгеруі туралы болжам жасау мүмкіндіктері қалады, бұл ішкі және сыртқы тепе-теңдікке теріс әсер етеді;

- билік ақша-несие саясатын жүргізгенде (мысалы, инфляциялық саясат жүргізу) еркіндікке қол сұғуға құқылы.

Қазіргі заманғы монетарлық жүйе жұмыс істеудің қатан ережелеріне жатпайды. Табиғаты бойынша, бұл екі жақты - екі ел арасындағы келісімдер арқылы және көп жақты тәртіпте - ХВҚ механизмдері арқылы реттелетін тіркелген және өзгермелі мөлшерлемелерді үйлестіретін ұран жүйесі.

Елдің айырбас бағамы режимі дербес таңдауы мүмкін. Дегенмен, ХВҚ ақша-кредит саясатының үш негізгі қағидаттарын сақтап қалды:

- реттеуден жалтару мақсатында айырбас бағамын немесе мақта жүйесін қолдануға тыйым салу;

- қаржы нарығын тұрақсыздандыру жағдайында валюталық интервенцияларды міндетті түрде жүргізу (жеке немесе ұжымдық);

- ұлттық саясатта серіктес елдердің мүдделерін, әсіресе интервенциялар барысында валюталары қолданылатын елдердің мүдделерін ескеру қажет.

Валюталық жүйелердің түрлері:

1) Бреттон - Вудс ақша жүйесі.

Бреттон-Вудс жүйесі – 1944 жылғы 1 шілдеден бастап 22 шілдеге дейін өткізілген Бреттон-Вудс конференциясы нәтижесінде құрылған валюталық қатынастар мен сауда есептерін ұйымдастырудың халықаралық жүйесі.

Бреттон-Вудс жүйесі алтын-доллар стандартының жүйесі деп аталады, өйткені барлық валюталар долларға айырбастау арқылы алтынмен байланысты.

ХВҚ-ның барлық мүшелері өздерінің валюталарын алтынмен немесе АҚШ долларымен белгіледі және оларды ХВҚ келісімінсіз 10% -дан артық өзгерте алмады. Нарықтық айырбас бағамы АҚШ долларына тығыз байланысты болды. Осы шектерде айырбастау бағамдарын ұстап тұруды орталық банктер өздерінің ұлттық валютасын сатып алу және сату арқылы қамтамасыз етті.

Осы монетарлық жүйе құрылымында АҚШ-тың жаһандық экономикадағы үстем жағдайлары көрініс тапты. 70-жылдардың басында Бреттон-Вудс ақша-кредит жүйесіндегі құрылымдық қағидаттар әлемдегі күштердің жаңа теңестірілуіне сәйкес келіп, бірте-бірте құлдырады.

2) Ямайка валюталық жүйесі.

Ямаиканың монетарлық жүйесі – бұл жекелеген елдердің (соның ішінде Құрама Штаттардың) ақша жүйелеріне емес, сондай-ақ заңнамамен бекітілген үкіметаралық принциптерге негізделген заманауи халықаралық валюта жүйесі. Ямаиканың монетарлық жүйесінің ерекшелігі еркін өзгермелі айырбас бағамының енгізілуі болды.

ХВҚ жарғысына Ямаикандық түзетулерге сәйкес ұлттық валюталардың бірде-біреуі резервтік валютаның мәртебесін алмады. Негізгі халықаралық төлемдер мен резервтік қорлардың рөлі ұжымдық валютамен айрықша құқықтарға ие болды

Ямайка келісімі қабылданған сәттен бастап 1981 жылдан бастап СПЗ тізіміне бес елдің валюталары кірді (АҚШ доллары, неміс маркалары, жапон йенасы, фунт стерлингі, француз франкі). Әрбір валютаның үлесі елдің экономикалық әлеуетімен анықталады және әрбір бес жылда қайта қарауға жатады.

Ямайка келісімі алғаш рет заңды түрде алтынның демонетизациясын шығарды. Бұны жою кезінде көрсетілді:

- алтынның ресми бағасы;
- валюталардың алтын мазмұнын белгілеу
- ХВҚ-ға мүше елдердің алтын капиталының жарналары.

Дегенмен, әлемдік валюта жүйесінің алтыны заңды түрде қалыптасқанына қарамастан, халықаралық резерв ретінде әлемдік ақшаның осындай функциясын орындайды.

ХВҚ Жарғысына сәйкес, әрбір ел кез келген валюта бағамын таңдауға құқылы.

3) Еуропалық валюта жүйесі.

Еуропалық валюта жүйесі Еуропада валюта операцияларын жүзеге асыру мақсатында Еуропада құрылған валюталық аймақтық жүйе болып табылады, валютаның айырбас бағамын белгіленген мөлшерде ұйымдастырады, одақтың валюталық қатынастарындағы қақтығыстарды шешеді.

1989 жылы Францияның қаржы министрі Дж.Делорс Еуропалық одақтың үш кезеңдік жоспарын жасады. Бұл жоспар мыналарды камтиды:

- ЕО-ның жеке елдерінің келісілген экономикалық және ақша-кредит саясатын жүзеге асыру;
- Еуропалық Одақтың орталық банкіні құру;
- ЕО-ның бірыңғай валютасымен ұлттық валюталарды ауыстыру.

Бірінші кезеңді жүзеге асыру 1990 жылдың 1 шілдесінде басталды және ішкі заңнаманы біріктіретін, жалпы еуропалық төлем жүйесін құруды және Еуропалық Орталық Банкінің прототипін құрайтын Еуропалық валюта институтын құруды көздейді.

1992 жылы Маастрихте Маастрихте қол қойылған. Олар инфляция, айырбастау бағамы, пайыздық мөлшерлеме, бюджет тапшылығының көлемі, ішкі және сыртқы мемлекеттік борыш бойынша ЕО-ға кіру үшін үміткерлерге қойылатын негізгі талаптарды тұжырымдады.

1994 жылғы 1 қаңтарда Франкфурт-на-Майнеде еуропалық валюталық институт құрылды, оның мақсаты орталық банктің еуропалық жүйесін құруды дайындау болды. Бұл жалпы валюта енгізудің екінші кезеңінің басталуын белгіледі.

Еуропалық валюта институтының негізгі міндеттері:

- ұлттық орталық банктер арасындағы ынтымақтастық деңгейін күшейту және ағымдағы ақша-кредит саясатын үйлестіру;

- орталық банктердің еуропалық жүйесін құру және ЕАЭО жоспарының үшінші сатысында еуропалық еуро валютасын енгізу арқылы бірыңғай ақша-кредит саясатын жүргізу үшін қажетті дайындық шараларын жүзеге асыру.

Халықаралық валюта-қаржы қатынастарын реттеудегі халықаралық қаржы институттарының рөлі.

Халықаралық қаржы институттары – әлемдік экономика тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында ақша-кредит және қаржы қатынастарын реттеу мақсатында үкіметаралық келісімдер негізінде құрылған халықаралық ұйымдар. Халықаралық қаржы ұйымдарының, институттарының (ХҚҰ) пайда болуы негізінен дүниежүзілік экономикадағы жаһанданудың дамуы мен әлемдік валюта жүйесінің және әлемдік қаржы нарықтарының тұрақсыздығының өсуімен байланысты. Олар негізінен Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қалыптасты және қазір ақша-кредит және қаржы қатынастары саласындағы және осы қатынастарды мемлекетаралық реттеу саласындағы елдер арасындағы ынтымақтастықты дамытуда маңызды рөл атқарады. Халықаралық қаржы институттары - жалпыға ортақ ресми мақсатқа - халықаралық ынтымақтастықты дамытуға, күрделі және қарама-қайшы әлемдік экономиканың тұтастығын және тұрақтылығын қамтамасыз ететін халықаралық ақша-несие және қаржы ұйымдары.

Халықаралық қаржы институттары ұлттық және ұлтүстілік болып бөлінеді. Ұлттық институттар ақша институттарына (орталық банк, федералды депозиттерге кепілдік беру агенттігі, федералды бағалы қағаздар жөніндегі комиссия) және фискальды органдарға (Қаржы министрлігі, кеден, салық қызметі) бөлінген. Жоғарғы оқу орындары жаһандық және аймақтық институттармен ұсынылған. Жаһандық институттар Біріккен Ұлттар Ұйымы сияқты Халықаралық Валюта Қоры, Дүниежүзілік Банк. Аймақтық мекемелер Еуропалық қайта құру және даму банкі сияқты әртүрлі континенттерде, Еуропалық орталық банкке айналған Еуропалық валюта қоры сияқты институттардан тұрады.

Әлемдік және аймақтық мамандандырылған әлемдік қаржы институттарымен қатар, мысалы, Африканың Экономикалық даму

Араб экономикалық қоры, Экономикалық және әлеуметтік даму Араб экономикалық қоры, Карибтің даму банкі және т.б. жұмыс істейді. Жекелеген елдердің әлемдік қаржы институттарына қатысуы және олардың ықпал етуі капиталға қосқан үлесі, әдетте «салмақты дауыс» жүйесі қолданылады. Жетекші әлемдік қаржы орталықтарының (АҚШ, Батыс Еуропа, Жапония) күштерінің теңгерімінің өзгеруі әлемдік қаржы институттарының қызметіне әсер етеді, онда өзара қарым-қатынастардың екі қарама-қарсы үрдісі - халықаралық қаржы мәселелерінің келіспеушілігі мен серіктестігі.

Әлемдік қаржы орталықтары ірі халықаралық капиталдың шоғырлану орталықтарымен және әртүрлі халықаралық қаржы операцияларын ауқымды түрде жүзеге асырудан тұрады. Олардың инфрақұрылымының негізі ұлттық және трансұлттық банктерден тұрады, әдетте ең ірі қор биржаларының операциялық қорларымен тығыз байланысты. Ірі брокерлік үйлер мен әр түрлі инвестициялық қорлар маңызды рөл атқарады.

Сұрақтар:

1 Қазіргі заманғы халықаралық экономиканы дамытудағы заманауи ақшалай жүйенің рөлі қандай?

2 Эволюция кезеңдерін және ақша-несие жүйесінің дамуын анықтаңыз?

3 Бреттон Вудс ақша жүйесінің негізгі элементтері қандай?

4 Валютаның айырбасталуы дегеніміз не?

5 Тұрақты валютаны орнату дегеніміз не?

6 Ямаиканың ақша-кредит жүйесінің негізгі принциптері қандай?

7 Еуропалық валюта жүйесі қандай проблемаларға байланысты болды?

1-тапсырма – Халықаралық валюта жүйесі

1. Анықтау	
2. Субъектілер	
3. Элементтер	
4. валюталық жүйелер	
5. Ереже (кім және қалай)	

2-тапсырма – Жаңа терминдердің сөздігін олардың мағынасын түсіндіре отырып жасаңыз.

1 Халықаралық валюта жүйесі

2 АСҚ (арнайы сурет құқығы)

- 3 Ұлттық валюталық жүйе
- 4 Әлемдік валюта жүйесі
- 5 Валюталық позиция
- 6 Валютаны ауыстыру
- 7 Валюталық операциялар
- 8 Валюталық арбитраж
- 9 Валюта
- 10 Валюта айналымы
- 11 Валюталардың қатар айналымы
- 12 Алтын стандарт
- 13 АҚШ доллары

Сөздік:

Әлемдік монетарлық жүйе – халықаралық қаржы ұйымдарының үкіметаралық келісімдері мен жарғыларымен реттелетін ақша-несие және қаржы институттарының тиісті жүйесімен төлемдер айналымының қатысушылары арасындағы есеп айырысудың тарихи белгіленуі.

Ұлттық валюталық жүйе – халықаралық төлемдік операциялар жүзеге асырылатын елдің ақша-кредит жүйесінің бөлігі.

Әлемдік ақша-кредит жүйесі – мемлекетаралық келісімдерде бекітілген халықаралық ақша, реттеу және несие қатынастарын ұйымдастырудың нысаны.

Ұлттық валюталық жүйе (ҰВЖ) – бұл тарихи қалыптасқан және халықаралық құқық нормаларын ескере отырып, ұлттық заңнамамен бекітілген, елдің валюталық қатынастарын ұйымдастырудың мемлекеттік-құқықтық нысаны.

Айырбастау бағамы режимі шетел валютасына ұлттық валютаны айырбастауға пропорцияны қалыптастыру жүйесі болып табылады.

Конверсиялану – валюта айырбастаудың өзіндік ерекшелігі.

Халықаралық валюталық бірліктер – халықаралық талаптар мен міндеттемелерді салыстыру үшін пайдаланылатын шартты шкала болып табылатын ақша бірліктері, айырбас бағамын анықтайды.

5.3 Валюта бағамы және валюта нарығы

Валюта бағамдары және халықаралық операциялар. Отандық және шетелдік валютадағы бағалар. Валюта бағамы және салыстырмалы бағалары.

Валюта нарығы. Валюта нарығының сипаттамасы. Қолма-қол және форвардтық валюта бағамы. Валюталық своптар. Фьючерстер

және опциондар.

Шетел валютасындағы активтерге сұраныс. Халықаралық валюта нарықтарындағы тепе-теңдік. Сыйақы мөлшерлемесінің теңдігі: негізгі тепе-теңдік шарттары.

Ағымдағы бағамның өзгеруі күтулерге әсер етеді. Тепе-теңдік бағамы. Пайыздық мөлшерлемелер: күту және тенгерім.

Валюта нарығындағы дилерлер мен брокерлер үздіксіз, тіпті айырбас бағамдарының кез-келген өзгерістері туралы бір сәтте мәлімдей алады. Бұл білімді қажет етпейтін басқа іскери агенттер күнделікті газеттердің қаржы жылнамасында тиісті ақпаратты таба алады.

Көптеген валюталардың бағамы алдыңғы 2 жұмыс күніне беріледі. Бұл курстар екі жолмен ұсынылады:

- шетел валютасының 1 бірлігін сатып алу үшін қажетті доллар саны;

- АҚШ долларын сатып алу үшін қажетті шетел валюталарының бірліктерінің саны.

Көптеген валюталар үшін тек қана бір айырбас бағамы - кассалық операциялар бойынша айырбас бағамы беріледі. Ол 48 сағаттан аспайтын мерзімде жасалатын сауда операциялары үшін қолданылады. Сонымен қатар, көптеген шетел валюталары үшін форвардтық операцияларға айырбас бағамы да бар. Мерзімдік мәміле - бұл банк пен оның клиенті арасында келісімшарт болып табылады, онда доллар болашақта кез келген белгілі бір күнде қажетті валютамен айырбасталады, бүгінгі күні анықталған мөлшерде. Кассалық операцияларды және айырбастау бағамдарын айырбастау бағамдарын кез келген таңдалған уақыт кезіндегі айырбастаудың айырмашылығы салыстырмалы елдердегі нарықтық пайыздық мөлшерлемелер арасындағы айырмашылықты көрсетеді.

Шетелдік валютадағы нарықтық баға, кез-келген басқа тауар сияқты, валюта нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың ықпалымен белгіленеді. Валюта бағамы әр елдің экономикасы мен қалған елдер арасындағы негізгі байланыс болып табылады.

Шетелдік валюта ұлттық валютада бағаланады, нәтижесінде ұлттық валютаның ұлттық валютаның тепе-теңдік бағамы болады. Егер резиденттер (кәсіпорындар, жеке тұлғалар, үкімет және т.б.) өз елінде экономикалық операцияларды жүзеге асыратын болса, онда олар тек қана елді мекендер үшін ұлттық валютаны қажет етеді және олар тек оны талап етеді. Халықаралық төлемдер үшін бұл операциялар жүзеге асырылатын елдердің валютасы талап етіледі. Нәтижесінде бір елдің резиденттері (институционалдық бірліктер)

басқа елдердің валюталарына, яғни шетел валютасына сұраныс қояды. Резиденттердің бұл сұраныстары шетелдік тауарларды импорттауға, шетелдік бағалы қағаздарды сатып алуға, шетелге мүлікті сатып алуға немесе валютаның айырбас бағамдары бойынша ақша табуды қалайтынына байланысты туындайды.

Егер резиденттердің жиынтық сұранысының көлемі үйде және шетелде баға деңгейі тұрақты болып қалса және халықаралық капитал ағыны болмаса, онда шетел валютасына сұраныс тек тауарлар мен қызметтерді импорттау құны бойынша анықталады. Егер шетел валютасы қымбат болса және оның ұлттық валютасы көп мөлшерде төленуі тиіс болса, онда бұл жағдайда кез-келген басқа тауар сияқты шетел валютасына деген сұраныс төмен болады. Егер шетел валютасы арзанырақ болса, ұлттық валютаның бірлігіне қайтару керек, ал тұрғындардың шетел валютасына сұраныстары артып келеді. Басқаша айтқанда, шетел валютасының айырбас бағамының ұлғаюымен, оған деген сұраныс төмендейді, ал ол құлап бара жатқанда, ол өседі.

Шетелдік валютаның жеткізілімі шет елден, бұл валюта ұлттық болып табылатын елдерден келеді. Резидент еместердің резиденттерге сатуға арналған ұлттық валютасын ұсынуының себептері резиденттердің шетел валютасына деген сұранысты қанағаттандыру себептеріне ұқсас. Резидент еместер резиденттерден тауарларды импорттауға немесе олардың бағалы қағаздарын сатып алуға, резиденттерден мүлікті сатып алуға немесе валютаның ауытқуына ақша табуға тиіс. Егер резиденттердің жиынтық сұранысының көлемі үйде және шетелде бағалар деңгейі тұрақты болып қалса және капиталдың халықаралық қозғалысы болмаса, онда шетел валютасын жеткізу резиденттердің экспортынан түсетін табыстармен шектеледі. Егер шетел валютасы қымбат болса, онда ол үшін көптеген ұлттық валютаны сатып алуға болады, сонда кез-келген басқа тауар сияқты шетел валютасын жеткізу жоғары болады. Егер шетел валютасы арзанырақ болса, онда ұлттық валютаны резидент еместерден сатып алуға болады және резидент еместердің ұсынуы азаяды. Басқаша айтқанда, шетел валютасының бағамының ұлғаюымен оның жеткізілімі артып, ал құлдырағанда, ол азаяды.

Шетел валютасына сұраныс пен ұсыныстың өзара тәуелділігі айырбас бағамы бойынша қарастырылуы мүмкін. Егер ұлттық валютаның айырбас бағамы ұлғаятын болса (ұлттық валютан аз болса, шетел валютасының бір бөлігіне берілуге тиіс), онда импортқа деген сұраныс, демек ол үшін шетел валютасының төлемі көбейеді. Сонымен қатар, резидент еместердің валютаны жеткізуі, яғни олардың ұлттық экспорттық тауарларды сатып алуға деген қызығушылығы

төмендейді, өйткені олар шетел валютасының бірлігіне ұлттық валютаны аз алады. Егер ұлттық валютаның бағамы төмендетілсе (ұлттық валютаның көбі шетел валютасына берілсе), онда импортқа сұраныс, демек ол үшін шетел валютасының төлемі азаяды. Сонымен қатар, резидент еместер тарапынан валютаның, яғни олардың ұлттық экспорттық тауарларды сатып алуға деген қызығушылығы артуда, өйткені олар шетел валютасының бірлігіне ұлттық валютаны көбірек алады

Тепе-теңдік бағамы – бұл халықаралық саудаға шектеулер болмаған жағдайда, төлем балансының теңгеріміне қол жеткізуді қамтамасыз ететін айырбас бағамы, капиталдың ағыны мен артық жұмыссыздықтың ерекше себептері. Басқаша айтқанда, төлем балансы мемлекеттік экономикалық саясаттың қысқа мерзімді шараларының көмегімен емес, іргелі экономикалық заңдардың әрекеті нәтижесінде теңдестірілу керек. Осылайша, төлем тепе-теңдік балансы тепе-теңдік бағамын ұстап тұруға қажетті негізгі экономикалық заң болып табылады,

Валюта бағасының өзі сияқты шетел валютасының құнының өзгеруі номиналды және нақты болуы мүмкін. Номиналды айырбас бағамының ұғымы өзгермелі айырбас бағамы, девальвация және тұрақты айырбас бағамы жағдайында қайта бағалау жағдайында валютаның құнсыздануына және нығаюына сәйкес келеді. Айырбастау бағамының нақты өзгеруі нақты айырбас бағамының өзгеруін білдіреді, яғни өз елінде және ұлттық валютасы бар елде бағаның деңгейінің өзгеруін ескере отырып, қайта есептелетін номиналды айырбас бағамының өзгеруі. Практикалық мақсаттарда айырбас бағамының бір бағытта немесе өзге де мүмкін қозғалысы үшін нақты девальвация тіркелген валюта бағамы бар елдердің экономикалық саясатының қуатты құралы ретінде пайдаланылады.

Нақты девальвация - ұлттық валютаның нақты валютасының айырбас бағамының тіркелген елдің бағамының өзгеруін ескере отырып, тіркелген валюта бағамының режимінде төмендеуі.

Девальвация шын мәнінде маңызды емес, номиналды түрде маңызды, өйткені елдегі валютаның құнсыздануы, егер ол ұлттық валютаның валютасына қатысты елдегі бағалардың өсуінен елеулі асып кетсе, девальвацияның барлық жағымды әсерін жоққа шығаруы мүмкін. Нақты айырбас бағамының формуласынан шығатыны, девальвацияның экономикалық саясат құралы ретінде жұмыс істеуі керек, девальвация жүргізетін елдегі инфляция, кем дегенде, өзінің негізгі сауда әріптестерінен артық болмауы керек. Тек осы жағдайда нақты өлшемдегі девальвация оң болады. Олай болмаған жағдайда, ол

ішкі бағалардың өсуімен өтеледі немесе инфляция үдерісі дамып келе жатқанда, біраз уақыттан кейін басқа құнсыздандуды қажет ететін теріс болып шығады. Бұл қатал шеңбер болуы мүмкін.

Отандық тауарлардың әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін қалпына келтіруде нақты рөл ойнау үшін ұлттық валютаның құнсыздануы инфляцияны бәсеңдететін қатаң фискальдық және ақшанесие саясатының аясында болуы тиіс. Нақты девальвацияның жағымсыз жағы - бұл ұлттық валютаны нақты қайта бағалау - бұл практикада өте сирек қолданылатын басқа валюталарға қатысты нақты бағасын қамтамасыз ететін саясат.

Бағалар мен айырбас бағамдары. Жоғарыда талқыланған модельдерде шетел валютасын жеткізудің жалғыз көзі - бұл тауарларды экспорттаудан түскен табыс, сондай-ақ сұраныстың жалғыз көзі - оларды импорттау құны. Алайда шетел валютасындағы сұраныс пен ұсыныс тауарлардың халықаралық қозғалысына қызмет көрсету қажеттілігі нәтижесінде ғана емес, сондай-ақ өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы нәтижесінде және, ең алдымен, капиталдың пайда болуы мүмкін. Тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу үшін шетел валютасына сұраныстың негізі валютаның өзіндік бағасымен де, әртүрлі елдердегі бірдей тауарлар бағасының қатынасында да (салыстырмалы бағамен) тұрады. Егер өнім шетелде шетелде салыстырмалы түрде арзан болса, онда бұл өнімді сатып алу үшін осы елдің валютасына сұраныс артады. Егер бұл өнім өз елінде салыстырмалы түрде арзан болса, онда шетел валютасына деген сұраныс төмендейді, өйткені тұрғындардың қажеті жоқ; отандық тауарларды ұлттық валютаға сатып алады.

Дегенмен, шетел валютасына деген сұраныс пен оның жеткізілімі тек әлемдік саудаға қызмет көрсету қажеттілігіне байланысты туындайды. Капитал портфель және тікелей инвестициялар түрде елден елге белсенді ауысады. Портфельдік инвестициялар түріндегі капитал қозғалысының негізі негізінен пайыздық мөлшерлемелердегі айырмашылық болып табылады және тікелей инвестициялар түрінде - оның инвестициялары кірістілігінің айырмашылығы елдер арасында бар. Әрбір елде бағалы қағаздар мен активтер ұлттық валютада көрсетілгендіктен, резидент еместер оларды сатып алу үшін басқа елдің ұлттық валютасына қажет. Егер ел шетелдік бағалы қағаздарды шығарса және салыстырмалы тәуекел деңгейінде активтерге салынатын инвестициялардың кірістілігі шетелден жоғары болса, онда бұл елге кіріп, ұлттық валютаға деген қосымша сұраныс тудыратын шетел валютасына тартымды болады. Кері жағдайда, егер шетелдегі активтердің пайыздық және кірістілігі жоғары болса, сұраныс шетел

валютасына өседі, ал ұлттық валюта үшін тиісінше төмендейді. Нәтижесінде, оның бағыты төмендейді.

Шетел валютасына деген сұраныс табыстың салыстырмалы деңгейіне байланысты. Елдегі кірістер жақын арадағы сауда әріптестерінің елдеріндегі кірістерге қатысты өссе, резиденттер шетел валютасына деген сұранысты және оның бағамын көтеруді көздейтін импортты қоса алғанда, көп тауарлар сатып алады. Егер кірістер салыстырмалы түрде төмендетілсе, резиденттердің импорттық тауарларға деген сұранысы, тиісінше, шетел валютасы төмендейді, оның бағамы төмендейді. Ақыр соңында, валюта нарығындағы бағалаулар шетел валютасының мүмкін болашақ құнын, алдағы валюта бағамын құрайды, бұл сондай-ақ елдер арасындағы валютаның қозғалысына әкеледі.

Валюта бағамы макроэкономикалық саясаттың маңызды объектісі болып табылады. Айырбастау бағамының өзгеруімен көбінесе төлем балансы реттеледі. Айырбас бағамының белгілі бір деңгейін ұстап тұру ресми сыртқы резервтерді пайдалануды талап етуі мүмкін, өйткені экономиканың ақша массасына сөзсіз әсер ететін валюта бағамының жүйесі кредиттік және ақша-несие саясатын әзірлеу мен жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Жалпы, кейінірек көрсетілетіндей, ішкі макроэкономикалық саясат құралдарын таңдау және оның тиімділігі айырбастау бағамының жүйесін таңдауға байланысты.

Номиналды айырбас бағамы (айырбастау бағамы) – бұл екі елдің валютаның салыстырмалы бағасы немесе басқа елдің валюталық бірліктерінде көрсетілген бір елдің валютасы. «Валюта бағамы» термині қолданылған кезде, ол номиналды айырбастау бағамына жатады.

Нақты айырбас бағамы бір елдің тауарларын басқа елдің тауарларына айырбастауға болатын қатынасын сипаттайды. Рубльдің АҚШ долларына нақты айырбас бағамын анықтау үшін біз сандық мысалды қолданамыз.

Салыстырмалы баға - бірлік үшін қабылданған анықтамалық зат бағасымен салыстырғанда өлшенген баға. Стандартты тауарлардың бағасы ретінде, әдетте, экономиканың тиісті секторындағы бүкіл бағалық жүйені қалыптастырғанда (мысалы, өңдеу өнеркәсібінде 1 тонна мұнай мен тұтыну секторында 1 кг сиыр бағасы) тауарларды бағалайды. Талдаудың нақты шарттары мен міндеттеріне сүйене отырып, негізгі функцияларды атқаратын кез келген басқа өнім стандарт ретінде қабылдануы мүмкін.

Валюта нарығы шетел валютасын сатып алу немесе сату, шетел

валютасындағы төлем құжаттары, сондай-ақ шетелдік инвесторлардың капиталының қозғалысы бойынша операциялар жүргізу кезінде туындайтын тұрақты экономикалық және ұйымдастырушылық қатынастар жүйесі [1, 2].

Валюта нарығында инвесторлардың, сатушылардың және валюталық құндылықтарды сатып алушылардың мүдделері келісілген. Батыс экономистер валюта нарығын ұйымдық және техникалық тұрғыдан ұлттық және шетелдік банктер мен брокерлік фирмаларды біріктіретін заманауи байланыс құралдарының жиынтық желісі ретінде сипаттайды.

Қазіргі заманғы әлемдік валюта нарықтарына келесі негізгі сипаттамалар сипатталады [2].

1) Әлемдік экономикалық қатынастарды жаһандану негізінде валюталық нарықтардың халықаралық сипаты, транзакциялар мен есеп айырысу үшін электрондық коммуникация құралдарын кеңінен пайдалану.

2) Әлемнің барлық бөліктерінде кезек-кезек жүргізілетін операциялардың үздіксіз, үздіксіз сипаты.

3) Валюталық операциялардың бірыңғай сипаты.

4) Валюта нарығындағы операцияларды хеджирлеуді пайдалана отырып, валюталық және кредиттік тәуекелдерден қорғау мақсатында пайдалану.

5) Коммерциялық мәмілелермен байланысты валюталық операциялардан бірнеше есе көп алыпсатарлық және арбитраждық мәмілелердің үлкен үлесі. Валюталық спекуляторлардың саны айтарлықтай өсті және тек банктер мен қаржы-өнеркәсіптік топтарды, ТҰК-ды ғана емес, сонымен бірге жеке және заңды тұлғаларды қоса алғанда, басқа да көптеген қатысушыларды қамтиды.

6) Негізгі экономикалық факторларға әрқашан тәуелді емес валюта бағамдарының құбылмалылығы.

Қазіргі валюта нарығы келесі функцияларды орындайды:

- халықаралық төлемдердің уақытылы болуын қамтамасыз ету.

- валюталық және кредиттік тәуекелдерден қорғау үшін мүмкіндіктер жасау.

- әлемдік валюта, несие және қаржы нарықтарының өзара байланысын қамтамасыз ету.

- мемлекеттің, банктердің, кәсіпорындардың валюталық резервтерін әртараптандыру үшін мүмкіндіктер жасау.

Валютаның сұраныс пен ұсыныс өзара әрекеттесуіне негізделген айырбас бағамдарының нарықтық реттеуі.

Мемлекеттің экономикалық саясатының бір бөлігі ретінде ақша-

кредит саясатын жүзеге асыру мүмкіндігі. Мемлекетаралық келісімдер шеңберінде макроэкономикалық саясаттың мақсаттарын іске асыру мақсатында түрлі мемлекеттердің келісілген әрекеттерін жүзеге асыру мүмкіндігі.

Валюталық нарықтағы қатысушыларға арбитраж арқылы алып-сатарлық пайда алу үшін мүмкіндіктер ұсыну.

Форвардтық айырбастау бағамы (Forex биржалық бағамы) – коммерциялық банктің форвардтық келісімшартында көрсетілген инвестормен белгіленген валютаның айырбас бағамы, ол болашақта белгіленген валютамен валютаны айырбастауға дайын. Форвардтық бағам – алға қарай бағаның бір түрі. Трансұлттық компаниялар, банктер және басқа қаржы институттары валюталық тәуекелдерді хеджирлеу үшін форвардтық келісім жасайды. Кредиторлық берешек және шетел валютасындағы қарыздар хеджирленеді. Хеджирлеу – негізінен ірі мәмілелер, шағын мәмілелер бойынша фьючерстік келісімшарттар қолданылады. Айырмашылығы, форвардтық операциялар транзакциялардың артықшылығы болып табылады және банктерге жағдайды дәлірек түсінуге мүмкіндік береді. Фьючерстік келісімдер, керісінше, стандартталған және биржада сатылады. Әдетте, банктер бір, үш, алты, тоғыз немесе он екі айлық жеткізу мерзімімен тұрақты валюталардың алдағы ставкаларын ұсынады. Кейде дәйексөздер бес немесе он жылдық жеткізу мерзімімен ұсынылады.

Форвардтық валюта бағамы ақша айырбастау бағамы мен екі валюта аймағының пайыздық ставкаларының арасындағы айырма негізінде анықталады. Бұл тепе-теңдік арбитраждық арбитражды (экономика) алу мүмкіндігі туындағанда, валюталық нарықтың тепе-теңдігі болып табылады. Егер тепе-теңдік нормалары тең болмаса, теңдік теңдеуі форвардтық мөлшерлеме сыйақыны немесе, керісінше, пайыздық дифференциалды көрсететін дисконтты камтиды. Форвардтық ставкалар болашақ ақша ағындарын болжау теориясының маңызды элементі болып табылады – қаржы экономикасындағы зерттеушілер форвардтық мөлшерлеме несие бағамын дәл болжайды. Гипотезаны эмпирикалық түрде сынау әрекеттері аралас нәтижелер берді.

Валюталық своп - екі түрлі карама-қарсы конверсия мәмілелерінің әртүрлі бағалау күндерімен бірдей сомаға қосылуы. Своп үшін жақындасу мәмілесінің орындалу күні құнды күн деп аталады, ал кері мәміленің жасалған уақыты бойынша қашықтан орындау күні – своптың аяқталу күні (өтеу мерзімі). Валюталық своп операциясының көпшілігі 1 жылға дейінгі мерзімге жасалады.

Егер айырбастау операциясының күніне ең жақындасу валютаның (негізінен базалық) сатып алуы болса, ал одан да алыс

валютаның сатылымы болса, мұндай своп «сатып алынған / сатылған» деп аталады (ағылшын сатып алу және сату свопы). Егер басында валютаның сатылуы туралы мәміле жасалса және кері мәміле валютаның сатып алуы болса, онда бұл своп «сатуға / сатуға арналған своп» деп аталады.

Әдетте валюталық своп мәмілесі бір контрагентпен жүргізіледі, яғни айырбастау операциялары сол банкте жүзеге асырылады. Бұл таза своп деп аталады. Дегенмен, әртүрлі бағалау күндерімен түрлі қарама-қарсы конверсиялық мәмілелердің комбинациясын әр түрлі банктермен своп (инженерлік своп) ретінде жасалған сомаға теңеуге болады.

Опцион (лат. optio – таңдауы, қалауы) – опционды сатып алушы (базалық активтің әлеуетті сатып алушысы немесе әлеуетті сатушысы - тауар, бағалы қағаз) осы активті белгілі бір уақытта белгілі бір уақытта белгілі бір уақытта немесе белгілі бір уақыт кезеңінде сатып алуға немесе сатуға құқылы, бірақ міндетті емес. Сонымен бірге, опционды сатушы тиісінше активті сатуға немесе оны сатып алушыдан оның шарттарына сәйкес сатып алуға міндетті.

Опцион – туынды құралдардың бірі. Опциондардың сатуға (put option), сатып алуға (call option) және екі жақты (double option) нұсқалары бар. Опциондар мен фьючерстер көптеген қаржы құралдарымен ұқсас, бірақ кейбір іргелі айырмашылықтар бар. Фьючерстік мәміледе сатып алушы активті шарттың қолданылу мерзімі аяқталғанда сатып алуға (сатуға) міндетті, ал опцион болған жағдайда ол оны қабылдамауы мүмкін.

Фьючерстер (ағылш. futures contract немесе ағыл.futures, **фьючерсты келісімшарт немесе фьючерсты шарт**) – базалық активті (тауар, қауіпсіздік және т.б.) сату үшін қор биржасындағы туынды қаржы құралы (келісімшарт), оның соңында тараптар ал сатып алушы тек баға деңгейімен және жеткізу мерзімімен келіседі. Активтің қалған параметрлері (саны, сапасы, қаптамасы, таңбалауы және т.б.) биржалық келісімшарттың ерекшелігі бойынша алдын-ала қарастырылады және осы сауда платформасы үшін стандартты болып табылады. Тараптар фьючерстің орындалуына дейін биржаға қатысты міндеттемелерге ие.

Фьючерстер биржада орталықтандырылған өзара есеп айырысу арқылы ұйымдастырылған нарықта айналысатын форвардтық (кейінге қалдырылған келісімшарт) стандартталған түрі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Форвардтық және фьючерстік келісімшарттар арасындағы негізгі айырмашылық форвардтық келісім-шарт сатушы мен сатып алушы арасындағы біржолғы ОТЖ мәмілесі болып табылады және

фьючерстік келісім - биржада саудаланатын қайталама ұсыныс.

Шетел валютасындағы депозиттерге деген сұраныс кез-келген басқа активтерге деген сұраныстың анықталуы үшін маңызды болып табылатын пайымдауларды ескере отырып анықталады. Ең бастысы, болашақта осы депозиттердің құны арта түседі деп ойлаймыз. Шетел валютасындағы депозиттердің болашақ құны, өз кезегінде, екі факторға байланысты: олар ұсынатын пайыздық мөлшерлеме және осы валютаны басқа валюталарға қатысты айырбастау бағамындағы күтілетін өзгеріс.

Өздеріңіз білетіндей, адамдар материалдық құндылықтарды әр түрлі нысандарда – қорлар, облигациялар, қолма-қол ақша, жылжымайтын мүлік, гауһар тастар немесе сирек шарап жинақтары сияқты сақтай алады. Осындай материалдық құндылықтарды алудың, сондай-ақ жинақ жасаудың мақсаты - олардың сатып алу қабілетінің болашаққа берілуі. Біз өзіміздің қартаюымызды, мұрагерлеріміз үшін, немесе біз қазіргі уақытта жұмсайтын уақыттан көп ақша табатындықтан және жаңбырлы күнде бір нәрсе қойғысы келетіндіктен, осындай трансфертті жүзеге асыруға тырысуымыз мүмкін.

Халықаралық валюталық банкаралық нарық (немесе шетел валютасы, FOREX, FX) 1971 жылы құрылды. Валюта айырбастаудың негізгі қағидасы - бір валюта айырбастау. Бұл әлемдегі ең үлкен нарық. Оның көлемі күніне триллион долларға жуық. Мемлекеттік және коммерциялық банктер және басқа қаржы ұйымдары, корпорациялар мен брокерлер ең алдымен валюта нарығына қатысады. FOREX - жай нарық емес. Оның ортақ орталығы жоқ. Сауда телефон байланысымен және компьютерлік желі терминалдары арқылы жүргізіледі. Валютаның бағасына әсер ететін негізгі факторлардың арасында сіз өзара төлемдердің балансын, экономиканың жай-күйін, графиктерді талдау негізінде жасалған болжамдарды, сондай-ақ саяси және психологиялық факторларды көрсете аласыз. Валюта нарығының жұмыс істеу механизміне тап болғандар, ол макроэкономикадағы классикалық оқулықтарда сипатталған модельдерден өзгеше екенін біледі және валютаның сұраныс пен ұсынысының тепе-теңдік нормасын анықтайтынын мәлімдейді. Шын мәнінде, валюталық нарық, сондай-ақ барлық қаржы нарықтарының ешқашан тепе-теңдікте болмайды, оның күйі тепе-теңдікті үнемі іздеу ретінде анықталуы мүмкін. Қазірдің өзінде, 1971 жылдан бері, бұл ізденістер айтарлықтай күшейді. Бұл Бреттон-Вудс тіркелген мөлшерлемелер жүйесін қабылдамауға және бір-біріне қатысты еркін навигацияға валюталардың ауысуына байланысты. Айырбастау бағамының өзгеруін реттеу саясатының (ол, әдетте, қажетті

нәтиже бермегені), мемлекеттің нарыққа кәсіби ойыншылардың түсуі және соның салдарынан айырбас бағамының ауытқуының ұлғаюы нәтижесі болып табылады. Қаржы нарығының елеулі ауытқуларға ұшырау фактісі адамдардағы аралас реакцияларды тудырады. Кәсіби трейдерлер үшін бұл табыс көзі, ал корпорациялардың немесе инвестициялық қорлардың қаржы менеджерлері үшін бұл болашақ пайда туралы тәуекелдік және белгісіздік көзі.

Халықаралық валюталық нарық тепе-теңдік жағдайында, барлық валютадағы депозиттер бірдей күтілетін табыс әкеледі. Кез келген екі валютадағы депозиттер бойынша күтілетін кірістің бірдей валютада өлшенуі тең, пайыздық мөлшерлемелердің теңдік күйі деп аталады. Шетелдік салымшылардың әлеуетті салымшылары барлық депозиттерді тең дәрежелі активтер ретінде қарастырады деп болжайды.

Пайыздық мөлшерлеме – несие алушы белгілі бір мерзімге (ай, тоқсан, жыл) пайдалану үшін төлейтін несие сомасына пайызбен көрсетілген сома.

Ақша теориясының тұрғысынан, пайыздық мөлшерлеме құнды құндылық ретінде ақша бағасы болып табылады.

Пайыздық кіріс - бұл капиталдың әр түрлі нысандарда (қарыздар, заемдар) берешегінен түскен кіріс немесе бұл бағалы қағаздарға салынатын инвестициялардан түскен кіріс.

Уақыттың өзгеруіне байланысты, тіркелген және өзгермелі пайыздық мөлшерлемелерді бөледі:

- тұрақты пайыздық мөлшерлеме – тұрақты, белгілі бір мерзімге белгіленеді және қандай да бір жағдайларға байланысты емес.

- өзгермелі пайыздық мөлшерлеме – мерзімді қайта қарауға жатады. Тарифтің өзгеруі белгілі бір көрсеткіштердің ауытқуына негізделген. Осындай көрсеткіштердің классикалық мысалы - Лондондағы банкаралық ұсынылатын ставка (LIBOR, Лондондағы банкаралық несие нарығында орташа мөлшерлеме). Тиісінше, өзгермелі LIBOR + 5% номиналды пайыздық мөлшерлеме ЛИБОР ставк LIBOR бойынша 5% жоғары екенін білдіреді.

Декурсивтік және антисипативті тарифтер

Сыйақы төлеу уақытына байланысты пайыздық мөлшерлемелердің екі түрі бар:

- декурсивтік мөлшерлеме – пайызды несие сомасының негізгі сомасымен бірге төленеді

- антисипативті мөлшер – пайыздар қарыздың (алдын-ала) уақытында төленеді және қарыздың түпкілікті мөлшеріне байланысты анықталады.

Антисипативті мөлшер несие беруші үшін тиімді және қарыз

алушы үшін десервистік болып табылады. Мәселен, егер пайыздық мөлшерлеме 10 % болса, онда 1000 рубль мөлшерінде несие бойынша декурсивтік ставка бойынша кредитор мерзімнің соңында 1,100 рубль алады. Антисипативті ставка бойынша ол қарызгерге 900 рубль береді және мерзімі аяқталғаннан кейін 1000 рубль алады.

Нақты және номиналды мөлшерлемелер. Номиналды және нақты пайыздық мөлшерлемені айырады.

Номиналды пайыздық мөлшерлеме – ақша активтерінің ағымдағы құнын көрсететін инфляцияны коспағанда, нарықтық пайыздық мөлшерлеме.

Нақты пайыздық мөлшерлеме – инфляцияға түзетілген пайыздық мөлшерлеме.

Сұрақтар:

1 Валюта нарығы мен валюталық нарықтың мақсатына анықтама беріңіз.

2 Алмасу бағамы дегеніміз не?

3 Валюталық құнсыздану және валютаның құндылығын қайта бағалау тұжырымдамаларының мазмұнын анықтаңыз?

4 Еркін өзгермелі айырбас бағамдарының қандай кемшіліктері бар?

5 Қаржы дағдарысы кезінде неге теңге арзан болып және доллар неғұрлым қымбаттады?

1-тапсырма – Валюта бағамы және валюта нарығы

1	Биржалық айырбас бағамын анықтау	
2	Валюта бағамдарының екі түрі:	
3	Валюталық нарықтардағы қатысушылар	
4	Валюталық нарықтардың классификациясы	

2-тапсырма – Халықаралық және ішкі валюта нарығын салыстырыңыз

Халықаралық нарық	Ішкі валюталық нарық
1.	1.
2.	2.
.....

3-тапсырма – Терминдерді түсіндіру арқылы жаңа терминдер сөздігін жасаңыз.

- 1 Валюта бағамы
- 2 Валюталық тәуекелдер
- 3 Хеджирлеу
- 4 Валюта айырбастау
- 5 Валюталық брокерлер
- 6 Халықаралық валюта нарығы
- 7 Ішкі валюта нарығы
- 8 Валюталық шектеулер
- 9 Бір режимдегі валюта нарығы
- 10 Қос режиммен валюталық нарық
- 11 Валюта нарығы
- 12 Биржалық валюта нарығы
- 13 Еуровалюталық нарығы
- 14 Еурооблигациялар нарығы
- 15 Еуродепозит нарығы
- 16 Еуронесие нарығы

Сөздік:

Валютаның айырбас бағамы – бұл екі елдің валюталарының салыстырмалы бағалары немесе басқа елдің валютасымен көрсетілген бір елдің валютасы. Экономикалық әдебиет сондай-ақ «айырбас бағамы» және «номиналды айырбастау бағамы» терминінің синонимі болып табылады.

Валюта нарығы – қаржы институттары бір валюта айырбастауға арналған нарық.

Валюталық своп – бұл валюталық операция, ол екі валютаны айырбастаудың екі күнімен бірге бір валютаны белгілі бір сомаға сатып алу мен сатуды қамтиды.

Валюталық опция – болашақта белгілі бір уақытта келісілген бағамен валютаның белгілі бір мөлшерін сатып алуға немесе сатуға міндеттеме берушіге құқықты береді.

Валюталық фьючерстер ресми айырбастау операциялары бойынша сатылатын стандартты өлшемдер мен шарттармен форвардтық операциялар болып табылады.

Нақты девальвация – ұлттық валютаның нақты валютасының айырбас бағамының тіркелген елдің бағамының өзгеруін ескере отырып, тіркелген валюта бағамының режимінде төмендеуі.

Форвардтық айырбастау бағамы (ағылш. forward exchange rate) – коммерциялық банктің форвардтық келісімшартында

көрсетілген инвестормен белгіленген валютаның айырбас бағамы, ол болашақта белгіленген валютамен валютаны айырбастауға дайын.

Пайыздық мөлшерлеме – несие алушы белгілі бір мерзімге (ай, тоқсан, жыл) пайдалану үшін төлейтін несие сомасына пайызбен көрсетілген сома.

Күрделі режим – валюта бағамы валюта нарығындағы сұраныс пен ұсыныс негізінде белгіленеді.

Бекітілген режим – белгілі бір уақыт кезеңі үшін айырбас бағамы тұрақты мән ретінде белгіленеді.

Валюта айырбастау – бұл валюталық нарықтың инфрақұрылымының элементі, оның қызметі сауда-саттықты ұйымдастыруға және өткізуге қызмет көрсету болып табылады, оның барысында қатысушылар шетел валютасымен операциялар жасайды.

Валюталық брокер - бұл валюталық операцияларды брокерлікке маманданған қаржы институты.

Ішкі валюта нарығы – бұл бір мемлекеттің валюта нарығы, яғни ішкі нарық.

Валюталық шектеулер – валюталық құндылықтармен операциялар жүргізу тәртібін белгілеу үшін мемлекеттік шаралар жүйесі (әкімшілік, заңнамалық, экономикалық, ұйымдастырушылық).

Шетел валютасымен шектелетін валюта нарығы еркін нарық деп аталады, ал олардың болмауы – еркін валюталық нарық.

Бірыңғай режим нарығы еркін айырбас бағамы бар валюта нарығы, яғни, валюта бағамы. биржалық сауда-саттықта баға белгіленетін өзгермелі айырбас бағамдары бар.

Қос режимдік валюта нарығы тіркелген және өзгермелі айырбас бағамын бір мезгілде қолдану арқылы нарық болып табылады.

Валюта нарығы – бұл валюта бағамы ұсынылған ұйымдастырылған нарық.

Еуровалюта нарығы – осы елдердің валюталарында операциялар жүргізілетін Батыс Еуропа валюталарының халықаралық нарығы.

Еурооблигациялар нарығы заемшылардың облигациялары түрінде ресімделген Еуро-валютадағы ұзақ мерзімді несиелермен берешек міндеттемелері бойынша қаржылық қатынастарды білдіреді. Облигацияда берешек сомасы, оны өтеу шарттары, купонға сәйкес пайыздарды алу тәртібі туралы мәліметтер бар. Купон облигациялар туралы куәліктің бөлігі болып табылады, ол бөлек болған кезде ұстаушыға пайыздық үлесті алуға құқық береді.

Еуро депозиттер нарығы еуро валюта нарығындағы айналым қаражаты есебінен шет елдердің коммерциялық банктеріндегі шетел

валютасындағы депозиттерді қалыптастыру бойынша тұрақты қаржылық қатынастарды білдіреді.

Еуронесие нарығы шет елдердің коммерциялық банктерімен еуро валютасындағы халықаралық несиелерді беруде тұрақты несие қатынастары мен қаржы қатынастарын білдіреді.

Сұраныстың икемділігі бағаның өзгеруі нәтижесінде өнім немесе қызмет сұранысындағы пайыздық өзгерістің көрсеткіші болып табылады.

Жабдықты икемділік – олардың бағасының өзгеруіне жауап ретінде ұсынылатын тауарлар мен қызметтер санының өзгеру дәрежесі.

Валюталық бақылау – үкімет осы ел мен әлемнің қалған барлық транзакцияларына бақылау жасау.

5.4 Ұзақ мерзімді перспективада баға мен валюта бағамдары (халықаралық сауда шарттары)

Халықаралық сауда шарттарының құны және оларды өлшеу. Елдің сауданың индексінің әл-ауқатына әсер ету. Халықаралық сауда жағдайын жақсарту және нашарлау. Қысқа және ұзақ мерзімді перспективада сауда терминдеріндегі өзгерістердің себептері.

Әлемдік табыс деңгейінің өзгеруіне, елдегі еңбек өнімділігі мен технологиялық дамуға байланысты факторлардың, инфляция мен салыстырмалы айырбас бағамдарының халықаралық сауда жағдайларына қатынасының әсері. Сауда шарттарындағы өзгерістердің әсері. Қысқа мерзімді ауытқулардың және сауда тұрғысынан ұзақ мерзімді нашарлаудың әсері.

Халықаралық сауда шарттарының құны және оларды өлшеу.

Халықаралық сауда – бұл ТМД-ға қатысушы елдер арасындағы сауда-саттықты халықаралық деңгейде дамыту және сауда-саттықты жаһандану жағдайында дамыған елдер арасындағы тауарлар мен қызметтер алмасу. Басқа түсініктеме бойынша, халықаралық сауда - кез келген негізде үлгіге біріктірілген әлемнің барлық елдерінің немесе бір бөлігінің жиынтық айналымы.

Халықаралық сауда өндірістік қуаттарды және тұтынушылық преференцияларды теңестірудің маңызды құралы болып табылады, ол жетіспеушілік бар өнімдерді алуға және ішкі нарыққа сіңірілмеген артықшылықты жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Осылайша, халықаралық сауданың арқасында әрбір саудагердің тұрғындарға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейі жоғары. Кәсіпкерлік үшін әлемдік сауданың құны экспортталатын тауарлардағы артық

құндылықты жүзеге асыру актісі және өндіріс шығындарын төмендету үшін пайда ставкасының үрдісіне қарсы ағымдағы фактор болып табылатынын анықтайды.

Сауда терминдерінің өзгеруі – әлемдік саудадағы елдің позициясының өзгеруін сипаттайтын көрсеткіштердің бірі. Сауда-саттық шарттары өз кезегінде жаһандық және ішкі нарықтардағы сұраныстың ауытқуына, өндіріс жағдайындағы өзгерістерге, белгілі бір тауарларға арналған нарықтардың монополиялану дәрежесіне байланысты. Сонымен бірге елде сыртқы саудадан түскен табыстар тек бағаға ғана емес, сондай-ақ экспорт пен импорттың физикалық көлемдеріне де байланысты екендігін ескеру қажет. Демек, елдің әлауқатының өзгеруі туралы сауда-саттық жағдайының индексінің өзгеруіне негізделген қорытындыларды шығару әрқашан заңды емес. Атап айтқанда, егер экспорттық өнімдерге бағаның төмендеуі оның өндіріс тиімділігінің артуымен байланысты болса, онда әлемдік нарықта өте серпінді сұранысқа ие болса, онда ол экспорттың физикалық көлемін арттыра алады және оған үлкен пайда әкеледі.

Жауаптың өз уақытында ауыстырылуының кем дегенде екі себебі бар және өзгерістердің толық әсері дереу сезілмейді (уақыттың кешеуілдеуі). Біріншіден, егер тұтынушылар оператордың мүмкіндіктері туралы нашар хабардар болса, онда олар өздерінің сезімдеріне, қабылдауына және қажеттіліктеріне сәйкес жүргізеді. Өзгерістерге жауап ретінде уақыттың кешігуінің екінші түсіндірмесі – жеке әдеттердің дамуы немесе бұрынғы бағалар негізінде жасалған бизнес-келісімдердің болуы. Дегенмен, әртүрлі кешіктіру бағалары бар. Кейбір зерттеушілер сұранысқа әдет-ғұрыптар мен әдеттерден қатты әсер етеді деп санайды және тек уақыт (шамамен 10 жыл) тұтынушыларды қайта қалпына келтіреді. Басқалары, осындай уақыт кезеңі керемет ұзаққа созылған деп санайды және олардың зерттеуі тұтынушыларға қызмет сұранысы бағаға немесе кірістің өзгеруіне жыл бойы түзететінін көрсетті және бұл икемділік қысқа және ұзақ мерзімде тым көп ерекшеленбейді. Тұтынушылардың әртүрлі сегменттері талқыланған жағдайда сол және басқа да мәлімдемелермен келісуге болады.

Егер сіз инфляцияның валюта бағамына қалай әсер ететінін ескере отырып, ұзақ мерзімді болжамдар жасасаңыз, онда экспорттаушылар үшін валюта бағамының төмендеуі оң нәтиже беретінін есте сақтаңыз. Елдің экспортқа бағытталған өндіріс бағыты және оның валютасының мөлшерлемесі төмендеген кезде, халықаралық нарықта экспортталатын тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату байқалады, бұл сіз түсініп отырғандай,

мемлекеттің экономикалық өсіміне және валютаның айырбас бағамын нығайтуға алып келеді.

Осындай саясатты жүргізу бүкіл әлемдегі ресурстардың таралуын оңтайландыруға және әлемдік сауданың табысын барынша көтеруге көмектеседі. Халықаралық саудаға мемлекеттің араласуы экономикалық себептерге байланысты (отандық өнеркәсіптерді импорт қысымынан, дамушы салаларды қорғаудан, сауда үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз етуден және т.б.), сондай-ақ экономикалық емес себептер бойынша (елдің ұлттық қауіпсіздігі, халықтың белгілі бір тобын әлеуметтік қолдау және т.б.) болуы мүмкін.

Сауда шарттарындағы өзгерістердің әсері. Елдің сауда шарттарын жақсартудың тікелей әсері келесідей. Біріншіден, ел өзінің бұрынғы экспорты көлемінен түсетін табыс үшін көбірек импорт алады. Екіншіден, оның төлем балансы жақсаруда. Мысалы, Ұлыбританияның импорты мен экспорты бірдей. Әрі қарай фунт импортының бағасы төмендейді, ал фунт стерлингінің бағасы бірдей деңгейде сақталады. Егер британдық импорттық сұраныс тұрақсыз болса, онда тікелей нәтиже Ұлыбританиядағы төлем балансының жақсаруы болып табылады, өйткені ел енді импорт бойынша фунттан аз жұмсау керек. Сол сияқты, егер оның экспорты сұраныс едәуір төмен болса және бағаның фунтына көтерілсе, Ұлыбританиядағы төлем балансы да жақсарады. Алайда сауда жағдайларына, әсіресе дамушы елдерге қатысты жанама әсерлері бар, бірақ олар кем қалауы мүмкін. Саудалық сауда шарттары нашарлаған елдер сауда-саттық жағдайлары жақсарған елдерден экспортты сатып ала алмайды. Бидайдың бағасы тоннасына 110-нан 100 фунтқа дейін төмендеді, ал бидайдың экспорттері А-ның ірі елі бидайға деген қажеттілік тек 900 мыңнан 950 мың тоннаға дейін көтерілгенін анықтады. Осыған орай, бидайдың жалпы шығыны 99 млн фунттан 95 млн-ға дейін төмендейді, бірақ бұл шығыстар өздерінің егіннің көп бөлігін экспорттайтын фермерлердің табысына тең болады. Кірістердің төмендеуі және өндірілетін өнімге сұраныстың төмендеуі нәтижесінде еліміз - бидай импортері азаяды.

Табыстың құлдырауы, сонымен қатар, елде өндірілетін тауарларға аз ақша жұмсалатындығын білдіреді, нәтижесінде пайда төмендейді. Осы елдердегі фирмалар британдық акционерлерге тиесілі болса, дивидендтерді төмендету төмендетілмейтін Ұлыбритания кірістерін төмендетеді.

Аз дамыған елдердің табыстарының құлдырауы шығындардың басқа елдерден көбірек көмек көрсетуі керек дегенді білдіреді.

Сыртқы саудаға тәуелді елдердің экономикасы сауда-саттық шарттары тұрақсыз болса және күрт өзгерсе, жиі түзетулер енгізілуі мүмкін. Егер, мысалы, алтынның бағалары өзгермейтін болса, онда Оңтүстік Африкада алтынның бағасы жоғары және төмен болған кезде Оңтүстік Африканың пайдасы жоғары болады, себебі сұраныс иілгіш болып табылады. Бұл табыстарды тұрақтандыруға және жұмыспен қамтуға бағытталған саясатқа барынша әсер етеді.

Экономикалық дағдарыс сіз қандай фазалық кезеңділік схемасына қарамастан, қатаң экономикалық мағынада, экономикалық өсім қарқыны теріс құндылықтарға тұрақты түрде ауысатын жағдай. Маңызды мәселе - бұл дағдарыс. Мысалы, экономикалық өсім қарқыны бір айдың ішінде азайған болса, содан кейін оны ұлғайту дағдарыс деп саналуы мүмкін. Осындай қысқа мерзімді ауытқулар деп аталмау үшін әдетте «дағдарыс» сөзін қолдануға болады, ол бойынша дағдарысты айтуға болады, егер елдің ІЖӨ қатарынан екі немесе одан да көп кварталдардан бас тартса. Мұндай көзқарас, атап айтқанда, Құрама Штаттардың Ұлттық Экономикалық зерттеулер бюросына (NBER) жүгінеді. Зерттеушілер альтернативті әдістерге ие болуы мүмкін: біреу тоқсан сайын емес жұмыс істейді, алайда жыл сайынғы индикаторлар, ЖІӨ көрсеткіштеріне қосымша, экономиканың жекелеген секторлары үшін индикаторларды қарастырады. Бірақ, жалпы алғанда, NBER әдісін көптеген сарапшылар бөліседі. «Сыртқы соққы» ұғымы - экспорттық және импорттық бағалардың арақатынасы күрт өзгерді, дамыған әртараптандырылған экономикаларда өмір сүрген экономистер әзірледі. Қоғам сыртқы күйзелістерден туындаған қауіп-қатерлердің сипатын, өмір сүру жағдайының нашарлауы биліктің жігері емес, елдің алдында тұрған қиындықтарға жауап ретінде түсінуге міндетті емес. Бұл қазіргі үкімет үшін саяси тәуекелдерді тудырады. Көбінесе (үкімет тұрақтандыру шараларын жүргізуге тырысады, кейде мұндай дағдарыстың нәтижесі мемлекеттік режимнің құлдырауы болып табылады. Социалистік елдерде сыртқы шокпен байланысты қиындықтардың сипаты нарықтық экономиканың бір ерекшелігіне мүлде ұқсамайды. нарықтық жағдайдың ауытқуына тәуелді әлемдік нарыққа байланысты. Тауар бағаларының төмендеуі сауда және төлем балансын өзгертеді. Билік экономиканы сыртқы сауданың жаңа шарттарына бейімдеу жөнінде шаралар қабылдауды талап етеді. Сыртқы қарыздар есебінен импорт құрылымы мен импорт құрылымын сақтауға әрекет жасау мемлекеттік банкроттықтың тәуекелін арттырады. Экономикалық және саяси жүйенің ауыр дағдарыс жағдайында тұрақтандыру шараларын жүзеге асыру оның өміріне қауіп төндіруі мүмкін.

Сұрақтар:

1 Валюталық бағамдардың қалыптасуының ең танымал теорияларының бірі?

2 Теңгерім теориясын сатып алу қабілетінің неліктен айырбас бағамдарының ауытқуларын толығымен түсіндіре алмайды?

3 Валюта бағамының қалыптасу теориясындағы бастапқы нүкте - қарапайым идея, ол қалай аталады?

4 «Сауда шарттары» индексі - ... сипаттайтын көрсеткіштердің бірі?

Сөздік:

Халықаралық сауда – бұл ТМД-ға қатысушы елдер арасындағы сауда-саттықты халықаралық деңгейде дамыту және сауда-саттықты жаһандану жағдайында дамыған елдер арасындағы тауарлар мен қызметтермен алмасу.

Инфляция – бұл тауарларды және қызметтерді бағалардың жалпы және біркелкі көтерілуінде көрініс тапқан әлеуметтік ұрпақтың дамуындағы үйлесімсіздіктің арқасында ақша жүйесінің дағдарысы.

Баға деңгейі белгілі бір уақыт кезеңі ішінде, белгілі бір аумақта, ұқсас тұтынушылық қасиеттері бар тауарлар мен тауар түрлерінің жиынтығы бойынша бағалардың жай-күйін сипаттайтын жалпылама көрсеткіш. Баға деңгейі қол жетімді өзгерістерді тегістейді және өзін орташа мән ретінде көрсетеді. Біз жеке, орташа және жалпыланған баға деңгейлерін ажыратуға болады.

Экономикадағы баға деңгейі тауарлар мен қызмет көрсетулердің тұтынушылық қоржынына елдегі ақша бірлігінде көрсетілген баға болып табылады.

Нақты айырбас бағамы – екі елде өндірілген тауарлардың салыстырмалы бағасы.

Сатып алу қабілетінің паритеті – олардың әрқайсысының сатып алу қабілеттілігін теңестіретін айырбас бағамы.

Экономикалық дағдарыс қандай фазалық кезеңділік схемасына қарамастан, қатаң экономикалық мағынада, экономикалық өсім қарқыны теріс құндылықтарға тұрақты түрде ауысатын жағдай.

Баға деңгейі белгілі бір уақыт кезеңі ішінде, белгілі бір аумақта, ұқсас тұтынушылық қасиеттері бар тауарлар мен тауар түрлерінің жиынтығы бойынша бағалардың жай-күйін сипаттайтын жалпылама көрсеткіш.

Жеке бағаның деңгейі – тауар бірлігінде нарықта төленген ақша сомасы.

Инфляция – тауарлар мен қызметтер бағасының жалпы

леңгейінің ұзақ уақытқа өсуі.

Экономикалық циклдар – экономикалық экономикалық дағдарыстың (рецессияның, депрессияның) және экономикалық калпына келтірудің (экономикалық калпына келтіру) экономикалық белсенділігінің (экономикалық конъюнктура) ауытқуы.

5.5 Қаржылық жаһандану: мүмкіндіктер мен дағдарыс

Халықаралық капитал нарығы және сауда кірістері. Сауда-саттық кірісінің үш түрі. Антипатиялық тәуекел. Портфельді әртараптандыру халықаралық активтерді сатудың негізі ретінде. Халықаралық активтің мәзірі: қарыздың таза құны.

Халықаралық банк ісі және халықаралық капитал нарығы. Халықаралық капитал нарығының құрылымы. Теңіздегі банк және оффшорлық валюталық арбитраж. Көлеңкелі банк жүйесі.

Банктік және қаржылық өзгерістер. Банктің жетілмегендігі мәселесі. Қаржылық тұрақсыздықтан мемлекеттік қорғау.

Халықаралық банк қызметін реттеудегі проблемалар. Қаржылық трилемма. Халықаралық реттеу қызметі.

Халықаралық қаржы капиталының нарығы және тәуекелдер. Халықаралық портфельді әртараптандыру дәрежесі. Уақытша сауда дәрежесі. Валюта нарығының тиімділігі.

Әлемдік капитал нарығы күрделі экономикалық механизм, нарықтық қатынастардың жүйесі болып табылады, ол елдер мен өңірлер арасындағы қорларды (ресурстарды) жинақтауды және қайта бөлуді көздейді. Капиталдың экспорты - бұл капиталдың пайда болуы немесе мүддесін табу міндеті бар инвестициялық тауарлар немесе ақша түрінде капиталдың бір жақты қозғалысы.

Кәсіпкерлік капиталды ұзақ мерзімді шетелдік капитал салымдары ретінде ендіру, яғни еншілес, филиалдар, бірлескен кәсіпорындар құру. Оларды басқаруға мүмкіндік беретін шетелдік кәсіпорындарға салынған инвестициялар тікелей инвестициялар деп аталады. Басқа елдерде осындай кәсіпорындар құру арқылы индустриалды елдердің корпорациялары кедендік кедергілерді сәтті еңсеріп, арзан жұмыс күшін пайдаланады және сыртқы нарыққа шығарылады.

Бір елдің кредиторы басқа елдің қарыз алушысына мерзімділік, өтеу, пайыздық төлемдер бойынша халықаралық қарызды (колма-кол немесе несие түрінде несие) ұсынады. Үлкен мағынада, бұл сыртқы портфельдік инвестицияларды (шетел облигацияларын сатып алу, шетелдік компаниялардың акцияларын сатып алу және т.б.) қамтиды, өйткені олар қарыз алушының шаруашылық қызметін бақылауды

орнатуға және табыс табу міндетін белгілеуге ұмтылады.

Халықаралық капитал нарығы ұлттық нарықтармен байланысты, бірақ сонымен бірге окшауланған. Бұл нарықтық күштерге, ұлттық нарықтарға қарағанда әлдеқайда сезімтал, өйткені олардың көпшілігін мемлекет реттейді:

- кәсіпкерлік капиталдың жаһандық нарығы; мұнда күрделі салымдар үшін оны қолданудың қазіргі жағдайлары ғана емес, сондай-ақ осы елге инвестиция салатын компания стратегиялық мақсаттары маңызды: жаңа нарықтарға ие болу, өндірістік шығындарды азайту және т.б.

- несиелік капиталдың әлемдік нарығы – халықаралық несие ұйымы ретінде несие капиталының окшауланған ұлттық нарықтарына қатысты (түрлі бағытта) қосылу. Мұнда портфельдік инвестициялар түрінде (бақылауды қамтамасыз етпейтін акциялардың блоктарын сатып алу) және қарыз капиталының (әсіресе қысқа мерзімді несиелер мен заемдардың) түріндегі күрделі салымдар үшін капитал құнының ағымдағы мүмкіндіктері дивидендтер, пайыздық мөлшерлемелер және несиелік капиталдың әлемдік нарығының маңызды элементі шетел валюталарына айналды, онда коммерциялық банктер коммерциялық банктерден тысқары жерде депозиттік және несие операцияларын жүргізеді. Әлемдік несиелік капитал нарығының негізі әртүрлі елдерден кредиторлар мен қарыз алушыларды байланыстыратын көп ұлтты компаниялар (ТҰК), қаржы компаниялары, қор биржалары және басқалардан тұратын қаржылық делдалдардан тұрады. Олар жекеменшік фирмалардан, сақтандыру компанияларынан, зейнетақы қорларынан және т.б. үлкен ресурстарды орталықтандыруға мүмкіндік береді. Қарызға деген сұраныс ТҰК-нан, мемлекеттік органдардан, халықаралық және аймақтық ұйымдардан келеді. Әлемдік несие капиталының нарығы өз елінің сыртында ұлттық валютамен (доллар, брэнд және т.б.) жүзеге асырылатын кредиттік операцияларға негізделген евроаймақ нарығы болып табылады, ал операциялар мемлекеттік органдар тарапынан бақыланбайды. Осы нарықта кредиттеу қызметінің негізі (қысқа мерзімді және орта мерзімді кредиттер) еуро валютасындағы депозиттер болып табылады. Әлемдік нарықтағы несие операциялары бойынша валютаның құрылымында доллар басқа елдердің валюталарына қарсы болса да, доллар басым.

Коммерциялық банктер - олар халықаралық төлемдер механизмін қозғап қана қоймай, сонымен қатар олардың қаржылық қызметінің ауқымына байланысты орталық рөлге ие. Банктердің міндеттемелері негізінен әртүрлі мерзімдері бар депозиттерден тұрады, ал активтер негізінен заемдар (корпорациялар мен мемлекеттер), басқа банктердегі

депозиттер (банкаралық депозиттер) және облигациялар болып табылады.

Трансұлттық банктер (ТҰБ) – халықаралық капитал концентрациясы мен капиталдандыру деңгейіне жеткен ірі банктер, олар өндірістік капиталмен бірігудің арқасында әлемдік нарықтың несиелік капиталы мен несиелік және қаржылық қызметтері үшін экономикалық бөліміне нақты қатысуын болжайды.

Трансұлттық компаниялар (ТҰК) сыртқы қажеттіліктердің 35-40% -ын жабады. ТҰК-ны несиелендірудің жаңа нысандарының бірі - депозиттік операцияларды үйлестіруге негізделген қарыздар (ата-аналық компания өз елінің ТҰБ-да депозиттерді орналастырады) және несиелік (бұл ТҰБ басқа филиалдағы филиал арқылы ТҰК филиалына қарыз береді).

Халықаралық валюта-қаржы ұйымдары – әлемдік капитал нарықтарына жеңілдікпен қол жеткізе алады, олар өздерінің облигациялық заемдарын орналастырады:

- депозит (жеке тұлғалардың, корпорацияның, мемлекеттік органның, банктің клиентінің атынан банкте орналастырылған ақшалай сомалар немесе бағалы қағаздармен операциялар);

- несиелік (бір жылға дейінгі қысқа мерзімді несиелер, тауарлар мен қызмет көрсетулердің халықаралық саудасына, 5-7 жылға дейінгі орташа мерзімді несиелерге, олар машина мен жабдықпен экспорттық мәмілелерде, 5-7 жылдан астам ұзақ мерзімді несиелермен белсенді түрде қолданылады, бұл қарыздар инфрақұрылымға және басқа да ұзақ мерзімді жобаларға инвестицияларды қаржыландыру үшін пайдаланылады);

- айналысқа шығару (бағалы қағаздарды айналыста орналастыру, делдалдық орналастыру);

- сақтандыру (сыртқы экономикалық қызметтің тәуекелдерін сақтандыру және т.б.).

Әлемдік капитал нарығында өзінің қаржы орталығы бар, олардың тарихи таңдауы кездейсоқ емес. Қолайлы географиялық жағдай, елдің әлемдік саудадағы белсенді қатысуы, дамыған банк жүйесі, либералды салық және валюталық заңнама, саяси тұрақтылық және басқа да бірқатар факторлар белгілі бір әлемдік қаржы орталықтарының тағайындалуына әкелді. Әлемдегі бірінші орында Нью-Йорк. Нью-Йорк қор биржасы әлемдегі бәсекелестіктен тыс (акциялар мен облигациялар шығару, сауда бағалы қағаздарын шығару). Лондон Еуропада (валюталық, депозиттік және кредиттік операциялар бойынша планетада көшбасшы) басым. Токионың рөлі артуда. Жаңа орталықтары – Сингапур, Гонконг, Бахрейн, Панама. Осы жаңа қаржы

орталықтарында қаржы операциялары ұлттық қаржылық реттеуге жатпайды, мұнда жеңілдетілген валюта және салық режимдері жүреді (әлемнің әртүрлі бөліктерінде жасалған мәмілелер оң әсерін тигізетін «салықтық режимдер»).

Кредиттік капиталдың қозғалысы халықаралық несие түрінде, ал кәсіпкерлік - шетелдік инвестициялар арқылы жүзеге асырылады.

Өткен ғасырдың соңғы онжылдықтарында әлемдік капитал нарығында бірқатар үрдістер пайда болды. Олардың ең маңыздылары:

- халықаралық қаржы нарығының рөлі артып келеді;

- индустрияландырылған және дамушы елдерге бағытталған тікелей инвестициялардың өсуі және инвестициялар құрылымындағы өзгерістер;

- әлемдік қор нарығының жаһандануы;

- дамушы елдерден тыс тікелей инвестициялардың өсуі.

Еңбек ресурстарының жаһандану үрдісі соңғы онжылдықта, ақпараттық технологияларды дамытумен дамушы елдерге экспорттау, дизайн, қаржы, сақтандыру және басқа да қызмет түрлеріне экспорттау басталды. Мәселен, 90-шы жылдардың басынан бері Ямайкада бірнеше мың адам жұмыс істеді, Америка Құрама Штаттарынан келген тапсырыстар үшін авиабилеттерді брондайды. Дамушы елдерде жоғары білікті жұмыс күшінің анклавдарын құруда көрініс тапқан еңбек және жұмыс процестерінің осы және ұқсас процестері индустриалды елдерден тыс жұмыс күшінің дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Кәсіби қызметтерді экспорттау тек дамыған елдерден дамып келе жатқан елдерге ғана емес, барлық елдерге тән. Осылайша, 1990 жылы Батыс Еуропада американдық компанияларда 2,8 миллион адам, Азияда 1,5, Латын Америкасында 1,3 миллион адам жұмыс істеді.

Халықаралық экономикалық интеграцияның дамуын айқындаған маңызды факторлар: ғылыми-технологиялық революция, ұлттық экономикаларды интернационализациялау процестері, халықаралық еңбек бөлінісінің тереңдеуі, экономиканы мемлекеттік реттеу эволюциясы, бәсекелестікті арттыру. Халықаралық интеграцияның негізгі құрылымдық факторлары - өндіріс факторларының экспорты мен импорты, тауарлармен және қызметтермен алмасу. Қазіргі уақытта интеграция, ең алдымен, бірқатар елдер үшін бірыңғай рынок құруға байланысты, ол оған кіретін елдердің экономикалық саясатының жақындасуын және ұлтүстілік басқару органын құруды білдіреді.

Экономикалық интеграцияға бағытталған үрдіс Батыс Еуропа мен Солтүстік Америкада айқын көрінеді.

Портфельді әртараптандыру бірнеше активтердің портфельін

құрастыру ретінде анықталуы мүмкін, осылайша бірінші активті азайту және кейінгі шығындар қалған активтермен есепке алынады. Сондықтан портфельді әртараптандыру тәуекелдерді азайтуға көмектеседі деп айтуға болады. Сондай-ақ, әртараптандырудың басты мақсаты - тәуекелдер мен кірістің оңтайлы қатынасына қол жеткізу.

Көптеген сарапшылар, әртараптандыру абсолютті рентабельділікке кепілдік бермейтініне қарамастан, тәуекелдерді төмендету, белгіленген инвестициялық портфельдің табыстылығын тұрақтандыру сияқты қаржылық мақсаттарға жетудің маңызды факторы болып табылады. Күтілетін кірістілікті тұрақтандыру тиімді инвестициялардың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Жалғыз актив немесе портфель тиімділік деп есептеледі, егер басқа активті немесе портфельді тәуекелмен және кірістіліктің бірдей немесе барынша тиімді коэффициентін құруға мүмкін болмаса. Ең ықтимал кірісі бар портфельдің ең сенімді болуы маңызды емес. Ең тиімді портфель түрлі факторларға ұшырауы мүмкін, сондықтан жоғары тәуекел факторы бар. Ең тұрақты портфель табыстылығы күтпеген жағдайда төмен болуы мүмкін. Осы екі шектен тыс арасында рентабельділік пен сенімділіктің түрлі дәрежелері бар портфельдер бар.

Активтерді бөлу

Марковицке сәйкес портфельді әртараптандыруға басты назар портфельдің тәуекел-қайтару коэффициентіне негізделген. Бұл әдіс тәуекелдерді қайтарудың оңтайлы теңгеріміне қол жеткізу үшін активтерді бөлу негізінде құрылады. Активтерді бөлу және портфолидегі салмағы инвестордың мақсаттарына және оның тәуекелге төзімділігіне байланысты. Активтер арасындағы корреляция неғұрлым төмен болса, тәуекел төменірек болады.

Қандай корреляция ең тиімді?

Оң корреляция портфельдегі тәуекелді азайтпайды. Оң корреляциямен:

- кірістер тікелей сызықтық қатынаста;

- егер инвестор жеке қорлардың табыстылығы туралы білсе, ол сонымен қатар қалған табыстылықты болжай алады.

Нөлдік корреляция екі активтің кірістілігі арасында ешқандай байланыс жоқ екенін білдіреді. Екі бағалы қағазды нөлдік корреляциямен біріктіру арқылы тәуекел төмендетіледі, бірақ жойылмайды.

Теріс корреляция активтердің кірістілігі кері сызықтық қатынаста екенін көрсетеді. Мұндай комбинация қауіпті толығымен жоя алады.

Инвесторлардың мүдделерін активтерді бөлу үшін статистиканы қолдануға мүдделі, нәтижесінде портфельдер тиімді болып табылады: ең төменгі тәуекел деңгейімен және табыстылықтың қажетті деңгейімен. Қайтарудың қажетті деңгейін өзгертсеңіз, портфолаңыздағы активтерді тиімді бөлу де өзгереді.

Осылайша, әртүрлі тәуекелдер мен кірістердің бірігуімен бірнеше тиімді портфельді құруға болады.

Халықаралық капитал нарығы - өндіріс факторларының бірі - қаржы ресурстарының қозғалысын қамтамасыз ететін әлемдік экономиканың маңызды элементі. Қаржылық ресурстардың көші-қонының негізгі мақсаты - елдегі ішкі айналымнан алынатын капиталдың тиімділігі жоғары кіріс үшін.

Халықаралық капитал нарығы жаһандық экономикаға мынадай әсер етеді:

- жаһандық экономиканың өсуіне ықпал етеді. Капиталдың ағымы нәтижесінде алушы елдердің инвестициялық мүмкіндіктері ұлғаяды, өнімді капиталдың көлемі өседі;

- халықаралық мамандандыру мен өндірістің өзара іс-қимылын тереңдету есебінен халықаралық еңбек бөлінісі тереңдей түсуде;

- елдер арасындағы өзара сауда көлемі артып, әлемдік саудасаттықты дамыту ынталандырылды.

Халықаралық капитал қозғалысының дамуына келесі факторлар ықпал етеді:

- өндірісті дамыту және экономикалық өсу қарқынын қолдау;
- дүниежүзілік экономикада да, жекелеген елдердің экономикаларында да терең құрылымдық ауысулар;

- халықаралық мамандандыруды және өндірісті дамытуды тереңдету;

- әлемдік экономиканың трансацияландыруының өсуі;
- өндірістің интернационализациясы мен интеграциялық үрдістердің өсуі;

- әлемдік сауданы ырықтандыру;
- капиталдың экспортын / импортын ырықтандыру;
- дамушы елдердің «индустрияландыру» саясаты;
- экономикалық реформаларды жүргізу;
- жұмыспен қамту саясатын қолдау.

Халықаралық капитал қозғалысының географиясы былайша сипатталады:

- ұлттық нарықтар бойынша бөлу: дамыған елдер тобына 65% -ға жуық; Дамушы елдерге 32; өтпелі экономикасы бар елдер үшін шамамен 3 %;

- АҚШ-Еуропалық Одақ – Жапония арасындағы капитал экспортының көлеміндегі айырмашылықты жабу; жаңа индустриалды елдермен капиталдың экспортын жандандыру;

- ТҰК инвестициялары бағытындағы дәстүрлі басымдықтарды сақтау (мысалы, американдық корпорациялар Батыс Еуропа мен Латын Америкасының нарықтарына бәсекелеседі, еуропалықтар АҚШ нарығын тартып алуға және Африкаға үстемдік етуді жалғастыруда);

- капитал ағындарының бағыты дамыған елдерде де, өтпелі экономикасы бар елдерде де экономиканың қайта құрылымдалуымен байланысты.

Кредиттік капиталдың әлемдік нарығы әлемдік экономиканың елдерінің арасындағы несие капиталын жинақтау және қайта бөлу бойынша қарым-қатынас жүйесі болып табылады.

Қазіргі капиталдың қоныс аударатын ерекшеліктері:

- капиталдың экспорттауындағы мемлекеттің рөлін арттыру (экспортты жеңілдетіп қана қоймай, экспорттаушы ретінде де әрекет етеді). Мемлекеттік капиталдың экспорты көбінесе дамушы және бұрынғы социалистік елдерде, негізінен несие түрінде жүзеге асырылады. Мемлекеттік қорлар осы елдерде тек қана екі жақты, бірақ көп жақты негізде: халықаралық және өңірлік қаржы ұйымдары арқылы алынады;

- дамыған елдер арасындағы жеке капиталдың көші-қонын ұлғайту: шетелдік тікелей инвестициялар үлесін ұлғайту.

Халықаралық нарықта несие капиталы үшін операциялардың мазмұнына байланысты оны екі негізгі секторға бөлуге болады:

- халықаралық сатып алу және төлем құралы ретінде жұмыс істейтін қарыз капиталының сұранысын және ұсынысын біріктіретін әлемдік ақша нарығы. Онда жинақталған ақша қаражаты (негізінен депозиттер түрінде) және берілген қарыздар қысқа мерзімді сипатта болады. Олар айналым саласына, негізінен, халықаралық саудаға қызмет етуге арналған;

Несиелік капитал өздігінен құндылық ретінде әрекет ететін әлемдік капитал нарығы. Бұл жерде қарыздар ұзақ уақыт бойы жасалады және көбінесе инвестицияларды қаржыландыру үшін қолданылады. Әлемдік капитал нарығы бүкіл әлем бойынша ауқымды көбею үрдісіне қызмет етеді. Қарыз алудың нақты нысандарына байланысты ол өз кезегінде несие нарығына және бағалы қағаздар нарығына бөлінеді.

Әлемдік капитал нарығы өзінің нақты басқару құрылымына ие, оның негізі - әр түрлі елдердің қарыз алушылары мен кредиторлары арасында делдал ретінде әрекет ететін кәсіби нарық қатысушылары.

Оларға мыналар жатады:

- қаржылық компаниялар;
- қор биржалары және өңірлік қаржы ұйымдары;
- ірі трансұлттық банктер;
- трансұлттық корпорациялар және басқа қаржы институттары.

Халықаралық капитал нарығында заемшылар ретінде әрекет ететін қаржы институттарының негізгі клиенттері трансұлттық корпорациялар, мемлекеттік органдар, халықаралық және өңірлік қаржы ұйымдары болып табылады. Заманауи әлемдік қарыз капиталының орталық байланысы – Еуровалюта нарығы. Еуロナрық несиесі беру үшін оны пайдаланатын шетелдік банктердің шоттарында белгілі бір валюта болған кезде капиталдың халықаралық емес нарығы. Еуロナрық бойынша несиелік операциялар кредитор мен заемшы үшін шетел валютасында жүргізіледі. Еуロナрық операциялары ұлттық валютадағы шоттардан оқшауланған арнайы банк шоттарында жүргізіледі.

Еуровалюта нарығы еуро қарыздары мен еурооблигацияларды біріктіреді.

Еуронесие нарығының артықшылығы ұлттық мәміле өлшемдеріне және шектеулі реттеудің болмауына байланысты ұлттық несиесі нарығымен салыстырғанда төмен пайыздық мөлшерлемелер болып табылады. Еуронесие нарығында негізгі қарыз алушылар ТҮК, үкіметтер және халықаралық қаржы ұйымдары болып табылады. Кредиторлар - бұл жаһандық қаржы институттары, мемлекеттер, жеке мемлекеттік органдар, ақша ұйымдары.

Қаржыландыру облигацияларды сату арқылы тікелей жүзеге асырылуы мүмкін. Еуровалюта несиелері ірі жобаларды қаржыландыру үшін немесе төлем балансының тапшылығын жабуға мемлекет тарапынан өнеркәсіптік бірлестіктерге беріледі. Еурооблигациялар шетелдік қарыз алушылардың (эмитенттердің) өтініші бойынша халықаралық банктік консорциумдармен (банктік қауымдастықтармен) шығарылады. Еурооблигациялар тіркелген мөлшерлемені (купондық облигациялар бойынша сыйақы) келеді.

Әлемдік капитал нарығының құрылымы

Экономикалық мазмұнға сәйкес, сарапшылар классикалық әлемдік нарықтың үш негізгі өзара байланысты секторларын кредиттік капиталға бөледі: әлемдік ақша нарығы, әлемдік капитал нарығы және әлемдік қаржы нарығы. Халықаралық сатып алу және төлем құралы ретінде пайдаланылатын қарыз капиталының сұраныс пен ұсынысы әлемдік ақша нарығында шоғырланған. Онда жинақталған қаражат қысқа мерзімді кезеңде бір күннен бастап бір жылға дейін қамтамасыз

етіледі. Олар, әдетте, халықаралық сауда саласына қызмет ету үшін қолданылады. Әлемдік капитал нарығында ақша халықаралық сатып алу және төлем құралы ретінде емес, несиелі капиталы ретінде, яғни, өздігінен көтерілетін шығындар ретінде. Олар үш жылдан бес жылға дейін және одан да көп мерзімге беріледі және негізінен инвестициялық жобаларды қаржыландыру үшін пайдаланылады. Осылайша, жаһандық капитал нарығы кеңейтілген көбею үрдісіне қызмет етеді.

Осындай репродуктивтік функцияны бағалы қағаздармен және бағалы қағаздармен операциялар - акциялар, облигациялар, вексельдер және басқа да қаржы құралдарымен айналысатын әлемдік қаржы нарығы жүзеге асырады.

Кредиттік капиталдың әлемдік нарығының үш секторын белгілі бір мағынада бөлу шартты болып табылады. Шындығында, қарыз қаражаттарының мақсаты іс жүзінде дәл анықталмайды. Әлемдік ақша нарығы, ғаламдық капитал нарығы және әлемдік қаржы нарығы тығыз байланысты. Бұл қатынас қысқа мерзімді несиелердің ұзақ мерзімді несиелерге айналуы немесе портфельдік инвестициялар үшін пайдаланылатынынан көрінеді. Әлемдік капитал нарығының классикалық дәуірінде несиелер мен қарыздар несиелендірудің бірлігі қағидасына және валютаның пайда болуына негізделген. Мысалы, британдық фирма доллармен Нью-Йоркте несиелендірудің бұл принципі монополиялық сипатын жоғалтты. 60-шы жылдардың басында әлемдік нарықтың несиелі капиталының жаңа бөлігі құрылды, ол еуропалық нарық деп аталады және басқа да қару-жарақтарға несиелендіреді. Еуронарықтық - бұл ұлттық емес капитал нарығы. Бұл жағдайда «еуро» деген сөз нарықтың Батыс Еуропамен шектелуін білдірмейді, бірақ белгілі бір валюта - доллар, марка, фунт және т.б. - қызмет көрсету үшін пайдаланатын шетелдік банктердің шоттарында орналасқан. Мысалы, Париждегі коммерциялық банк түрік кәсіпкеріне француз франкінде емес, неміс маркасында несиелендіреді. Еуронарық операциялары ұлттық валютадағы шоттардан оқшауланған арнайы банк шоттарында жүргізіледі. Олар мемлекеттік қаржы ұйымдарымен бақыланбайды. Еуровалюта қызметте мемлекеттік бақылаудың болмауы оның дамуына қуатты ынталандыру болды.

Еуровалюталық нарықтық операциялар негізінен Батыс Еуропа - Лондон, Париж, Цюрих және басқа қалалардың ірі қаржы орталықтарында шоғырланған. Көп мөлшердегі валюталар АҚШ пен Батыс Еуропадан келеді. Сол аймақ, сондай-ақ Жапония мен Канада еурोकөліктердің ірі қарыз алушылары болып табылады.

Айта кету керек, оның құрылған сәттен бастап Еуровалюта нарығының қызметі жоғары қарқынмен дамыды. Егер 1979 жылы оның операциялық көлемі 1 трлн. доллар болса, он жылдан кейін ол 5 триллионнан асты. Егер банктер арасында депозиттік операцияларды бірнеше рет алып тастасак, онда Еуронарықтың таза көлемі 2,5 трлн. доллар. Еуропалық нарықтың дамуына байланысты несиелер капиталының көші-қонындағы ұлттық нарықтардың рөлі төмендейді. Мысалы, 1988 жылы еуропалық нарықта облигациялардың жаңа шығарылымдарының ауқымы ұлттық капитал нарықтарында шетелдік облигациялардың жаңа шығарылымдарының саны бойынша төрт есе көп болды. Еуропалық нарықта халықаралық банктік несиелерге келетін болсақ, олар ұлттық капитал нарығындағы сыртқы қарыз алушыларға берілген несиелерден 12 есе артық.

Осылайша, қазіргі уақытта әлемдік капитал нарығының орталық бөлігі Еуронарық болып табылады. Оның қалыптасуы объективті себептермен туындады. 1950 жылдардың аяғы мен 1960 жылдардың басында Батыс Еуропаның экономикалық интеграциясын дамыту басталды, бұл осы процеске қатысушы елдердің несиелер саласындағы түбегейлі өзгерістерді талап етті. Ұлттық капитал нарығы интеграцияланған экономикалардың даму қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыра алмады. Бұған қоса, ұлттық қаржы жүйелерінің арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар трансұлттық капиталдың айналымына кедергі келтірді. Оның жұмыс істеуі тек жекелеген елдердің үкіметтеріне бақылау жасай алмайтын (ұлтүстілік капитал нарығы) қатысуымен қамтамасыз етілуі мүмкін. Еуронарық осындай нарық болды.

Еуронарық әлемдік капитал нарығының классикалық бөлігі - қысқа мерзімді еурокредит нарығы, орташа және ұзақ мерзімді еурокредит нарығы және еурооблигациялар нарығы сияқты үш секторға бөлінген. Классикалық бөлігімен және әлемдік капитал нарығының еуропалық бөлігіндегі айырмашылық, бірінші жағдайда несиелер орнының бірлігі принципі және валютаның шығу тегі негізінде жүзеге асырылады, ал екінші жағдайда бұл принцип жұмыс істемейді және әртүрлі еурокөліктерде операциялар жүргізіледі.

Әлемдік капитал нарығының классикалық бөлігін және еуропалық рынокты құрайтын ұлттық капитал нарықтарының арасында бұрыннан бар болған айырмашылықтарды азайту үрдісі байқалды. Халықаралық валюта-қаржы қатынастарын дамыта отырып, еуропалық нарықтағы ұлттық нарықты белгілі оқшаулау бірте-бірте олардың өзара байланысы мен бірігуіне байланысты қарыз капиталының бірыңғай жаһандық нарығына ауысады.

Көлеңкелі банк жүйесі – бұл банк схемалары бойынша жұмыс істейтін қаржы институттарының жинағы, бірақ ресми түрде олар банктер емес. Кәдімгі банктердің негізгі айырмашылығы - бұл парабанк жеке жұртшылықтың депозиттерін қабылдамайды: олар жеке салымшыларға емес, басқа банктерге қызмет етеді. Банк туынды бағалы қағаздар және баламалы қаржы құралдары түрінде пайда болатын капиталды топтастыруға көмектеседі. Жалпы көлеңкелі банк жүйесі дамыған және дамушы елдер үшін елеулі жүйелік тәуекелдерді тудыратын салыстырмалы түрде жоғары спекулятивті компонентпен сипатталады.

2000 жылдан кейін көлеңкелі банк жүйесі жылдам дами бастады, 2012 жылы көлеңкелі банк жүйесіндегі капиталдың нақты мөлшері әлемдік ЖІӨ-нің 100% деңгейінде бағаланды. Көлеңкелі банк жүйесін дамытуға серпін беру жаңа технологияларға айналды, сондай-ақ банктік жүйенің өз активтерін синтездеудің және басқарудың жаңа, күрделі деңгейін енгізу ниеті болды. 1990 жылдары АҚШ пен Қытай Халық Республикасының экономикасы қарқынды өсу кезеңі болды, нәтижесінде жаһандық банк жүйесінде капиталдың үлкен ағыны байқалды, ол үшін тиісті өтімді табу қажет болды. Дамыған елдердің экономикаларында ұзақ мерзімді ипотекалық несиелердің дәстүрлі түрде жоғары үлесі ақша массасының қаржылық топтауының жоғары деңгейін талап етті, бұл үлкен тәуекелдермен қатар үлкен пайда алуға мүмкіндік берді. Олардың салыстырмалы жаңалығымен көлеңкелі банк жүйесінің қызметін реттейтін заңнамалық механизмдер жиі дамыған елдерде де дамымаған. Сондықтан, бір жағынан, парабанкинг сұр аймаққа кіруге ұмтылатын ірі заңды тұлғалар үшін тартымды секторға айналды. Бұл, сондай-ақ, жүйенің өзіндік жылдам өсуі әбден қауіпті, бірақ, тиісінше, дәстүрлі банк жүйесіне карағанда экономиканың неғұрлым тиімді секторына айналды.

Көлеңкелі банк секторы бойынша көшбасшы - бұл АҚШ экономикасы. Бұл елде парабандардың алғашқы трибунасы - тресттер 20 ғасырдың басында пайда болды. Содан кейін олар жоғары білікті инвесторларға қызмет көрсетуге мамандандырылды және инвесторлардың осы санаты үшін реттеу режимі ұзақ уақыт бойы либералды болғандықтан, олар жоғары табыстар алды. Трасттар ірі және орта инвесторлардан жоғары қарқынмен тартылды, сондықтан еліміздің қаржы нарығы аясындағы өз орнын сенімді түрде иеленді. Қаржылық капиталдың қарқынды ағыны көлеңкелі банк экономикасының нашар реттелетін секторына айналды, бұл 2007-2009 жылдары елде дағдарыстың күшті дағдарысымен туындаған себептердің бірі болып табылады, бұл жаһандық құлдырауды

тудырды.

Банк ісі кез келген мемлекеттің экономикасының ажырамас бөлігі болып табылады. Кредиттік, есеп айырысу және ақша қатынастары жүйесіндегі экономикалық тетіктерді дамыту және жетілдіру тұрғысында банк қызметін маркетингтік қарым-қатынастарды дамытудың тиімді құралы ретінде сақтау, халықтың жинақ ақшасын үнемдеу, несиелендіруді арттыру үшін ерекше жағдайларды қамтамасыз ету расталды.

Қаржылық қызметтерді / ұйымдарды іріктеуге көмектесу Құзыретті ұйым, банк секторын реттеу, жетілдіру банк клиенттерінің активтері мен міндеттемелерін тиімді басқаруға, жинақ, несиелік, инвестициялық қызметтерді ұсынуды, валюталық операциялар жүргізуді, колма-кол ақшасыз төлемдерді және басқаларын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Экономикалық тұрғыдан дамыған елдің өркендеуі ел ішінде және одан тыс жерлерде ақша операцияларын жүргізу механизмдерін жетілдіруге қабілетті мамандарға байланысты.

Кез-келген мамандықтағыдай, банктің артықшылықтары мен артықшылықтары бар. Коммерциялық банктерге деген сұраныстың аркасында, нарықтың күтпегендігіне қарамастан, артықшылықтар тұрақтылықты қамтиды. Мансаптық өсудің аркасында ілгерілеу мүмкіндігі бар күрделі жұмыс иерархиясына байланысты. Бәсекеге қабілетті жалақы жақсы дамыған еңбекке ынталандыру жүйесі (бонустар, бонустар) арқылы расталады. Көптеген банктер қызметкерлерге ерікті медициналық сақтандыруды ұсынады. Ресми тіркеу әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік береді. Тұрақты кесте, нақты жұмыс күндік кестесі қызметкерлерге бос уақытты жоспарлауға мүмкіндік береді. Кемшіліктердің тізбесі жауапкершіліктің жоғары дәрежесін, мансаптық өсудің басында монотонды жұмыс, жаңа бастағандар үшін төмен жалақы болуы мүмкін.

Банк саласындағы маман - жоғары математикалық қабілеті бар, аналитикалық, детальды ойлау қабілеті, жақсы жады бар, басталған нәрсені мақсатты нәтижеге жеткізгісі келетін адам. Банк қызметкері алынған ақпараттарды қабылдайды, құрылымдайды, талдайды, ұйымдастырады. Шоғырландыру, еңбекқорлық, адалдық, детальдарға назар аудару қабілеті - құзыретті банкирдің негізгі ерекшеліктері.

Жұмыста экономикалық пәндер туралы терең білім, банктік операциялардың құрылымы және салауатты амбициясы бар. Жас мамандарды жұмысқа алғаннан кейін банктегі кішігірім курсты сәтті аяқтау табысты мансапқа кепілдік береді. Көптеген банктер бос лауазымға үміткерді қабылдағанға дейін емтихан тапсырады.

Банк жүйесі нарықтағы басты орын алады, өйткені банк жүйесі экономиканың негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Занды тұрғыдан алғанда банк жүйесі банк қызметін құқықтық реттеу сияқты бірқатар мәселелерді зерттеуді талап етеді. Елдің қазіргі банк жүйесі ТМД елдерінің ішінде көшбасшы орын алады, себебі біздің елімізде экономикалық өзгерістер, бұрынғы Кеңес Одағының басқа елдеріне қарағанда, банк реформалары өткен. Бірқатар экономикалық функцияларды жүзеге асыру, банк жүйесі қаржы жүйесінің бір бөлігі болып табылады, өйткені банктер қаржы құралдарының және қаржы жүйесінің қозғалысын басқарады. Қазіргі кезеңдегі ағымдағы мәселелердің бірі банк қызметтері мен ұсынылатын операциялар сапасының маңыздылығы болып табылады. Енді Қазақстан Республикасында екі деңгейлі банк жүйесі бар. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі - Қазақстан Республикасының банк жүйесінің бірінші деңгейін және басқа да барлық банктерді білдіретін елдің орталық банкі, банк жүйесінің екінші деңгейін құрайды. Ұлттық Банк тек банктік жүйенің ғана емес, сондай-ақ тұтастай мемлекеттің функцияларын жүзеге асыруда басты рөлді атқарады, өйткені Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі орталық банктермен, түрлі банктермен, халықаралық банктермен, сондай-ақ басқа да қаржы-несиелік ұйымдармен қарым-қатынастарды реттеуге мүдделі. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің басты міндеті - Қазақстан Республикасында тұрақтылық пен баға тұрақтылығын сақтау және қамтамасыз ету. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасының мемлекеттік ақша-кредит саясатын жүргізеді.

Монетарлық реттеу, орталық банк жүргізеді, мемлекеттік экономикалық саясаттың элементтерінің бірі болып табылады. Ақша-кредит саясатына сәйкес, экономиканы реттеу мақсатында ақша-несие саласында мемлекет қабылдаған шаралар жиынтығы түсініледі. Қазіргі жағдайда банк жүйесі макроэкономикалық саясатқа қол жеткізу, инвестицияларды тарту және өсіруде банк жүйесінің жұмыс істеуінің маңызды рөліне ие. Ұлттық валютаның тұрақтылығы, баға тұрақтылығы, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі және экономикалық өсу тұтастай алғанда мемлекеттің банк жүйесіне байланысты. Ақша-кредит саясатының мақсаты экономикаға тұрақты экономикалық өсуге, инфляцияның төмендеуіне және жұмыссыздыққа қол жеткізуіне көмектесу болып табылады. Екінші деңгейлі банк жүйесіндегі елдегі нарықтық қатынастар жағдайында қалыптастыру валюта нарығындағы проблемаларды шешуді, елдің ұлттық ақша-кредит саясатын қалыптастыруды талап етті. Ұлттық валюталық жүйе сыртқы экономикалық қызметке қызмет көрсететін ұлттық банктер

арқылы реттелетін мемлекетаралық келісімдерде бекітілген, әлемдік валюталық жүйемен, халықаралық валюталық қатынастармен тығыз байланысты, және бұл қатынастар мемлекетаралық ақша реттеу және елдердің ақша-кредит саясатын үйлестіруде көрінеді. Валюталық реттеу уәкілетті мемлекеттік органдардың (валюталық реттеу органдарының) елдегі төлем балансының нығаюын, ұлттық валютаның тұрақтылығын, ішкі валюта нарығын дамытуды және оның сақталуын бақылауды қамтамасыз ету мақсатында валюталық операцияларды жүргізу тәртібін белгілеуге жатады. Мемлекеттің банк жүйесінің жай-күйі ұлттық валютаның тұрақтылығына, ел үшін өте маңызды болатын шетел валюталарына қатысты бағамға байланысты.

Сыртқы экономикалық қызметтің түрі ретінде халықаралық өнеркәсіптік кооперацияның мәні әртүрлі елдердің өндіруші және өндірушілері түпкілікті өнімді өндіруге арналған құрамдас бөліктер ретінде аралық өнімнің (компоненттер) жекелеген түрлерін жасау процесін шарттық негізде жүзеге асырады.

Халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастықтың маңыздылығы оның масштабында және аралық өнімдердің (компоненттердің, жинақтардың, бөлшектердің) әлемдік саудадағы үлесінің динамикалық өсуімен сипатталады. Осылайша, соңғы үш онжылдықта машина жасау өнімдерінің жалпы көлемінде кооперативтік байланыстарды тікелей көрсететін осы өнімдердің үлесі 19% -дан 40% -ға дейін артты.

Халықаралық индустриалық ынтымақтастықтың негізі және сыртқы экономикалық қызметтің басқа түрлері – бұл еңбек бөлінісінің диалектикалық бірлестігінде (өндірістің мамандануы) және қауымдастығының (өндірістік ынтымақтастық) дамып келе жатқан әлемдегі өндірістік күштердің тарихи қалыптасуы болып табылатын еңбек бөлінісінің халықаралық бөлімі.

Халықаралық еңбек бөлінісінің келесі формалары бөлінеді: сектораралық, пәнаралық және мемлекетаралық. Соңғы онжылдықта халықаралық еңбек бөлінісінің тереңдеуі ғылымды тікелей өндіруші күшке айналдыруға байланысты ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды дамуының әсерінен орын алды. Бұл үдеріс өндірістің жаңа түрлерін белсенді түрде құру, қолданыстағы салаларды сапалы техникалық қайта жарактандыру, халықаралық салалық пропорцияларды өзгерту, өндірісті одан әрі интернационалдандыру және әлемдегі өндіріс пен техникалық қатынастар жүйесін жетілдіру, мамандандыру мен ынтымақтастықты тереңдету арқылы жүрді.

Өндірістің технологиялық құрылымының күрделілігімен мамандандыруды тереңдету түпкілікті өнімде қолданылатын алдын-

ала белгіленген қасиеттері бар компоненттердің, бөлшектердің, компоненттердің, шикізаттар санының артуымен көрінеді. Мысалы, соңғы ұрпақтың автокөлігі 20 000-нан астам бөлшекті пайдаланады.

Халықаралық мамандану нысандары:

- салааралық, салалық және мамандандырылған бір салаға бөлінген өнеркәсіп;

- аумақтық – жекелеген елдердің, елдердің, өңірлердің тауарларын (немесе компоненттерін) өндіру саласындағы мамандануы.

Мамандандыру түрлері:

- пән - дайын өнімді өндіру;

- егжей-тегжейлі – дайын өнімнің жекелеген элементтерін өндіру;

- технологиялық – бірыңғай үдерістің жеке кезеңдерін енгізу.

Мамандандыруды дамыту, өнімнің күрделілігінің артуы, әртүрліліктің артуы және жаңа түрлердің пайда болуы объективті түрде жаңа өндірістердің пайда болуына, қолданыстағы өндірістердің одан әрі саралануына және олардың арасындағы өзара байланыстың артуына, яғни, халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастықтың рөлін арттыруға алып келеді.

Жеке өнеркәсіп салаларын одан әрі оқшаулау және мамандандыру, технологиялық үдерістердің кезеңдері және ғылымның озық жетістіктеріне негізделген жаңа технологиялар пайда болуы, халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастық сыртқы экономикалық қызметтің ерекшелігі, даму ерекшеліктері және ынтымақтастық әдістері бар маңызды сыртқы экономикалық қызмет түрлерінің бірі болды.

Халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастықтың негізгі ерекшеліктері:

- ұзақ мерзімді тұрақтылық пен әріптестер арасындағы қатынастарды реттеу;

- бірыңғай техникалық нормалар мен сапа стандарттарының негізінде өндірістің көлемін, ауқымын және ырғағын үйлестіруді көздейтін бірлескен өндірістік бағдарламаның болуы;

- әріптестердің өзара қарым-қатынастарының барлық кешенін реттейтін шарттық негіз;

- сыртқы экономикалық қызметтің басқа нысандарымен тығыз байланыста болуы, ең алдымен, сыртқы сауда арқылы, егер олар халықаралық ынтымақтастықты қолдайтын болса, онда халықаралық әріптестік қарым-қатынаста бола алады.

Халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастықтың нысандары.

Халықаралық индустриалдық ынтымақтастық нысандары әртүрлі, бірақ негізгі болып табылады:

- соңғы өнімді шығару үшін аралық өнімдерді өндіру;
- шарттық мамандану негізінде;
- бірлескен өндірісті ұйымдастыру негізінде

Осы нысандардың әрқайсысын мұқият қарастырыңыз.

Аралық өнімдерді (жұмыстарды, қызметтерді) өндіруге негізделген халықаралық өндірістік ынтымақтастық келісімшарттық ынтымақтастық негізінде жүзеге асырылады, яғни тапсырыс беруші компания атынан қосалқы мердігерлік компания өнімнің белгілі бір түрін өндіру болып табылады. Ол бөлшек (түйіндер, бөлшектер, бөлшектер және басқа компоненттер) немесе технологиялық (белгілі бір технологияның сатыларына сәйкес) мамандандырулар негізінде жүзеге асырылады.

Компоненттер өндірісі түріндегі халықаралық өндірістік ынтымақтастық ынтымақтастықтың ең кең таралған түрі болып табылады. Бас компания мен оның шетелдік филиалдары (мысалы, көптеген электроника, автомобиль, аспап жасау және басқа монтаждық компаниялар) арасындағы өндірістік және техникалық қарым-қатынас түрінде трансұлттық корпорациялардың өндірістік құрылымдары аясында кеңінен дамыған ішкі компаниялардың толық және технологиялық өндірістік қызметі бар.

Ішкі компаниялық жеткізілімдер ұқсас үлесті иеленеді, бұл көбінесе трансұлттық корпорациялардың қызметіне байланысты болып табылады, олар өздерінің «отандық» кәсіпорындарынан басқа, мыңдаған шағын және орта мамандандырылған фирмаларды келісімшарттық шарттарда өздерінің өндірістік бағдарламаларында тартады. Ішкі компания ынтымақтастық трансұлттық корпорациялардың арасында, жоғары сапалы стандартты аралық өнімдерді өндіруге маманданған фирма мен бірнеше мердігерлер арасында жүзеге асырылады.

Келісімшарт мамандану негізінде халықаралық өндірістік серіктестік бәсекелес фирмалар арасында жиі қолданылады және жеке өндірістерді, тиісті нарықтарды, кейде нарықтық инфрақұрылымдарды беру нәтижесінде туындаған әр фирманың негізгі мамандануын есепке ала отырып, өнімнің араласуын жою, өндірістің қайталануын жою немесе азайту бойынша монополиялық ортақтастық болып табылады. Фирмалар арасында нақты ынтымақтастық қатынастары өзара бөлісуді қосалқы мердігерлік шарттарды, бірлескен зерттеулер мен әзірлемелерді, бағдарлама бөлімі шеңберінде техникалық құжаттаманы, ноу-хау мен лицензиялар алмасуды қамтуы мүмкін. Осы қарым-қатынастардағы қақтығысымыра механизмі мамандандыруды тереңдету және әріптестік

кооперативтік байланыстарды орнату арқылы монополиялар арасындағы бәсекелестіктің қарқынын төмендетеді.

Бірлескен өндірісті ұйымдастыруға негізделген халықаралық өндірістік ынтымақтастық жаңа өнім құруға қызметкерлердің технологиялық, ғылыми, техникалық, материалдық және қаржылық ресурстарын біріктіру арқылы өндірістік ынтымақтастықтың ең жақын түрі болып табылады. Халықаралық тәжірибеде жаңа технологияларды дамытуға байланысты тәуекелдер мен инвестициялар жоғары болатын өнімдердің жаңа түрлерін шығару үшін бірлескен өндіріс құрылды.

Жаңа өнімді бірлесіп өндіруге негізделген ынтымақтастықтың екі әдісі бар.

Бірінші әдіс: кооперативтердің қатысуы дайын өнім жасау үшін олардың әрқайсысына тағайындалған компоненттер тізімін ұсынумен шектеледі. Сонымен қатар, жаңа өнім дизайнын жасайтын фирмалар өз компоненттерінің жиынтығын анықтайды және өздерінің мамандандыруы негізінде өз өнімдерін бір-біріне таратады. Кооперативтердің әрқайсысы өзара қосалқы жеткізу көлемін, дайын өнімнің жалпы шығарылу көлемін және сатылу көлемін әзірлейді. Іс жүзінде, ынтымақтастықтың бұл әдісін қолдануда фирмалардың келісімдерінің түрлі нұсқалары, қосымша шарттары және түрлері бар.

Бірыңғай өнімді бірлесіп өндіруге негізделген халықаралық өнеркәсіптік ынтымақтастықтың екінші әдісі, әдетте, техникалық тұрғыдан күрделі және қымбат, өндірісті, зерттеулерді, қаржылық мүмкіндіктерді және жаңа технологияларды біріктіретін әріптестердің тығыз ынтымақтастығымен байланысты. Ынтымақтастық - көшбасшы - бас мердігер таңдау арқылы пәнаралық сипатта болуы мүмкін. Бұл әдіс әуе кемелерін дайындаудың жаңа буындарын, әскери ғарыш саласын және басқа да бағдарламаларды іске асыруда қолданылады.

Әлемдік қаржы нарығы – жаһандық ғаламдық экономикалық кеңістікте үздіксіз уақыт режимінде қаржы құралдарын (валюталарды, халықаралық бағалы қағаздарды, қарыздарды және сақтандыру өнімдерін) сатып алу және сату операциялары жиынтығы. Әлемдік қаржы нарығы ұлттық және аймақтық қаржы нарықтарында шетелдік операциялардың көлемін ұлғайту сияқты факторлардың әсерінен қалыптасты; капиталдың жұмылдырудың жаңа жолдарының пайда болуы; трансұлттық банктер мен корпорациялардың қызметін әмбебаптау және әртараптандыру.

Халықаралық қаржы нарығы түрлі халықаралық қаржы құралдарымен айналысады - валюта, шетел валютасымен көрсетілген бағалы қағаздар, халықаралық инвестициялар, шетелдік несиелер

және халықаралық сақтандыру өнімдері. Халықаралық қаржы нарығы осы нарықтың кез келген құралдарында қаржы ресурстарын тиімді (тиімді) орналастыруға жағдай жасайды. Халықаралық қаржы нарығының құралдары нарыққа қатысушылардың кейбірі мен нарықтың басқа қатысушыларының міндеттемелерін бір мезгілде қалыптастыруға әкелетін тиісті шарттар болып табылады. Бүгінгі халықаралық қаржы нарығындағы құралдардың ауқымы мен алуан түрлілігі қарқынды дамып келеді.

Халықаралық қаржы нарығының қызметі.

Халықаралық қаржы нарығының негізгі қызметі әлемдік экономиканың тиімді дамуы үшін елдер арасында еркін қаржы ресурстарын қайта бөлу болып табылады.

Қаржы құралдарын сатып алу және сатуды қамтамасыз ету үшін халықаралық қаржы нарығы келесі функцияларды орындайды.

Ақшалай қаражат ағындарын жинақ түрінде жинақтау және оларды инвестициялау. Халықаралық қаржы нарығының арқасында жинақ үнемделіп жатыр, яғни, жұмыс істейтін капиталға айналады. Инвестициялау - табыс алу үшін компания мен мемлекетке өз қаражаттарының жинақ иелерінің аударымын беру. Халықаралық қаржы нарығы жинақ иелерінің өз қаражатын сатады және осы қорларды компаниялар мен халықаралық ұйымдар сатып алады;

Қаржы құралдарына бағаларды қалыптастыру. Қаржылық активтің бағасы қарыз алушының сенімділігімен, инвестордан қаражат аудару кезеңінде, инвестиция жасалатын валютада және басқа да бірқатар факторларға әсер етеді. Нарықтық және сұраныс нарықтық заңдардың әсерінен қалыптасатын халықаралық қаржы құралы бағасы инвестордың мүдделерін қорлар алушыларының мүдделерімен байланыстырады;

Халықаралық қаржы ағындарын реттеу. Халықаралық қаржы нарығы ұлттық қаржы рыноктарының мүмкіндіктерін кеңейтіп, олардың арасындағы қаражаттың жылдам ағымына жағдай жасайды. Бұған қоса, олардың шектеулі көлемдеріне байланысты ұлттық қаржы нарықтар өз қатысушыларына қаржы құралдарының қажетті түрлерімен әрдайым бере алмайды. Халықаралық қаржы нарығы нарық қатысушыларына қол жетімді құралдардың құрамын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Халықаралық қаржы нарығы пайда табу және (немесе) қауіпсіз баспана іздеумен елдер арасындағы қарыз капиталы үшін әлемдік нарық арналары арқылы қысқа мерзімді ақша капиталын өздігінен жылжытады. Оларды ақшамен айналысатын капитал немесе «ыстық ақша» деп атайды. Сыртқы келбетінің негізгі себептері: елдегі саяси

және экономикалық тұрақсыздық, инфляция, төлем балансының теңгерімсіздігі, валюта дағдарысы, валюта бағамдары мен елдердегі пайыздық ставкалардың айырмашылығы, валюталық спекуляция. «Ыстық ақша» көздері - фирмалардың, банктердің, сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың ақша капиталы. «Ыстық ақшаның» түсуі мен кетуінің кенеттендігі экономиканың тұрақсыздығын арттырады: қалпына келтіру және қалпына келтіру жағдайында ағыны экономикалық жағдайды және жағдайдың «қызып кетуін» ынталандырады және рецессия кезінде кету дағдарыс сілкіністеріне, инфляцияны, ақша айналымының тұрақсыздығын және кредиттік жүйені арттырады. Валюталық дағдарыс жағдайында «ыстық ақша» көшкіні бір немесе басқа елге мерзімді түрде келеді, бұл валюталық сілкіністерді тудырады және бір валютадан екіншісіне «рейс» тудырады. Мысалы, 1960 жылдары - 1970 жылдары ыстық ақша массасының қозғалысы Бреттон-Вудс жүйесінің дағдарысын күшейтті. Жылдам ақша ағымын болдырмау үшін мемлекет валюталық шектеулер енгізеді және ұлттық валютаның жағымсыз бағасына ықпал ететін ағынға қарсы тұру үшін теріс пайыздық мөлшерлемелерге дейін (Швейцария, Жапония) қорғаныс шараларын қолданады.

Қазіргі заманғы экономикада халықаралық қаржы нарығының құрылымын бағалау үшін түрлі тәсілдер қолданылады.

«Халықаралық диверсификация» термині тауарлар мен қызметтерді сыртқы нарықтарға сату көлемі мен географиясын кеңейтуді білдіреді, қаржы секторына қатысты халықаралық диверсификация – бүкіл әлемнің түрлі аймақтарына негізделген активтерді бөлу.

Осы стратегияның тиімділігі осы стратегияның әсерінің қысқа және ұзақ мерзімді перспективада компанияның тиімділік көрсеткіштеріне әсерін және бағытын түсіну болып табылады, жүзеге асырылған стратегияның шарты шетелден алынған қаражаттың үлесін немесе бір елдің қаржылық нарықтарының төмендеу тәуекелін хеджирлеуді қамтамасыз ететін басқа елдің активтерін осы нарыққа теріс әсер ететін инвестициялау арқылы қамтамасыз етеді. Бұл тақырыпқа жеке қызығушылық халықаралық диверсификацияның стратегиясы жергілікті нарықтарда қол жетімсіз немесе сектораралық әртараптандыру кезінде мүмкін болмайтын компанияның жоғары бәсекелік артықшылығын қамтамасыз ету сияқты бірегей сипаттамалар болып табылады. Сонымен бірге, осы стратегиямен байланысты транзакциялық шығындардың тәуекелдері, сондай-ақ инвесторлар үшін агенттік мәселелер туындайды.

Бұл мақалада халықаралық диверсификация үрдісін талдау, сондай-ақ оның тиімділігі деңгейін анықтауға бағытталған. Бизнесінің тиімділігі мен халықаралық диверсификацияның стратегияларының арасындағы өзара қарым-қатынастың негізгі талдауы халықаралық бірігулер мен сатып алуларға қор нарығының әрекеттерін талдауға негізделген оқиғалар әдіснамасы, халықаралық мәміле деңгейінің іскерлік тиімділігін есепке алу көрсеткіштерін іргелі талдау және бағалауға негізделген.

Инвестицияны әртараптандыру кезінде әдетте инвестициялық стратегияның арнайы түрінің болуы деп түсініледі. Бұл инвестицияларға қатысты қызметтің кеңеюі немесе өзгеруі. Әртараптандыру принципіне сәйкес салынған құнды қағаздар портфелі - бағалы қағаздар көп мөлшерде жасалған ерекше комбинация. Олардың негізгі сипаттамасы курстардың құндылығының қозғалысының көп бағытты динамикасы (тең емес кіріс). Диверсификацияның бұл түрі салалық және аймақтық болуы мүмкін. Оны мүлдем басқа эмитенттер жүзеге асыра алады.

Бұдан басқа, әртараптандырудың мақсаты - кірістердің барынша жоғары деңгейін қамтамасыз ету кезінде инвестициялық тәуекелдерді азайту. Бұған белгілі бір қоржынға енгізілген бағалы қағаздардың кірістері мен нарықтық құны арасындағы ауытқулар пайда болған жағдайда қол жеткізуге болады.

Уақытаралық сауда. Капиталдың өндіріс факторы ретінде маңызды ерекшелігі, оны пайдалану кезінде уақыт факторы маңызды рөл атқарады. Инвестициялау немесе несиелендіру капиталы арқылы, оның иесі келешекте көп табысқа қол жеткізу үшін ағымдағы тұтынудан бас тартады. Тиісінше, капиталдағы табыс ретінде пайыздық мөлшерлеме - қарыз алушыны болашақта оларды сатып алу үшін жинақталатын ақшаны күтудің орнына бүгінгі күні ресурстарды пайдалану мүмкіндігін беруі үшін төлем.

Осы тұрғыдан халықаралық несиелеу және қарыз алу уақытша сауда деп аталатын халықаралық саудадың ерекше түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Дәстүрлі халықаралық саудадан айырмашылығы, тауарларды тауарға айырбастау кезінде, халықаралық ақша қозғалысы кезінде болашақта тауарларға деген тауардың алмасуы жүзеге асырылады. Егер ел несие берсе, ол ағымдағы тұтынуды төмендетеді, ал болашақта несиені қайтара отырып және оған пайыздық үлесті алғаннан кейін ол көп тұтынуға қабілетті болады. Шетелде несие алған ел, керісінше, бүгінгі күні өндіретіннен әлдеқайда көп тұтына алады, бірақ болашақта бұл қарызды қызығушылықпен қайтаруға тура келеді, нәтижесінде ол өндіріс

көлемінен аз болады. Басқаша айтқанда, кредитор ел ағымдағы тұтынуды сатады, ал қарыз алушы оны сатып алып, болашақ тұтынуды сатады.

Валюта бағамы бойынша шетелдегі қорлардың тиімділігі.

Бүгінде дүние жүзінде бірнеше жүз биржа бар, бірақ олардың көбісі назар аударуға лайық. Мұның себебі неде? Қарапайым - сіз делдалдардың сенімділігімен алмасу, қызмет көрсетудің жоғары деңгейі және берілген құралдардың толықтығына сенімді болуыңыз керек. Қор биржасы неғұрлым танымал болған сайын, оның беделі жақсы, нарыққа қатысушылар үшін неғұрлым ыңғайлы. Ең тиімді жұмыс істеген жылдары миллиондаған трейдерлер мен инвесторларға әлемдегі ең танымал қор биржаларын атап көрсеттік:

1) NYSE Euronext – Әлемдегі танымал Нью-Йорк қор биржасы. 2007 жылы ол екі қуатты биржа - NYSE және Euronext біріктіру арқылы қалыптасты. NYSE Euronext компаниясы планетаның ең беделді тұлғаларының бірі деп саналады. Барлық әлемдік рейтингте жетекші орын алады. Капиталдандыру көлеміне қарап, ол шамамен 16 трлн. Долларды құрайды. Қор биржасы үш мыңнан астам түрлі компаниялардың бағалы қағаздарын сатады. NYSE Euronext Парижде, Лиссабонда, Нью-Йоркта, Лондонда және басқа да бірқатар қалалардағы бірнеше ірі алмасуды басқарады;

2) NASDAQ қор биржасы – көшбасшыны ұстауға тырысады және капиталдандыру бойынша екінші орын алады. Алмасу 1971 жылы құрылды, бірақ оның тарихы бұрыннан басталды - «Мэлонн Актісі» деп танылғаннан кейін, әлемдегі алғашқы «бағалы қағаздар дилерлерінің қауымдастығы» пайда болды. NASDAQ-дің айырықша ерекшелігі - бұл бірегей сауда жүйесі. Оның мағынасы қандай? Қор биржасында тапсырыстарды орындау үшін қандай да бір бәсекелестік бар. Өз кезегінде, маркет-мейкер бірнеше қарапайым тапсырманы орындайды – ол акциялардың белгілі бір топтары үшін баға белгілеп, олардың өтімділігін сақтайды. Әрбір маркет-мейкерге белгілі бір үлес беріледі. Олардың кейбіреулері жүздеген, ал басқалары біреуі ғана болуы мүмкін. Бір қызығы, NASDAQ Лондонның ең ірі қор биржасын, LME-ні екі рет сатып алуға әрекет жасады, бірақ екі рет мұндай қозғалыс сәтсіздікке ұшырады. Бірақ алмасу еуропалық рынокқа еніп, OMX Group-тің ең қуатты шведтік концертінің бірінде 72% үлесін сатып алды;

3) Токио қор биржасы – әлемдегі ең үлкен және ежелгілерінің бірі. Оның тарихы 1878 жылы басталды. Бүгінгі таңда көптеген рейтингтер оны ең беделді үштігінде өткізді және бұл таңқаларлық емес (әсіресе жоғары капиталдандыру тұрғысынан алғанда). Бүгінгі

таңда Токио қор биржасы 2300-ден астам жапондық компанияларды, сондай-ақ банктер мен әлемнің басқа елдерінің ірі қаржы эмитенттерін сатады. Қор биржасының мүшелері арасында қатысушылардың үш санатын бөлуге болады – сайтори (делдалдар), тұрақты және арнайы («қосатын» компаниялар). Токио қор биржасының беделін сандар оңай дәлелдейді. Елдің жалпы биржалық айналымының 80% -дан астамы оған тиесілі;

4) Лондон қор биржасы – әлемдегі ең ірі және ықпалды бес ірі нарықтың бірі. Оның тарихы 1570 жылдан басталады. Құрылтайшы - Томас Грэхэм (Король кеңесшісі). LME - жергілікті акция негізінен қатысатын акционерлік қоғам. Барлық қор нарығы бірнеше негізгі санаттарға бөлінеді: негізгі, баламалы және бағалы қағаздар нарығы (мұнда біз жоғары технологиялық компаниялар туралы айтып отырмыз). LME-нің айрықша ерекшелігі оның халықаралық компанияларға ашықтығы болып табылады. Қор биржасында сатылатын барлық акциялардың жартысынан астамы халықаралық болып табылады. Жалпы сауда көлемі екі триллион доллардан асады. Биржа акцияларды ғана емес, сондай-ақ опциондарды және фьючерстерді де саудалайды. Лондон қор биржасында FTSE100 индексі бар. Оны талдау арқылы бүкіл Британия экономикасының табысын анықтауға болады. Бұл индекс максималды капиталдандыруы бар жүздеген компаниялардың акцияларын ескере отырып есептеледі;

5) Шанхай қор биржасы қазіргі Қытайдағы ең ірі болып табылады. Егер қор биржасын капиталдандыру жағдайынан қарасақ, онда бірқатар рейтингтерде ол бесінші орын алады. Компанияның тарихы Тоғызыншы ғасырдың соңына жатады. Сол күндерде шетелдік инвесторлармен жергілікті бағалы қағаздарды сатып алуға тыйым салынды. Оны айналып өтіп, жергілікті кәсіпкерлер Шанхай Брокерлер Қауымдастығын ашты. Бірақ он жылдан кем уақытқа Қытайдың бағалы қағаздарымен сауда жасауға мүмкіндік берілді, бұл Шанхай қор биржасын қалыпты жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Бүгінде Шанхай қор биржасы биржалық саудалық инвестициялық қорлар мен компаниялардың, сондай-ақ облигациялардың акцияларын сатады. Компанияның негізгі талабы - кем дегенде үш жыл қызмет ету кезеңі. Қор биржасында 100 баллдық базалық мәні бар өзінің SSE Composite индексі бар. Есептеу барлық бағалы қағаздардың құнына негізделеді;

6) Гонконг қор биржасы – біздің «виртуалды» рейтингте алтыншы орында. Бұл бүкіл әлемдегі рейтингтер ішінде үздік жиырмаға кіреді. Егер Азиядағы әсер туралы айтатын болсақ, Гонконг

Токио мен Шанхай қор биржаларынан кейін тұр. Алмасу 1891 жылы құрылды (бұл ресми), бірақ ресми емес түрде 1861 жылдан бері бар. Негізгі қор индексі Hang Sang болып табылады. Ол 1964 жылдан бастап есептелген. Бұл жергілікті қор нарығының тиімділігін көрсетеді. Индекс Гонконгтағы бірнеше ірі компаниялардың акцияларын ескереді;

7) **Торонто қор биржасы** - Канаданың ең ірі қор биржасы және әлемдегі ең танымал қор биржасы. 1852 жылы бірнеше жергілікті брокерлермен құрылды. 26 жыл өткеннен кейін биржа мемлекет тарапынан танылды және оның әлемдік атақты қалыптасуы басталды. Торонто қор биржасы көптеген салаларда жұмыс істейтін бірнеше мың компаниялардың акцияларын сатады. Бірақ негізгі үлес табиғи ресурстармен жұмыс істейтін қатысушы компаниялардан тұрады. Қор биржасындағы капиталдың жалпы көлемі триллион доллардан асады. Негізгі операциялар акциялармен жүзеге асырылады. Index - TSX Composite Index 300, 280-ден астам құндылықтарды көрсететін бағалы қағаздар. Әрине, бұл рейтинг түпкілікті болып саналмайды. Биржалар дамып жатыр, олардың жұмыс қағидалары өзгеруде, нарық қатысушыларына жаңа құралдар мен мүмкіндіктер қосылып, жана серіктестер пайда болады. Бірақ соңғы бірнеше жылда бұл ең жақсы деп саналатын алмасу. Егер Сіз ықпалды компаниялардың толық тізбесін берсеңіз, онда ол табиғи түрде әлдеқайда кең болады.

Сұрақтар:

- 1 Тәуекелдіктің пайда болуы?
- 2 Халықаралық банктің негізгі заманауи ерекшеліктері?
- 3 Валюталық арбитраждың үш таралған түрі бар, оларды тізімдеңіз?
- 4 «Қаржы триллемасын» басқаша қалай атауға болады?
- 5 Әрараптандыру анықтамасын беріңіз?
- 6 Банктің кемелсіздігінің қандай проблемалары бар?

Сөздік:

Әлемдік капитал нарығы – күрделі экономикалық механизм, нарықтық қатынастардың жүйесі болып табылады, ол елдер мен өңірлер арасындағы қорларды (ресурстарды) жинақтауды және қайта бөлуді көздейді. Капиталдың экспорты - бұл капиталдың пайда болуы немесе мүддесін табу міндеті бар инвестициялық тауарлар немесе ақша түрінде капиталдың бір жақты қозғалысы.

Трансұлттық банктер (ТҰБ) – халықаралық капитал концентрациясы мен капиталдандыру деңгейіне жеткен ірі банктер,

олар өндірістік капиталмен бірігудің аркасында әлемдік нарықтың несие капиталы мен несиелік және қаржылық қызметтері үшін экономикалық бөліміне нақты қатысуын болжайды.

Көлеңкелі банк жүйесі – бұл банк схемалары бойынша жұмыс істейтін қаржы институттарының жинағы, бірақ ресми түрде олар банктер емес.

Банк ісі – кез келген мемлекеттің экономикасының ажырамас бөлігі болып табылады. Кредиттік, есеп айырысу және ақша қатынастары жүйесіндегі экономикалық тетіктерді дамыту және жетілдіру тұрғысында банк қызметін маркетингтік қарым-қатынастарды дамытудың тиімді құралы ретінде сақтау, халықтың жинақ ақшасын үнемдеу, несиелендіруді арттыру үшін ерекше жағдайларды қамтамасыз ету расталды.

Банк саласындағы маман – жоғары математикалық қабілеті, аналитикалық, шеттететін ойлау, жақсы жады бар, мақсатты нәтижеге қол жеткізуге ұмтылатын адам.

Әлемдік қаржы нарығы – жаһандық ғаламдық экономикалық кеңістікте үздіксіз уақыт режимінде қаржы құралдарын (валюталарды, халықаралық бағалы қағаздарды, қарыздарды және сақтандыру өнімдерін) сатып алу және сату операциялары жиынтығы.

Әртараптандыру – бұл өнімдердің спектрін кеңейту және нарықты қайта бағдарлау, өндірістің тиімділігін арттыру, экономикалық пайданы алу, банкроттықты болдырмау үшін өндірістің жаңа түрлерін дамыту.

«Халықаралық диверсификация» термині тауарлар мен қызметтерді сыртқы нарыққа сату көлемі мен географиясын кеңейтуді білдіреді, қаржы секторына қатысты халықаралық диверсификация – бүкіл әлемнің түрлі өңірлеріне негізделген активтерді бөлу.

Қаржылық жаһандану – халықаралық қаржы транзакцияларының ұлғаюы, халықаралық капитал ағындары, қаржы құралдарының және технологиялардың әртүрлі түрлерінің пайдаланылуы нәтижесінде бүкіл әлемнің елдерінің қаржылық өзара тәуелділігі.

Қаржылық тұрақтылық – бұл елдің немесе аймақтың қаржы жүйесінің жай-күйінің сипаттамасы.

Әлемдік қаржы жүйесі – әлемдік ақшаның жұмыс істеуіне және елдер арасындағы өзара байланыстардың түрлі түрлеріне (сыртқы сауда, капиталды шығару, инвестициялау, несиелер мен субсидиялар беру, ғылыми-техникалық алмасу, туризм және т.б.) байланысты экономикалық қатынастар.

Кредиттік капиталдың әлемдік нарығы халықаралық несие

ұйымы ретінде несие капиталы үшін салыстырмалы түрде бөлек ұлттық нарықтармен (түрлі бағытта) біріктіру болып табылады.

Бір елдің кредиторы басқа елдің қарыз алушысына мерзімділік, өтеу, пайыздық төлемдер бойынша халықаралық қарызды (қолма-қол немесе несие түрінде несие) ұсынады.

Халықаралық валюта-қаржы ұйымдары – әлемдік капитал нарығына жеңілдікпен қол жеткізе алады, олар өздерінің облигациялық қарыздарды орналастырады.

Портфельді әртараптандыру м бірнеше активтердің портфелін жасау, осылайша бір активті азайту және кейінгі шығындар басқа активтермен есепке алынады.

Халықаралық банк қызметі – халықаралық экономикалық және құқықтық ортада жүзеге асырылатын банк операцияларын басқару жүйесі мен тәсілдері.

Оффшорлық банк – оффшорлық аймақта тіркелген кредиттік мекеме болып табылады.

Оффшордық банк шоты – сіз тұратын елден тыс жерде орналасқан банк шоты.

Валюталық арбитраж – кейінгі қарсы операциялардан пайда алу үшін жасалған валюталық сатып алу / сату мәмілесі.

Мүмкін емес үштік (халықаралық қаржы трилеммасы) халықаралық экономикадағы бір мезгілде қол жеткізе алмайтын гипотеза.

Есептер

1-есеп – Келесі деректер негізінде миллиард рубль шығындардың ағынын пайдаланатын ЖІӨ анықтаңыз:

Мемлекеттік сатып алу	5000	Импорт	3000
Жанама бизнес салығы	13200	Экспорт	4000
Жеке тұтынушылық шығындар	40000	Жалдау төлемдері	7100
Жалпы ішкі инвестиция	5000	Енбекақы	35800

Шешім: Мемлекеттік сатып алулар + Жеке шығындар + Жалпы ішкі инвестиция + экспорт - импорт = 5000 + 40000 + 5000 + 4000 - 3000 = 51000

Жауабы: 51000 млрд руб.

2-есеп – Келесі деректерге негізделген, кіріс ағыны әдісін қолдана отырып, ІЖӨ-ні анықтаңыз, миллион доллар:

Амортизациялық аударымдар	300	Импорт	1400
Енбекақы	8100	Экспорт	1400
Жалпы ішкі инвестиция	200	Процент	200
Жанама бизнес салығы	700	Рента	500
Пайда	1800		

Шешім: АО + ЗР + пайыздық + жалдау + жанама бизнес салығы + пайда = 300 + 8100 + 200 + 500 + 700 + 1800 = 11600

Жауап: \$ 1,16 млрд.

3-есеп – Мынадай шартты деректерді миллиардтаған доллармен пайдалана отырып, бірінші кезекте, ЖІӨ-нің тиісті құрамдас бөліктерін шегеру арқылы ұлттық кірісті есептеңіз; екіншіден, ұлттық кірісті құрайтын табыс түрлерін қосы.

Қызметкерлердің жалақысы	0
Амортизация	15
Мемлекеттік тауарлар мен қызметтерді сатып алу	60
Таза ішкі инвестиция	53
Жеке тұтынушылық шығындар	250
Жанама бизнес салығы	18
Тауарлар мен қызметтер экспорты	16
Тауарлар мен қызметтер импорты	20
Меншік кірісі	100
Жалдау төлемдері	31
Инвестицияланған капиталға пайыздар	10

Шешім:

Ұлттық кірісті есептеу үшін, ЖІӨ-нің тиісті компоненттерін шегеру және ұлттық кірісті құрайтын кірістердің түрлерін қосу арқылы біз ЖСӨ-ні екі жолмен есептеуіміз керек:

- 1) ЖСӨ кірісінің ағындарын есептеу;
- 2) шығыстар ағымында ЖІӨ есептеу.

1-кестеде ЖСӨ-нің есептеуін екі жолмен қысқартайық:

1-кесте – ЖСӨ-ні есептеудің екі жолы

ЖІӨ шығыны	ЖІӨ кіріс бойынша
Жеке тұтыну шығыны 250	Амортизация 15
Мемлекеттік сатып алу 60	Жанама салық 18
Жалпы ішкі инвестиция:	Енбекақы 200
Таза инвестициялар 53	Рента 31
Амортизация 15	Пайыз 10
Таза экспорт - 4	Пайда 100
Барлығы 374	Барлығы 374

Алынған деректерге сүйенсек, біз ұлттық табысты ЖІӨ-нің тиісті құрамдас бөліктерін шегеру арқылы есептей аламыз:

$ҰТ = ЖІӨ - \text{амортизация} - \text{бизнеске жанама салықтар} = 374 - 15 - 18 = 341$ млрд. бірлік

Табыстың барлық түрлерін қосу арқылы ҰТ есептеңіз: $ҰТ = \text{жалақы} + \text{пайда} + \text{жалға} + \text{пайыздық} = 200 + 100 + 31 + 10 = 341$ млрд. бірлік

Жауап: ұлттық табыс - 341 млрд. ақша бірлігі.

4-есеп. Ұлттық есептерге сәйкес, еліміздің экономикалық дамуы ағымдағы бағалардағы көрсеткіштермен, миллиард форинт, сипатталады. ЖҰӨ, жинақ, таза экспорт, ағымдағы төлем балансын есептеңіз.

ЖІӨ	1409
Негізгі капитал амортизациясы	133
Шетелден таза факторлық кіріс	-55
Ағымдағы таза трансферттер	6
Пайдалану	1004
Ішкі инвестициялар	358

Шешім:

$ЖСӨ = ЖІӨ + Шетелден\ таза\ трансфер + Шетелден\ таза\ факторлық\ кіріс + 1409 + (-55) + 6 = 1360$ млрд.

Сақтау = ЖІӨ - Үй шаруашылықтарын, кәсіпорындар мен үкіметтерді тұтыну = $1360 - 1004 = 356$ млрд.

Тауарлардың таза емес экспорты және факторинг емес қызметтер = ЖІӨ - тұтыну - ішкі инвестициялар (инвестиция) = $1409 - 1004 - 358 = 47$ млрд.

1) Ағымдағы төлем балансы = Тауарлар экспорты және факторинг емес қызметтер - Тауарлар импорты және факторинг емес қызметтер + Шетелден таза факторлық кіріс + Шетелден таза трансфертер = $47 + (-55) + 6 = -2$ млрд.

2) Ағымдағы төлем балансы = Жинақ - Инвестициялар = $356 - 358 = -2$ млрд.

5-есеп. Мемлекеттің шығыстарын 1,0 миллиард теңгелік ақшалай бірліктердің көбеюі есебінен елдің ұлттық кірісінің ұлғаюын анықтаңыз, импортқа шекаралы бейімділік 0,2, ал шоғырландыруға шеткі нысан - 0,1 (сырттан кері байланыс ескерілмейді).

Бұл жағдайда осы елдің импорты өзгереді ме?

Шешім:

$\Delta Y / \Delta E = 1 / (s + m) = 1 / (0,1 + 0,2)$; $\Delta Y = 1 / 0,3 \approx 3,33$ млрд. бірлік;

$m = \Delta M / \Delta Y$; $\Delta M = m * \Delta Y = 0,2 * 3,33 \approx 0,67$ млрд.

Жауап: ұлттық табыс 3.33 млрд. бірлік; импорт 0,68 млрд. долларға өседі.

6-есеп – Кестеде А және В елдеріндегі Х және Y тауарларын өндіруге жұмсалатын уақыт көрсетіледі. А елі үшін Y өнімінің салыстырмалы артықшылығын анықтаңыз.

Елдер/Өнімдер	X	Y
A	1 сағат	3 сағат
B	4 сағат	9 сағат

Шешім:

$$9/3 = 3$$

Жауап: А елі үшін Y өнімін өндірудегі салыстырмалы артықшылық 3 есе болады.

7-есеп. Валютаға сұраныс пен ұсыныс $Md = 500-10E$, $Ms = -200 + 10E$ теңдеулерімен беріледі. Рубльдегі (құбылмалы) айырбас бағамын

анықтаңыз.

Шешім:

Нарықтық (құбылмалы) айырбас бағамы сұраныс пен валютаның жеткізілімінің теңдігімен байланысты анықталады:

$$M_d = M_s,$$

$$500 - 10E = -200 + 10E,$$

$$E = 35 \text{ (руб.)}$$

Жауап: Нарықтық (құбылмалы) айырбас бағамы 35 рубль болады.

8-есеп. Айырбас бағамы бойынша есептелген еліміздің ЖӨ 1000 млрд. долларды құрайды. Валюта бағамы 30 рубль 1 долларға, сатып алу қабілетінің паритеті - 10 рубль 1 доллар үшін. Елдің ЖІӨ (млрд. долл.) сатып алу қабілетінің паритеті арқылы есептегенде қандай болады?

Шешім:

Сатып алу қабілетінің паритеті бойынша есептелген ЖІӨ мынадай формула бойынша анықталады:

ЖІӨ сқп = (АБ / СҚП) * ЖІӨ, мұнда:

ЖІӨ сқп – СҚП -мен есептелген жалпы ішкі өнім,

АБ – айырбас бағамы,

СҚП – сатып алу қабілетінің паритеті,

ЖІӨ – жалпы ішкі өнім.

Белгіленген формулаға белгілі деректерді қосып, біз:

$$(30/10) * 1000 = 3000 \text{ (миллиард.)}$$

Жауап: СҚП бойынша есептелген елдің ЖІӨ 3,000 миллиард долларды құрайды.

9-есеп– Төменде келтірілген төлем балансының деректері Х елі үшін қол жетімді; акша бірлік

Тауарлар экспорты	+40
Тауарлардың импорты	-30
Экспорт қызметтері	+15
Қызметті импорттау	-10
Таза инвестициялық пайдалар	-5
Таза акша аударымдары	+10
Х елінің капитал ағыны	+10
Х елден капиталдандыру	-40
Ресми резервтер	+10

1 Сауда теңгерімінің құны қандай?

2 Тауарлар мен қызметтердің балансы қандай?

3 Капитал ағынының теңгерімі қандай?

4 X елінің төлем балансы теріс пе немесе оң ба?

Шешім:

Сауда балансы = $40 - 30 = 10$ ақша бірлік

Тауарлар мен қызметтердің балансы = $40 - 30 + 15 - 10 = 15$ ақша бірлік

Капиталдың ағынының балансы = $10 - 40 = -30$ ақшабірлік

Теңгерім алаңы балансы = $10 - 40 + 40 - 30 + 15 - 10 - 5 + 10 = -10$ ақша бірлік

X елінің төлем балансы теріс.

10-есеп. Экономика келесі деректермен сипатталады:

1) тауарлардың экспорты 33 000 АҚШ долларын құрайды;

2) тауарлардың импорты 20 900 АҚШ долларын құрайды;

3) еліміздің азаматтары шетелден шетелдік инвестициялардан түскен табыстарды 6,600 АҚШ долларына шетелдік төлемдер түрінде алады;

4) елде шетелдік инвесторларға 4 500 АҚШ доллары мөлшерінде сыйақы түрінде табыс төленеді;

5) осы елдің азаматтарының туризм бойынша шығындары 12 200 АҚШ долларын құрайды;

6) осы елдің туризмнен түскен табысы 15 400 АҚШ долларын құрайды;

7) елдің бір жақты аударымдары 5800 АҚШ долларын құрайды;

8) елден капиталдың кетуі 3 650 АҚШ долларын құрайды;

9) елге капиталдың келуі \$ 8700.

Деректерді пайдалана отырып, ағымдағы капиталдық шоттың балансын және елдің төлем балансын есептеңіз.

Шешім:

Ағымдағы шоттың балансы: $\$ 8700 - \$ 3650 = \$ 5050$

Ағымдағы шот шет елдермен алмасатын шынайы құндылықтардың мәнін көрсетеді. Ол тауарлар мен қызметтердің экспорты мен импортын, кірістер мен ағымдағы трансферттердің қозғалысын қамтиды:

$\$ 33,000 - \$ 20,900 + \$ 15,400 - \$ 12,200 - \$ 5,800 = \$ 9,500$.

Қаржы есебінде нақты халықаралық инвестициялық процесс көрсетіледі:

$\$ 6,600 - \$ 4,500 = \$ 2,100$.

Елдің төлем балансы:

$\$ 9500 + \$ 2100 + \$ 5050 = \$ 16650$

Нәтижесінде төлем балансының артықшылығы бар деп қорытынды жасауға болады. Бұл резидент еместер осы елге төлейтіні, елдің резидент еместерге төлейтін қаражатқа қарағанда көбірек екенін білдіреді.

11-есеп. Айырбастау пункті АҚШ долларының келесі белгілерін ұсынады: USD / RUR 24,30 / 25,60. Бір клиент 1000 доллар сатты, тағы біреуі 1000 долларды сатып алды. Банк осы екі мәміле бойынша қандай пайда тапты?

Жауап: банк $1,300 (25,60-24,30) \times 1,000$ -ға жуық қаражат жинады.

12-есеп. Егер 1 еуро = 1,2784 АҚШ доллары болса, онда еуро 1 долларға қанша тұрады?

Шешім: \$ 1 құны 0,7822 еуро (1: 1,2784).

13-есеп. Егер: ЖІӨ 6500 миллиард доллар, тұтынылатын капиталдың құны 550 миллиард долларды, тікелей салық 590 миллиард долларды, жанама салықтар - 380 миллиард долларды, шетелден таза пайда коэффициенті 250 миллиард доллар болса, ұлттық табыс неге тең?

Шешімі:

НД = ЧНП - жанама салықтар

ЧНП = ВВП - А

ВВП = ВВП + ЧФД

НД = ВВП + ЧФД - А - жанама салықтар

НД = 6500 + 250 - 550 - 380 = 5820 млрд.долл.

Жауабы: НД = 5820 млрд.долл.

Әдебиеттер

1 Krugman P. R., Obstfeld M., Melitz M. J. International economics : theory and policy – Tenth Edition – Paul R. Krugman (Princeton University), Maurice Obstfeld (University of California, Berkeley), Marc J. Melitz (Harvard University) – Edinburgh Gate : Pearson Education Limited, 2015. – 785 p.

2 Шимко П. Д., Диденко Н. И. Международная экономика: учебник для академического бакалавриата / под ред. Шимко П. Д. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 752 с.

3 Колесов В. Г. Международная экономика. – М. : Инфра – М, 2012, – 424 с.

4. Кенжебаевой З. С. Международная экономика : учебное пособие / под ред. д.э.н. – Алматы : Экономика, 2010. – 208 с.

5 Рифкин Дж. Третья промышленная революция : как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом – М. : Альпина нон-фикшн, 2016. – 410 с.

6 МИФ Мир 3.0. Глобальная интеграция без барьеров. – М. : Альпина Паблишер, 2013. – 416 с.

7 Алан Гринспен. Доллар. Последняя битва: гуру банкиров, инвесторов и экономистов мира. – Издательство «Астрель», 2010. – 304 с.

8 The Worth of Goods: Valuation and Pricing in the Economy. – Oxford : OUP Oxford, 2011. – 354 p.

9 Казакстанның статистикалық жылдыктары Интернет-ресурстары БҰҰ - <http://www.un.org/> Бүкіләлемдік сауда ұйымы (БСҰ) /World Trade Organization (W TO) – <http://www.wto.org/> Халықаралық валюта қоры /International Monetary Fund (IM F) - <http://www.imf.org/> 62 Бүкіләлемдік банк/World Bank Group – www.worldbank.org/ БҰҰ-дың, сауда туралы халықаралық конференциясы /United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) - [http:// unctad.org/](http://unctad.org/), <http://www.un.org/ru/> Экономикалық ынтымақтастықтың және дамуының ұйымы (ЭЫДҰ) / Organization for Economic Cooperation and development (OECD) – <http://www.oecd.org/statistics> Миграция туралы халықаралық ұйым - (<http://www.iom.int/> Халықаралық еңбек ұйымы – www.ilo.org

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Халықаралық экономика пәні, мәні және құрылымы.	7
1.1 Халықаралық экономика пәні, мәні және құрылымы	7
2 Халықаралық сауда теориялары.	12
2.1 Халықаралық сауданың классикалық және неоклассикалық теориясы	12
2.2 Стандартты модель және халықаралық сауданың табысты таратуға әсері	28
2.3 Халықаралық теорияның балама теориялары	37
3 Халықаралық сауда саясаты	53
3.1 Сыртқы сауда саясаты және оның құралдары	53
4 Өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы	76
4.1 Халықаралық капитал қозғалысы	76
4.2 Халықаралық еңбек мобильділігі	90
4.3 Халықаралық экономикалық интеграция	97
5 Төлем балансы, алмастыру курсы және қаржы нарығы	104
5.1 Ұлттық табыс және төлем балансы	104
5.2 Халықаралық валюта жүйесі	113
5.3 Валюта бағамы және валюта нарығы	126
5.4 Ұзақ мерзімді перспективада баға мен валюта бағамдары (халықаралық сауда шарттары)	140
5.5 Қаржылық жаһандану: мүмкіндіктер мен дағдарыс	145
Есептер	170
Әдебиеттер	176

С. А. Рахимова, Д. Д. Ахметова

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА

«Экономика» мамандығының
студенттеріне арналған оқулық

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Жауапты хатшы З. С. Исакова

Басуға 20.05.2020 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім 29,7 x 42 ¼. Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 10,2. Таралымы 300 дана

Тапсырыс № 3618

Toraighyrov University
140008, г. Павлодар, ул. Ломов, 64